

KOL

KOOLIUUENDUSLANE

50 Märt Raud *contra* Johannes Käis

Juhan Torgist ja tema raamatust

* * *

Külalugu

V klassi ajaloo

Workshop/Werkstatt töötuba-õpetusest

Tervisekasvatusest Soomes

* * *

Siililegi selge

Kalju Leht

Viiu Klement

Aino Valgma

Ene Grass

Tiiu Kuurme

Kaisu Kärkkäinen

Pirjo Rätty-Sarho

1995

2

HARIDUSTÖÖTAJATE KOOLITUSKESKUS

Kooliuenduslane

HARIDUSTÖÖTAJATE KOOLITUSKESKUSE
JA JOHANNES KÄISI SELTSI VÄLJAANNE

Nr. 13 (74) 1995

TALLINN 1995

Kooliuenduslase toimetis: Mare Kraav, Ilmar Kopso, Enn Siim, Maiu Pintmann, Lehte Siilamäe, Kalju Leht (tegevtoimetaja).

Tehniline toimetaja: Gädvi Kuklase.

SISUKORD

TOIMETAJAMÖTISKLUS (K. Leht)	3
* * *	
1. K. Leht. Märt Raud contra Johannes Käis	6
2. V. Klement. Juhan Torgist ja tema raamatust	13
3. A. Valgma. Külalugu	25
4. E. Grass. V klassi ajalugu	44
5. T. Kuurme. Alguseks oli ime(stamine)	54
6. K. Kärkkäinen, P. Rätty-Sarho. Tervisekasvatus kui koostöö õppimine	59
* * *	
SIILILEGI SELGE	63
* * *	
ANDRES VAHISALULT KOOLIUUENDUSLASELE	71

Toimetajamõtisklus

Alustan väljavõttega intervjuust Peep Leppikuga (Haridus 1995, nr 2): “Teema — koolis tahetakse midagi muuta — teeb mulle muret, viimasel ajal tõsiselt. Pärast nõukogulikust totalitaarsüsteemist vabanemist on tekkinud osal õpetajatel, kes ei ole eriti palju lugenud, mulje, et peab kindlasti töötama teistmoodi kui seni. Arvatakse, et kui keegi teeb midagi teistmoodi, teeb ta hästi, aga kui vanaviisi, siis halvasti. See tendents on eesti koolis praegu levinud. Põhjus — õpetajad lähtuvad oma töös mitte niivõrd psühholoogia ja pedagoogika alustest, kuivõrd välistest võtetest, süsteemist, mõtlemata, mis ühe või teise võtte taga on.”

See on õige jutt, kuid minu arvates ühe mööndusega: teistmoodi tegemise hasardis ei ole üksnes osa õpetajaid, vaid veelgi enam need pedagoogikateadlased ja haridusjuhid, kelle side kooliga habras ja kes võtavad läbikaa lumatult vastu juhuslikult tähele pandud välismõjusid.

Ühekülgne on vaade, nagu tähendanuks 50 aastat nõukogude aega eesti haridusele üksnes traagilisi kaotsiminekuid ja tagasilööke. See tuletab kangesti meelde kommunistliku ajalookäsitluse teesi, mille järgi keskaeg võis olla vaid pime ja metsik aeg. Niikuinii antakse kunagi ka sellele 50 aastale objektiivne tähendus eesti haridusloos. Ja siis ilmneb, et asi pole üksnes eesti hariduse institutsioonilises ja omakeelses säilimises (seda mööname praegu), vaid ka hariduse täienemises mõneski punktis. Veel kahetsusväärsem on täheldada hariduselu paigutist soikumist või koguni tagasiminekut uue iseseisvuse aastail. Osutan mõnelegi ses suhtes.

Millegipärast ei räägita-kirjutata enam töökasvatusest üldhariduse kontekstis. Olid õpilasmalevad, millega ühenduses mäletame mõndagi laiduväärset. Aga ei tule salata, et linnalapsed leidsid mingi korrastatud rakenduse. Nüüd jääb määramata osa teismelisi uitlema halvamõjulises linnakeskkonnas. Sest eraalgatuslikud laagrid (kui palju neid on?) tähendavad vanematele ikkagi mitmesajalist kulutust lisaks muudele koolikulutustele. Mulle tundub, et unarusse on jäänud ka kooliaiad, rääkimata juba koolimetskondadest. Nendel töövormidel on ometi ka väga oluline õpetuslik ja loodushoiuline tähtsus. Õnneks on eriasendis talulapsed, talu on vahest kõige eestilikum töökasvatuse keskkond.

Ma toonitan eraldi ja eriti töökasvatust seepärast, et sellel on kõige otsem seos kõlbelse kasvatusega. Praegu ei olegi suuremat kasvatusemuret kui ühiskonnas valitseva kõlbluskriisi surve noortele. Halvim keskkond ses suhtes on tänavaelu ja üleüldse linnamelu, soodsaim — perekondlik turvalisus ja (tööle)rakendus. Ma pean siin silmas koolivaba aega.

Seni öeldule tahaksin lisada veel üht. Nimelt: enam tähelepanu kehalisele ja sportlikule arendamisele! Keha ja vaimu vastastikune arengusõltuvus on ju antiikpedagoogika tõde. Jälgigem tänavapildis liikuvaid noori — kui palju on

lõngerdamist rühika kõnnaku asemel! Minu võimlemisõpetaja lause oli: “Koolipoisi silmavaade peab olema selge ja selg sirge!” Olen endamisi mõelnud sellegi üle, et kas ei peaks gümnaasiumiastmesse sisse tooma riigikaitseõpetuse, nagu see oli esimese vabariigi ajal. Ma olen küll läbi elu patsifist olnud, kuid annan endale aru, et sellel õpetusel oleks oma tähtsus nii riigi julgeoleku kui ka isiksuslike väärtuste kujundamise seisukohalt. Muidugi oleks probleemi lahendus keerukas ja seda oli ta ka 1920.—1930. aastail. Põhiraskuseks mõistagi kaadriprobleem: kust võtta riigikaitseõpetajaid, kes erialale liiksaks orienteerusid ka pedagoogikas. Omal ajal leiti need mehed reservohvitseride hulgast, kellele anti pedagoogilist täiendõpet. Arvan, et asi vääriks arutamist.

* * *

Mul on kiusatus arutleda jõukohasel moel ka õpetajate täienduskoolituse üle.

Siin näib valitsevat mingi kaaluta olek — süsteemipuudus. VÕTi/EHA süüdistati liigses tsentraliseerituses ja valikute vähesuses (puudumises). Haridustöötajate Koolituskeskuse pakutavad programmid võtavad silmad kirjuks ja valiku tegemise raskeks — et mida see või teine uuenimeline projekt ikka sisaldab. Viimati on nii, et kasu küsitav, kahju (sealhulgas rahaline) võimalik.

Pealegi tekib tülikaid põhimõttelisi küsimusi. Näiteks: kas saab hukka mõista õpetajat, kes hoidub küll kursustest kõrvale, aga teeb oma tööd korralikult või koguni laitmatult? Või vastupidi: õpetaja liigub ühelt kursuselt teise (ilmutades sel viisil oma püüdlikkust), kuid töö jääb kesiseks. Kuidas üldse hinnata täienduskoolituslikku tulemuslikkust? Eraldi seda teha ei saagi. Õpetaja töö puudujäämised peab leidma kooli juhtkond ja haridusinspeksioon ülaltpoolt. Ja siis juba järgneb märguanne täienduskoolituse tarvilikkuse kohta koos soovituselga — millises sisulises suunas.

Kuidas täienduskoolitus institutsiooniliselt korraldatakse, ei ole praegu kõrvalseisjale selge. Räägitakse n.-õ geograafilise hajutamise suunast. Küllap sellelgi on oma õigustus, sealhulgas finantsiline. Igatahes peaks kohtadele jääma kaasaraäkimise õigus sisu ja lektorite valiku mõttes. Igatahes peaks põhimõtteks olema, et valikule eelneks vajaduse määratlemine. Juhupakkumistele ja -kontaktidele pole mõistlik reageerida, veel vähem raha kulutada.

Selle lõigu lõpetuseks tahan meenutada, et eesti õpetaja (ja õieti kogu eesti rahvas) on läbi aegade innukas iseõppija olnud. Sest mõeldagu ometi: kust võtnuksid omaaegsed maaõpetajad vahendid ja võimalused linnadesse kokku sõita ja sealt kutsetäiendust nõutada. Seda tehti kriitilise miinimumi piiiril. Sestap oligi otsustaval kohal töö raamatuga. Pedagoogika Arhiivmuuseumis leidub rohkesti õpetajatelt kogutud raamatuid, mis kannavad hoolika läbitöötamise jälgi (allakriipsutused, ääremärkused) — need olid ustavad töövahendid, mille poole võib suvalisel ajal pöörduda. Nüüd kurdetakse, et õpetajad loevad vähe. Milles asi? Ajapuuduses, mugavuses, huvide hajuvuses. Või loodetakse uusaegsematele võimalustele-moodustele (loengud, seminarid,

rühmatöö). Aga psühholoogid kinnitavad, et 80% infost võtab inimene vastu visuaalsel teel. Seega siis — taas raamatu juurde!

* * *

Haridust reformitakse taas — kas juba liigne kord. Arvan, et õpetaja jaoks pole haridus- ja kultuuriministeeriumi koos- või lahusolu kaugeltki mitte probleem number üks. Õpetaja vajab stabiilset ja usaldusväärset töökorda, korralikku sissetulekut ja sotsiaalset kaitset. Lihtsameelne on arvata sedagi, et õppekasvatustöö tase hüppab üles pärast haridus- või õpetajate kongressi või hariduskontseptsiooni äratrükkimist. See kontseptsioonitõbi mõjub veidraltki. Olen kuskilt välja kirjutanud: "Kontseptsioon on see, mille luukere kappab ringi mööda tegude surnuaeda." Nutikalt öeldud. Hariduslugu on tõestanud, et head õpetust võidakse anda isegi kehva juhtimise olukorras. Saksa okupatsiooni ajal oli haridusministri (tollal -direktori) ülesannetes Eesti Omaavalituse juht Hjalmar Mäe. Juhtimine seisnes ametitesse määramises ja mõnede ringkirjade laialisaatmises. Aga koolid ometi töötasid edasi endisaegses headuses, ehkki nigelates tingimustes. Näide on muidugi äärmuslik, kuid tõendab ometi, mida tähendavad hariduses sellised asjad nagu järjepidevus, traditsioon, pedagoogiline vastutus. On põhjust peljata ülejuhtimist, sest haridusbürokraatia mastaabid on enneolematud.

KALJU LEHT

PROBLEEMI ASETUS

KU 8. nr-s ilmus Johannes Käisi "Kooliuuendus Eestis" (esmaselt *Eesti Koolis* 1939, nr. 6). See on Käisil kokkuvõttelise tähtsusega kirjutis: kaks kümnendit on ta imekspannava sihikindlusega idandanud ja arendanud eesti kooliuuenduslikke põhimõtteid ja rakendusmooduseid. Lääne-Euroopa reformpedagoogika väärtusi omaks võttes toonitas JK nende kohaldamise vajadust eesti haridusoludele ja rahvuskultuurilisele aluspõhjale. Selles veenab kas või kooliuuendusliku õppekirjanduse (õpikud, töövihikud ja -juhised jm) lähem vaatlus. Sedasama kinnitab ka õpetajate ettevalmistamise suuniltus ja praktika, eriti Võru ÕSis, samuti täienduskoolituse temaatika ja teostus. Ei mingit kopeerimist "mujalt maailmast" nagu praegu moeks.

Üldteada on, et hariduses sünnib uute ideede omaksvõtt aegamisi. Ei olnud ka Käisi-aegne algkooliõpetaja varmalt valmis uusi põhimõtteid vastu võtma. Traditsioonilise pedagoogika seadumusest oli raske läbi murda, seda tuli pigem murendada. Ei olnud eriti uuenduspüüdelised ka Tartu ja eriti Tallinna seminarid, soodsam õhustik oli Rakvere ÕSis. Nii tuli Käisil tugineda esijoonel omaenda kolleegide ja kasvandike kaasatöötamisele. Õigus küll, üks tugev liitlane oli tal ometi — Eesti Õpetajate Liit, kellel pealegi oli eriti algkooliõpetajate seas suur autoriteet.

Otsest vastuseisu kooliuuendusliikumisele ilmutasid mitmed vanameelsed haridustegelased — ministriteni välja (N. Kann, J. Hünerson, J. Latik). Sel puhul saab rääkida mitte

ainult pedagoogilisest, vaid ka poliitilisest vastuseisust. Osavalt seoti kooliuuendusliikumine võitlusega õpetajate seminaride ümber ja vastu; seminare peeti poliitiliselt ohtlikeks (otseütlemisi — "punasteks") õppeasutusteks. Muidugi oli tegemist sulaselge demagoogiaga. Aga õpetajate seminaride sulgemine ometi saavutati (1930—1932).

Üsna laial rindel kihutatud kampania leitmotiiviks oli: õpetajaskond on kaldunud ohtlikku pahempoolsusse ja õõnestab riigi alusmüüri. Peasüüdlane muidugi "punane professor" — Johannes Käis. Seda vaatekohta toetasid, nagu öeldud, mitmed ministrid. Aga ka keskastme haridusametnikud (koolide inspektorid-nõunikud nii HMist kui omavalitsustest). Nende hulgas ka silmapaistev haridustegelane Märt Raud, kellest järgnevas lähemalt juttu tulebki. Usutavasti tänane lugeja Märt Rauast suurt ei tea, seepärast olgu siin mõned entsüklopeedilised andmed.

Märt Raud sündis 1881 Kavilda vallas, suri 1980 Stockholmis. Õppis Tartu Õpetajate Seminaris (1897—1901) ja Rostovtsevi eraülikoolis (1908—1911). Töötanud ajakirjanikuna, õpetajana, ametnikuna, koolinõunikuna (Pärnu- ja Viljandimaal), lõpuks koolide peainspektorina HMis (1936—1940). 1944 siirdus Saksamaale ja seal Rootsi (1948), kus toimus arhiivassistendina Eesti Komitee juures ja korraldas eesti koolide organiseerimist. Avaldas varakult ajakirjanduslikku tegevust, avaldas rohkesti artikleid ja lühivõimusi. Ulatuslikumad pedagoogilised tööd: "Eesti algkooli lõpetaja. Algkooli lõpetaja teadmised usuõpetuse alal" (1936), "Eesti algkooli lõpetaja. Algkooli lõpetajate moraalne tase" (1936), "Usuõpetuse lugemik" V—VI klassile. Eksiilis ilmus memuaariline "Eesti kool aegade voolus" I—II (Stockholm, 1965).

MR hariduslooline-memuaariline "Eesti kool aegade voolus" pälvikivi meie tähelepanu, sest selle teises osas käsitleb ta hindavalt-

analüütiliselt Käisi pedagoogilist tegevust. Seejuures on ta aluseks võtnud artikli "Kooliuuendus Eestis", millele sissejuhatavalt osutasin. Siin püüan eritleda, milles MR on erapoolik ja milles ka õiglane. See on tarvilik eriti seetõttu, et meil on viimastel aegadel kujunenud vaade, nagu esindaks Käis ja tema koolkond kogu iseseisvumisaja eesti pedagoogika arengut, mis muidugi pole õige. Õige on seegi, et ka Käis oli mõnes asjas kui mitte ekslik, siis ühekülgne küll. Tänapäev ühekülgne tuleb 1920.—1930. aastate pedagoogilise mõtte arengu ja haridusolude puudulikust tundmisest. Seepärast pean oluliseks esitada ka Käisile vasturääkivaid vaateid — nii saab õpetaja oma otsustusi langetada avaramal põhjal.

MR asjaomast teksti on raske refereerida. Kas või seetõttu, et autor kirjutab isikupäraselt ja kujundlikult. (Veel raskem on lugejal MR teost kätte saada — seda leidub vabariigis vahest kümnekond.) Seepärast esitan Käisilõigu siin täies ulatuses, ehkki selleks palju ruumi kulub. Sel alusel tekib lugejal ehk ka kujutlus autori isikupärasest ja pedagoogilisest hoiakust, samuti teose väärtusest eesti haridusloo allikana.

MÄRT RAUA TEKST

Pärast seda kui Võru õp. seminar suleti ja J. Käis E. Õp. Liidu teaduslikuks sekretäriks valiti, algas eesti algkoolides radikaalne õppemeetodite reformeerimine ehk "J. Käisi kooliuuendus". Reformide põhimõtted ei olnud küll originaalsed ega J. Käisi omad, aga uus ja omapärane oli viisi, kuidas neid taheti ellu viia. Neid ei asunud katsetama üksikuis koolides, vaid J. Käis katsus neid teostada laial rindel ja suure kiiruga, lootes isegi, et kogu riik ta "kooliuuenduse" omaks võtab. Ta katsus läbi pressida seda kange propagandaga. Ta asutas aastal 1930 E. Õp. Liidu juurde "kooliuuendajate rühma", kuhu võis astuda iga õpetaja, kes selleks soovi avaldas. Kui rühma liikmete nimemkirj ajakirjas avaldati, leidsin hämmastuseks sealt ka palju sääraseid, kes olid tuttavad oma saamatuse poolest ja kel olnuks vaja veel palju õppimist "vana pedagoogika" alusel. Need kompenseerisid oma puudulik-

ku koolitööd sellega, et võisid lugeda oma nime "kooliuuendajate" hulgas. J. Käis kavatses veel sammukese edasi astuda — muuta oma rühm kindla põhikirja, kodukorra ja distsipliiniga organisatsiooniks. Aga selleni ta ei jõudnud.

J. Käisi kooliuuendus koosnes kahest osast — "üldõpetusest" nooremais (1.—3. klass) ja "individuaalsest õppeviisist" vanemais klassides. Üldõpetust kannab ainete kontsentratsiooni idee — õpetust ei korraldata ainetundide järgi tunnikava korras, vaid tervikuna väljaspool õppeainete liigitamist. Ta peatunnuseks ongi tunnikava puudumine: üleminek ühelt ainelt teisele toimuks lastele märkamatu. Lähtutakse põhimõttest, et järskude üleminekutega ühelt õppeainelt teisele killustatakse lapse tähelepanu ja häiritakse ta mõttelendu — lugemiselt minnakse äkki üle rehken-dusele, siis käsitööle ja nõnda edasi. See üteldi pidurdavat lapse loomuliku arenemist. See väide põhjeneb aga lapse vaimuilma ja mõttelaadi puudulikul tundmisel. Lapse mõte on vastupidiselt sellele oletusele püsima ja hüplev — siinsamas laps nutab ja siinsamas naerab, ühelt tegevuselt hüppab ta teisele: mängib nukuga, tüdineb sellest ja haarab mõne teise meelelahutuse järele: nähes midagi uut, unustab ta kohe selle, millega enne tegeles. Üleminek ühelt ainelt on talle otse vahelduseks ja sobib hästi igavuse vältimiseks.

Üldõpetus seisneb selles, et puudub tunnikava ja tööpäeva jaotus ainetundideks. Õpetaja valib hommi-kul ühe teema ja püsib selle juures terve päev, põimides sellesse kõik õppeained ja püsid igapäev juures niikaua, kuni ta seda peab vajalikuks. Selle teema raamides loetakse, kirjutatakse, joonistatakse, tehak-

se käsitööd, võimeldakse, lauldakse ja kõneldakse usuõpetusest. Illustratsiooniks võib olla J. Käisi energilise jüngri V. Ordliku üldõpetuse prepa-ratsioon teemal "Kalapüük", mille läbitöötamiseks 1. ja 2. klassis on määratud tervelt kaks päeva ("Kasvatus" 1939 nr. 2).

Töö algab hommikul õppejutuga toidust, toidu valmistamisest, kaladest, kalapüügist ja kalapüügiiristadest. Siis loetakse mõni pala merest ja kalapüügist, kirjutatakse töölehele mõned kalapüüki puutuvad sõnad ainsuses ja mitmuses nagu "võrk-võrgud", "märk-märgid", "tark-targad". (Emakeel!). Loetakse ajalehtedest kalade hindu ja arvutatakse, kui palju ostjail tuleb maksta, võrreldakse kalaliikide hindu, arvestatakse, kui palju mitmet sorti kalu võib teatava rahasumma eest saada. Koostatakse ülesandeid kalaturu kohta. (Aritmeetika!). Lauldakse K. A. Hermanni laulu "Kalapüük". (Laulmine!). Kombineeritakse sõudmise, õngitsemise ja ujumise liigutusi, koostades sellest matkimismäng või mäng "kalad võrgus". (Võimlemine!). Joonistatakse teemal "õngitsemine" ja tööõpetuses teevad poisid korkidest või käbidest õngekorke ja tütarlapsed teevad kalapüügi motiividel nõelatööd. Usuõpetuses toodi teema alla "kalapüük" lugu — "ülestõusnud Jeesus ilmub Jüngreile Kalileas", ehkki sel kalapüügiga midagi ühist ei ole.

Säärane õppeainete kontsentreerimine teemade ümber võib olla huvitav ja kasulik kordamise või õpilaste üldarenemise kontrollimise korral. Aga leida teemad aasta läbi iga päeva kohta, kuhu oleks põimitud kõik õppeained ning korraldada seejuures ainete õpetamist metoodiliselt ja süstemaatiliselt, selleks peab olema geniaalne ja väga vilunud pedagoog.

Säärane õppeainete kokkukuhjamine juhuslike teemade ümber ei võimalda kavakindlat tööd didaktiliste põhimõtete kohaselt — õpetus kujuneb plaanituks sinna-tänna hüplemiseks. J. Käisi argument, et välismaal on küll üldõpetus paljudes riikides sisse seatud, ei kaalu palju: välismaadel kasutati seda algkooli 1.—2. klassis 6—7-aastaste laste juures, milline aste vastas meie lasteaiale, kus kogu õpetus on koondatud mängimise ümber. Meil taheti see läbi viia algkooli 1.—3. klassides 8—10-aastaste laste juures. J. Käisil ei olnud isegi selle vastu midagi, et üldõpetus püsiks ka 4. klassis, ehkki seal alustati juba maadeteaduse, loodusteaduse ja ajaloo õpetamisega.

Veel energilisem oli J. Käis individuaalsete tööviiside propageerimises. See oli ta ratsu. Kursustel, kongressidel ja õpetajate päevadel oli ta sel teemal alaline kõneleja. Sellele küsimusele on pühendatud ka enamik ta pedagoogilistest teostest. Individuaalsuse põhimõtte pedagoogikas seisneb selles, et lapsi ei tule õpetada massiliselt ühe ja sama šablooni ja kava järgi, vaid individuaalselt iga õpilase annete ja võimete kohaselt. Praktiliselt on see põhimõtte kergesti läbiviidav kodukoolis või väikestes rühmades, kus õpetajal on iga üksiku jaoks küllalt aega. Koolides suurte klassidega on see juba märksa raskem. On õige, et massõpetamine osa laste arengut pidurdab. Klassis on mitmesuguseid lapsi, andekaid ja andetuid, hoolsaid ja hooletuid. Õpikud arvestavad "keskmist õpilast", aga see "keskmine" on nõrgaandelistele liig raske, jõulised ja andekad peavad aga raiskama oma kallist noorusaega, et koos sammuda kesk-pärasusega. On palju kaalutud küsimust, kas ei oleks õigem asutada

kõrgeandelistele lastele oma erikoolid. Maal hõreda rahvastikuga nagu Eestis peaksid olema selleks internaatkoolid. Kõrgeandeliste laste koolide asutamise mõttega käis Eestis ringi Läänemaa koolinõunik Markus Univer, kes oma revideerimisreisidel oli isegi välja noppinud säärased lapsed ja koostanud nende piltidest albumi. Ta ei pääsenud oma kavaga aga kaugemale kui koolinõunike päevale. Tema kaasreferent, Tartu õp. seminari direktor Juhan Tork ütles, et kava on teoreetiliselt meeldiv, aga praktiliselt Eesti oludes läbiviidamatu. Meil oli siiski üks kõrgestiarenenud laste kool, mis küll ei kandnud seda nimetust ja mis oli välja kujunenud loomuliku valiku teel. See oli Tartu õp. seminari harjutuskool, millel oma ringkond puudus ja kuhu saatsid oma lapsed peamiselt professorid ja muud akadeemilise haridusega isikud. Neil lastel olid kodus väga head arenemisvõimalused. Kui mõni õpilane ei suutnud teistega kaasa sammuda, siis astus ta sealt välja ja läks oma ringkonna kooli.

J. Käis pidas võimalikuks lähendada andekate ja andetute laste probleemi tavalises algkoolis, korraldades õpetust iga õpilase võimete kohaselt. Ta koostas iga aine jaoks töövihikud ülesannetega, mida õpilased lahendasid oma võimete kohaselt. Samal ajal, kui andetu õpilane maadles ülesande nr. 10, keskmine nr. 20 kallal, võis andekas jõuda juba poole töövihikuni. Kuna iga õpilane oli seejuures eri kauguses, siis nimetatigi seda individuaalseks tööviisiks. Säärase tööviisi juures puudus õpetajal võimalus anda seletusi ja juhatusi kogu klassile. Ta töö klassis piirdus sellega, et jälgis õpilaste töötamist ja andis juhatusi neile, kes seda vajasisid. Klassid pulveri-

seerusid üksikuteks õpilasteks. Klassist kadus kõnelemine ja selle asemele astus kirjutamine ja vaikne töötamine. Säärase tööviisi varjuküljed ilmnesisid pea. Kuna iga õpilane ise määras oma töötempo, siis võisid ühed venida nagu tigud, kuna teised ülearu ruttasid ja pealiskaudselt tööd tegid. Endise aja tööviiside juures kehtis pedagoogiline tarkus, et "kordamine on õppimise ema", siin aga puudus kordamisvõimalus üldse. See andis tunda end eriti matemaatikas.

Au- ja võimuhimulise mehena jättis J. Käis kõik arvustused ja vastuväited tähele panemata ja kihutas kellade ja kuljuste helinal edasi. Ta pidas end "eesti pedagoogika" juhiks, seepärast ei võinud ta taganeda. Ka andis individuaalsete töövihikute koostamine talle head sissetulekut. Ta töendas, et tema "kooliuuendus" on igal pool läbi löömas, aga see oli siiski reklaam. "Eesti Koolis" (1939, nr. 10) kirjutab ta: "Uusi õppemenetlusi ja töövahendeid kasutatakse üle riigi, kõige rohkem Võru- ja Petserimaal (kuni 45 protsenti koolides). Üle kogu riigi rakendavad üldõpetust 17 prots. 2.—4. klassis esineb üldõpetust harvem 11 protsendiga."

J. Käisi aruande järgi oli a. 1939 "kooliuuenduse rühma" liikmete arv 452, neist kõige rohkem Petserimaal — 38 protsenti, kõige vähem Tallinnas ja Pärnus — mõlemas ainult 5 protsenti. J. Käis ei märganudki, et ta selle aruandega oma "kooliuuenduse" liikumisest karikatuuri maalis — mida mahajäänud oli ringkond ja mida nõrgemad koolid, seda enam oli seal kooliuuenduse rühma liikmeid ning seda rohkem oli levinud seal üldõpetus. J. Käisi "protsentides" kooliuuenduse levikusse on mul usku vähe — need on koostatud õpetajate kontrollimata andmete põh-

jal. Koolinõunike aastaaruanded ministeeriumile ei lausunud aga sõnagi ei üldõpetusest ega individuaalse tööviisi levikust. Mul ei tulnud revideerimistel üldõpetusega üldse kokku puutuda. Puhtakujulist individuaalset tööviisi nägin ainult kahes koolis — ühes Pärnu-, teises Järvamaal. Mõlemad koolijuhatajad olid J. Käisi vaimustatud jüngrid, kes uhkuse ja iseteadvusega jutustasid oma tööviisidest. Nende seletustest oli mul kohe selge, kust kohast king nende kooliüendust pigistas — pealiskaudsus liigse ruttamise tagajärjel, puudulik kontroll ja kordamise puudumine. Välisin matemaatikatundides mõlemas koolis kerged ülesanded ja küsisin, kas need on õpilaste võimete kohased. Mõlemad juhatajad haavusid, et miks ma nende koolide taset nii madalaks pean. Aga kui ka kõige tugevamad õpilased ülesandeid ei lahendanud, venisid meeste näod pikaks. Järva koolijuhataja ütles kohe, et ta peab muutma õppeviisi, Pärnumaa õpetaja vabandas halbu tulemusi õpilaste “inspektori-hirmuga”. Ütlesin talle, et ma ei keela teda edasi töötamast sellise meetodiga, aga hoiatasin, et kui kevadeks töötulemused ei parane, siis ma ta kooli puudulikuks tunnistan. Kevadisel revideerimisel olid tulemused veelgi halvemad. Õpilaste nõrkadele teadmistele oli lisaks tulnud korralagedus. Jõudsin kooli emakeele tunni ajal — klassis mõned õpilased töötasid pinkides, teised seisid ja vestlesid, kolmandad uitasid õues. Õpetaja istus laua taga ja parandas vihikuid säärase hoolega, et ta mind enne ei märganud, et teretasin laua ääres. Tunnistasin kooli nõrgaks. See aitas — ka siin muudeti õppeviisi.

Seadus andis õpetajaile õppeviiside valikus vabaduse, ainuke nõue

oli, et need tuleb läbi arutada õppenõukogus. Koolinõunikud olid koolide meetodiliste otsingute suhtes leplikud, heatahtlikud ja kannatlikud, valvates peamiselt selle järele, et õpilaste teadmiste tase ei vajuks madalale ja et õpetamisel väärnähteid ei tuleks. Kokku võttes revideerimise tulemusi arvustasid nad muidugi ka õppeviise ja esinesid nõuannetega, aga oma seisukohta nad peale ei surunud — selleks puudus neil ka võim. Seda hindasid tunnustavalt isegi ka radikaalsed kooliüendajad. R. Taba kirjutas “Kasvatuses” (1937, nr 8): “Kui vaadelda ametlikku suhtumist kooliüendusse, peab tunnustama selle küllaldast erapooletust. Varemalt püüti jõudumööda kaasa aidata kiiremale uuendustöö edukusele, hiljem jäädi rohkem kõrvaltvaatlejaks. Ametlik silm on rahulikult vaadelnud arengut, sellele vahele segamata. Seesugune seisukoht ongi ehk kõige õigem.” Ainult J. Käisi ei saanud sellega kuidagi leppida, et tema kooliüendajate rühmas ühtki koolinõunikku ei olnud. Ta nurises (“Kasvatus” 1938, nr. 1): “Olen kuulnud mõnelt koolide järelevalve teostajalt, et talle on ükskõik, missugust meetodit õpetaja tarvitab, kas vana või uut, kui aga õpilased teavad. See väide on ekslik ja isegi siis, kui õpetaja tööd hinnatakse õpilaste teadmiste põhjal.”

J. Käisi eespoolmainitud aruandest kuuldub ka minoorseid toone: viimasel 4—5 aastal ei olevat “kooliüendustöö” enam nii silmapaistev kui varem. Seda tagasiminekut põhjustas koolinõunike aktsioon liigse laialivalgumise ja mitmesuguste “tõvede” vastu õpetuses: nad võtsid revideerimisel kasutusele kontrolltestid. Need koosnesid tavaliselt sajast mitmesugusest küsimusest, kergetest

ja raskematest, millele vastamiseks anti 50 minutit. See andis võimaluse võrrelda teadmiste taset koolides konkreetsete andmete põhjal. Kui test näitas õpilaste teadmiste madalat taset, ei saanud õpetaja pageda kooliuuenduse sirmi taha. Testid sidusid koolid uuesti õppekavade ja õpikute külge. Nende sissetoojaks revideerimistesse oli Pärnu koolinõunik J. Estam, kes seda meetodit juba algusest peale ise kasutas. Teda toetas tõhusalt haridusnõunik J. Grünthal ning nende mõjul tunnistas E. Koolinõunike Ühing testid revideerimistel soovitavaks abinõuks. Seega võib nimetada J. Käisi ja J. Estami pedagoogilisteks antipoodideks.

Jättes kõrvale J. Käisi ühekülgsuse ja liialduse kooliuuenduste propageerimisel, peab tunnustama, et tema mõju pedagoogilise mõtte arengule oli suur. Teda võib pidada eesti kõige viljakamaks pedagoogiliseks kirjanikuks ning suurepäraseks loodusõpetuse populariseerijaks. Ta korraldas õpetajate kongresse ja oli nendel väsimatu kõneleja. Ta lõi pedagoogide keskel oma kooli, keda püsivalt õhutas aktiivsusele.

JÄRELDAVAT

Esitatud tekstist järeldub, et M. Raud on J. Käisi suhtes üsna väljapeetult kriitiline. Ehkki, tõe huvides, Käisi teatud teeneid ta tunnustab. Ja veel: Raud ei ole poliitiline ründaja, ei Käisi ega ka õpetajate seminaride suhtes. Olgu selle kohta väljavõte M. Raua kirjust välisajalehe *Meie Elu* toimetusele (1978). — (Kiri reageerib *Meie Elu* sõnavõtule, milles seminare käsitletakse kui "kommunismi taime-lavasid".)

"Kaudselt mõjutas parempoolseid haridustegelasi-aristokraate kahtle-

mata seminaride sotsiaalne tagapõhi. Seminarides õppis suur hulk kehva-de vanemate lapsi, "popsipoegi", kes said riigi poolt toetust. Paljudele oli seminar ainuke võimalus jätkata kooliteed. Kardeti, et selle "proletariaadi" tõttu juurduvad seminarides vasak-poolsed maailmavaated. Tuleb toonitada, et vasakpoolsete all ei mõeldud tol ajal mitte ainult kommuniste, vaid ka kõiki neid, kes seisid Jaan Tõnissoni rahvaerakonnas vasakul, seega ka radikaalseid kodanlasi — tööerakondlasi ja sotsialiste." Raud ei lepi hinnanguga "kommunismi taime-lava": "See oleks solvav demokraatlikult häälestatud seminaristide-õpetajate suurele perele..."

Tuleb siis järeldada, et Raua kriitiline hoiak Käisi suhtes põhineb esijoones lahknevustele pedagoogilistes vaadetes. Nii ongi. M. Raua pedagoogilised vaated olid alahoidlikud, traditsioonilisi õppeviise pooldavad, Käis teadagi käis kooli uuendamise teed. Ometi sõandan arvata, et mõnes punktis kaldub pedagoogiline õigustus ka M. Raua poole. Vähe-malt minu subjektiivse arvamise kohaselt. Aga enne, kui neid *pro et contra* kaalutlusi lähemalt vaadelda, osutan ühele n.-õ metodoloogilisele nõrkusele J. Käisi artiklis "Kooliuuendus Eestis", millest M. Raud lähtub.

J. Käis võtab aluseks, et tema poolt propageeritavaid kooliuuendus-likke (reformpedagoogika) ideid rakendab õppetöös vaid 425 õpetajat (s.o 11,7% 3843 algkooliõpetajat). Tekib küsimus: mil viisil Käis selle arvu tuletas? M. Raua tekstist (ja teistestki allikatest) selgub, et Käis nõutas andmed maakondade inspektoritelt. Otse usumatu, et Käis haridusolude põhjaliku tundjana ja distsiplineeritud mõtlejana nii puudulikku (ühekülgselt) moodust kasutas. Asi

on ju selles, et paljud (enamus?) inspektorid Käisi vaateid ei pooldanud. Järelikult on täiesti tõenäoline, et kooliuuenduslike ideede levikut ja mainet sihilikult kahandati. (Õpetaja, kui ta teadis, et inspektor Käisi vaateid ei poolda, vastas eitavalt n.-ö igaks juhuks.) Peale selle: küsitluse märksõnaks oli esijoones üldõpetus (Käisi meetodi tuumpunkt), aga kooliuuendusse ja Käisi vaadete süsteemi kuulub ka kodulugu. Aga siis on juba tegemist õppeainega, mis oli kohustuslik kõigile õpetajaile (õigus küll, mõneaastase väljajättega õppeplaanist). Järelikult oli Käisi ideede ja sellele vastava praktika mõjuväli palju laiem.

Tulgem pärast seda vahearutlust mõne hinnangulise aspekti juurde.

Eriti tänasest päevast tagasi vaadates saab selgeks, et Käis oli omas ajas siiski tulevikku vaatav pedagoog. Sest tema vaadete elujõud ja püsiväärtuslik substraat on meie päevil taas õigustust leidnud. Nagu on taaselustunud Lääne-Euroopa reformpedagoogika ideestik meist kaugeimalgi. Tõsiolu, et individuaalne tööviis (üldõpetus ja rühmatöö selle sees) ootuspäraselt laialdast omaksvõttu ei leidnud, johtus suuresti õpetajate lünklikust pedagoogilisest ettevalmistusest ja haridusolude kitsikusest mitmes mõttes. Evolutsioonilise haridusarengu veendunud pooldajana oli Käis küllap veendunud oma vaadete järkjärgulises ja laienevas mõjulepääsus. Selle arengu katkestasid hoopis ajaloosündmused.

Objektiivsuse taotlus sunnib siiski eritlema — kas ka õigus on M. Raual milleski. Esitan mõnes punktis oma subjektiivsed kaalutlused.

1. Individuaalse tööviisi (ja eriti üldõpetuse) järjekindel rakendamine käib teatud osale õpetajaist üle jõu.

Pean silmas vähem võimekaid ja, ütleme otse, ka mugavamaid õpetajaid. See metoodika eeldab leidlikkust ja omajagu lisatööd. Peale selle mahukat ja liigendatud õppevahendite komplekti, mis Käisilgi jäi lõpuni arendamata.

2. Üldõpetuse valupunkt on matemaatika, nagu M. Raud õigesti täheldab. Seda on kinnitanud ka meieaegne nägemus. Nimelt eeldab matemaatika järjepidevat liikumist ühelt aineosiselt teisele nende omavahelises tingituses. Temaatiline seotus seda piisavalt ei võimalda, pealegi jäävad seosed sageli kunstlikeks ja juhulisteks. Seepärast jäävadki matemaatilised teadmised ja oskused üldõpetuse kontekstis puudulikeks. Lahenduseks saab olla vaid matemaatika tarvis eraldi kava koostamine ja eraldamine.

3. Küllap on M. Raual omajagu õigus selleski, et aeg-ajalt tuleks õpetajal siiski töötada klassi kui tervikuga (kollektiiviga), n.-ö frontaalse töö plaanis. See mõjub õpilasi liitvalt ja distsiplineerivalt.

Need on vahest peamised sisurõhud, milles M. Raud veenvalt mõjub. Ei tule salata sedagi, et M. Raua tekstist kostab läbi ka erapoolikus, vahest ka isiklik ebasümpaatia. Iga tahe on ülekohtune süüdistada Käisi auahnuses ja ambitsioonikuses. Käisi elutöö on olnud aina seesmiselt küdev püüdlemine eesti kooli edendamiseks, tema isiklik elu jäi lõpuni ambitsioonituks.

Kummatigi on kahe teeneka koolimehe vaadete vastandus põnev ja õpetlik. Õpetlik eelkõige ses mõttes, et pedagoogikas ei ole lõplikke, "puhtaid" tõdesid. Nagu ka ses mõttes, et suuri tegijaid jääb saatma teatud isikupära, oma aura.

JUHAN TORGIST JA TEMA RAAMATUST

1993.a lõpul ilmus Torontos kirjastuse MAARJAMAA väljaandena Juhan TORGI mälestusraamat "Seisata, rändur!". J. Käisi Seltsi ajakirjas sooviti põgusat ülevaadet autorist ja tema raamatust.

Juhan Tork perekonna keskel, pildistatud detsembris 1943.

JUHAN TORGIST KODUMAAL 1889—1944

Isakodu ja koolid

Juhan Tork (JT) sündis Tartus 17.10 1889. Ta isal Andres Torgil oli kaks maja — Kastani 58 (praegune 88) ja Filosoofi 29. Oma iseloomu lätete kohta ütles JT: "Olen oma teada kõige rohkem võlgu oma isale. Ta oli ka niisuguse püsiva ja muutumatu karakteriga, rahulik. Ma olen pärinud temalt oma põhilised karakteriomadused, need, mis on kujunenud nagu tuhandete aastate jooksul. /—/

Kust oli pärit meie kodus nii palju inimese ja eestlase tuhandete aastate jooksul akumuleerunud omadusi? Kõigepealt töökus. Suur töökus. Hommikust õhtuni, niipalju kui jõudu jätkus, ilma et kupja keppi oleks olnud. Siis teiseks — suur rahulolemine piskuga. Pika ja pika aja harjumuse tõttu. Oma soovide piiramise oskus, vähenõudlikkus, kokkuhoidlikkus mingisuguse vere pärandu-

se tõttu, mis kunagi ahnuseks ei kujunenud." (Lk 70.) Veel oli isas üks joon, mida JT väga hindas — teiste inimeste arvamisest oli isa ikka üle.

Ema Viiu oli helde andma — sugulastele, võõrastele, viletsatele. See ei põhjustanud peres kunagi isa meelehäarmi. Emal kurjust JT mäletada ei olnud. "Armastus loomade vastu püsis temas /emas/ eluaeg. Linnas olid kogu aeg tal lambad ja sead ja nende eest hoolitses ta suure hoolega. Andumus tööle ja andmise rõõm, see oli temal lõpmata suur, nii et kerjused, neid oli tol ajal üsna palju, ei jätnud kunagi meie maja vahele." (Lk 73.)

Oma kodust rääkides võis JT alati meenutada haruldast kooskõla ema ja isa vahel. Iseseisvus ja tegevusvabadus olid peres nii endastmõistetavad, et see kasin ja tagasihoidlik kodu jäi ta tugevaimaks mõjutajaks. Ükski kool või kursus nende headusele vaatamata ei suutnud hiljem JT põhiolemust muuta: vaadetelt oli ta stabiilne, ja kindel oma usus Jumalasse. Pealiskaudsus oli talle tundmatu.

JT lapsepõlve sõpruskond oli suur, päevad lõppesid alati liiga ruttu, nii et kunagi ei jõutud kõiki oma ideid ja vigureid teoks teha. Kõik need ettevõtmised nii väga süütud ei olnudki: "Olin ehk 12—13-aastane, kui tegime veel ühte trikki. Sel ajal kandsid ka poisid pikka mantlit. Kui pimedaks läks, otsisime ühe sobiva koha, mina ronisin teise poisi kukile, nii et see oli nagu poolteise mehe kõrgus. Teise poisi pea jäi mantli varju, mul oli suu petrooli täis ja kui keegi mööda läks, ajasin suu laiali, panin tikuga põlema ja puhusin. See oli nagu tulemeri. Seda pidi harjutama, kõik ei saand hakkama. Ega me vanemaid inimesi ei tülitand, aga nähtavasti see meie vägitegude hulka kuulus." (Lk 79.)

Vaatamata oma suurele vabadusele, olid JT-l omad kohustused — aiatöö, kauba viimine koos isaga turule või ostjatele koju. Seda ei võtnud ta sunni ega karistusena, nagu lapsed töid sageli võtavad. See oli JT elu loomupärane osa, ühtmoodi suurte ja väikeste inimeste ühises elus.

Hiljem rõhutas JT järjekindlalt, kui tähtis on lasta lapsel kasvada, loomupäraselt ja võimalikult iseseisvalt. Kõige halvem on lapse pidev "kasvatamine", olgu kodus või koolis. See pärsib algatusvõime, ideede tekke ja tegevustarbe. Kõigi nende koosmõjus luuakse hea pinnas isiksuse mitmekülgeks arenguks.

Tartu Linnakool 1899—1905

Esimest kooliharidust sai JT venekeelses Tartu Linnakoolis. Koolikeskkond oma sunniiviisiliste piirangutega — eesti keele kasutamise range keeld, pikad koolitunnid ja ülesanded — ei tekitanud temas erilist koolivaimustust. Tal ei olnud mingit valikainet, üldse polnud JT õpihull kooliprogrammide järgi. Kooli lõpuhindeil ei olnud aga viga midagi, ta oskas ennast kokku võtta ja sundida, kui see vajalik oli. Seda enam, et JT oli varakult leidnud meeldiva mooduse õppida pisut laiemalt, huvitavamalt ja ka tõhusamalt — eneseharimise kaudu väljaspool kooli. Ammendamatuks lätteks oli talle siin RAAMAT. Ja arvukalt mitmeid noorte huviringe.

"Väga suure ja positiivse mõjuga minu hinnangu järele oli Eesti Evangeelse Noorte Meeste Seltsi (EENMS) astumine 1906.a. Seltsis oli 200 liikme

ümbert. /—/ Seltsis sai omal alal teotseda igaüks — spordi, laulu, raamatu-kogundusega — ükskõik mis alal. Esimeheks oli seal tulevane teoloogiaprofessor Eduard Tennmann, väga häa vaidleja. Tema järel oli Hugo Bernhard Rahamägi, kelle asemele esimeheks sain.

Seltsis oli põhimõte, et igaüks pidi koosolekut oskama korraldada, kõnet pidada, kirjatoimetaja olla." (Lk 93.)

Pedagoogilised kursused Valgas 1905—1906

Linnakooli lõpetamise järel siirdus JT koos mõnede oma klassivendadega Valga pedagoogilistele kursustele, mis andsid õpetaja kutse. Siin sai ta esimest korda eesti keele tunde, õpetajaks oli Johannes Pullisaar. Usuõpetust andis Hans Einer, eesti kooli ajaloo tuntud ka eesti keele õpikute autorina.

Gümnaasiumi lõpetamine 1910

Gümnaasiumi lõpetas JT eksternina Tartu Aleksandri Gümnaasiumi juures, eksamid toimusid 6. aprillist 4. juunini 1910. See lõputunnistus oli linnakooli omast märksa tugevam, kuigi linnakooli poistel selles gümnaasiumis küpsuseksameid teha polnud eriti lihtne. JT põhiline õppimisstiil — mitme lisaõpiku ja -raamatu ning oma heade konspektide põhjalik läbitöötamine enne eksameid ning ta väga hea mälu tagasid tavaliselt kõrgeimad hinded ja suulist kiitust veel peale selle.

Tartu Ülikool 1910—1914

Tartu Ülikooli astus JT samal, 1910.a ajaloo osakonda, kuigi ta põhihuvid olid juba ülikooli eel tuntavalt teised — pedagoogika ja psühholoogia. Juba esimesel kursusel kirjutas ta võistlustöö "Uuemad voolud vene pedagoogikas". Umbes 450leheküljelise töö aluseks oli 1909.a Tartu õpetajate päevaldel koolitoimkonna palvel koostatud ettekanne "Vabakasvatusest", mille kirjutamiseks oli JTI kasutada head allikmaterjali. Ka oli JT tellinud tolle aja moodsaima pedagoogilise ajakirja "Svobodnoje Vospitanije", milles oli küllalt palju huvitavat ja poleemilistki.

"Ettekanne "Vaba kasvatus" oli muidugi vene keeles ja nii imelik kui see ka ei ole, tundusin endale alati teistest konservatiivsemana ja mõõdukamana. Leo Tolstoi kool, millest ka rääkisin, oli ikka krahvi kool, ta võis küll uhke olla, et tal oli põhimõte — lapsed võivad tulla kooli, võivad ka mitte tulla, ja tema kooli lapsed ikka tulid! Aga oli ka teada, et talumehed hoolitsesid viitsa eest nende jaoks, kes kohale ei tulnud. Tolstoi seda ei pruukinud teadagi." (Lk 100.) Töö pälvis hõbemedali ja JT võitja au.

Asjaloo puänt oli aga selles, et sama töö andis talle võimaluse lõpetada ülikool 1914 magistriraadiga uut tööd esitamata. Ülikooli eeskirjade järgi loeti esikoha võitnud konkursitöö magistritööga võrdseks.

Kogu ülikooliaja vältel oli JT osalus Tartu väga aktiivses seltsielus hõlmanud suurema osa ta ajast. EENMSi kõrval kuulus JT Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi (ENKS, alates 1906), Eesti Karskusliitu (EKL, 1907) ja Eesti Üliõpilaste Seltsi (EÜS, 1910).

JT oli täiskarsklane mitte moevoolu sunnil, vaid see oli ta veendumus. Vijnatõbi laastas tõepoolest eesti rahvast otse kahetsusväärsest ja karskuskihutustöö oli muutunud üle-eestiliseks laiahaardeliseks ühistegevuseks. Selle tööpõllu tippudest olid paljud üldrahvalikult tuntud teadlased, haridustegelased, kirikuõpetajad, poliitikud juba Kreutzwaldi ja Eiseni aegadest peale — V. Reiman, O. Kallas, J. Tõnnisson, J. Kõpp, P. Põld, H. Põld, H. Mäelo, B. Mäelo, A. Elango, V. Ernits jpt. Ka EÜSis oli karskusteema üks esinemiste-vaidluste aineist. Näiteks pidas JT 1912 Eestimaal ringi sõites 20 kõnet, ikka kutse peale, ja see polnud hasart, vaid kõnekoosolekute, loengusarjade ja vaidlusõhtute aus eesmärk. Teemade haare avardas rahva maailmapilti kõikvõimalikes valdkondades: ajaloos, geograafias, meditsiinis, pedagoogikas, muusikas, raamatuloos, kunstis... Esinejaist ei olnud puudust.

Oma karakteri sobivuse poolest oli JT EÜSis valitud vilistlaskohtu koosseisu, jätkus muidki kohustusi. Tegev oli ta ka Eesti Rahva Muuseumi toimkondades, "Vanemuise" Seltsis (ta oli ära vaadanud "Vanemuise" vist küll kõik lavastused), Akadeemilises Spordiklubis. Näib pöörane, kuid ta energiat oli juba enne ülikooli ja ülikooli ajal ammendamatu. Kannatas aga õppimine ja loengute kuulamine. 1912.a suve veetis ta Soomes Tuusula rahvaülikooli juures korraldatud kursustel, mis andsid õiguse töötada raamatukoguhoidjana või instrktorina sel alal.

1913 oli ta elus suure muutuse aasta: mitmete Soome-reisidega seoses sai ta tuttavaks Soomes Järvenlinna aianduskooli lõpetanud Marie Helene Kabinaga ja 20. juulil 1913 nad abiellusid. Pere loomine seadis JT ette kõrgemad kohustused ja peagi järgnes tõsine eeltöö ülikooli lõpetamiseks. Suurema osa oma esimeste kursuste eksamitest sooritas ta 1913, ka nüüd heade hinnetega. Prof. Grunski soovitusel taotles ta õpingute jätkamiseks stipendiumi, mida ta ka paaril korral sai. Sel ajal ei olnud tavaks igakuune stipendium tudengitele. Aastase tõsise tööga hakkas kogu ülikoolikursus 1914.a kevadeks läbi saama. 27. septembril 1914 tunnistati Juhan Tork ülikooli lõpetanuks 4 aastaga, ühtlasi omistati talle ka magistriskraad.

JT põhiõpingud olid niisiis lõppenud, 17. oktoobril 1914 sai ta 25-aastaseks.

KOOLI- JA HARIDUSTEGEVUS

Marie Aidniku eraalgkool 1909—1913

Õpetajatööd alustas JT Tartu ühes heas erakoolis, Marie Aidniku eraalgkoolis, kuhu ta jäi 4 aastaks. Ootamatult vajati asendusõpetajat ka Kadrina Haridusseltsi Algkooli, kus ta töötas 5 nädalat.

Õpetajaamet polnud ainus, millega ta oma leivakõrvase ja raamaturationa hankis. Mitu talve oli ta ENKS uisutee direktor, "Postimehe" spordiosakonna toimetaja, raamatukogutöö instrktor. Kogu see töö toimus paralleelselt ülikooliõpingutega, aga raha oli vaja.

Troitski gümnaasium; Dvinski gümnaasium: 1914—1915

Sõja jalgu jäämise ohus otsis JT püsivamat tööd mõnes kommertsgümnaasiumis, sest see koolitüüp pidi andma võimaluse pääseda sõjaväest. Tal õnnestus õpetajakoht leida Troitski gümnaasiumis, kust siirdus Dvinskisse kommerts- ja tütarlastegümnaasiumi ajaloo ja ladina keele õpetajaks. Palgao-lude üle JT ei nurisenud, kuid poliitilised meeleolud ei olnud talle vastuvõetavad.

Võimlemisõpetajate kursused 1916

1915 leidis õnnelik võimalus pöörduda tagasi Eestisse ja aasta jooksul täiendas ta ennast keskkooli võimlemisõpetajate kursustel, kus õpetajate hulgas olid eesti esimesi kõrgharidusega võimlemispedagooge Anna Raudkats ja plastilise tantsu rajaja Elmerice Parts.

1916 sündis JT pere esiklaps, poeg Ilmar.

Rakvere Haridusseltsi Algkool, tütarlaste gümnaasium 1917—1918

1917/1918 pakuti talle tööd Rakvere Haridusseltsi Algkooli juhatajana. Ajaloo ja ladina keele õpetajana töötas ta ka tütarlastegümnaasiumis. Ta perekond jäi Tartusse. Sügisel 1918 tuli kohapakkumine Tartusse ENKSi Tütarlaste Gümnaasiumi, kus ta 1919. a jaanuarist kinnitati ka direktori kohale, kust senine direktor ja JT kolleeg Peeter Põld teisele tööle suunati. Ka siin jäi JT tööperiood äärmiselt lühikeseks.

TÕS 1919—1932

Juba sama aasta aprillis osutus ta valituks Tartu Õpetajate Seminari direktoriks, kellena töötas 1932. aastani. 1919 sündis pere teine laps Virge.

Kõik need muutlikud möödunud aastad oma poliitiliste ja majanduslike kriisidega andsid vähe võimalusi kinnistuda püsivamalt mingis kindlas paikkonnas. Samavõrd pakkusid need rahutud aastad suurepäraseid võrdlusvõimalusi koolioludest Eestis, hõlmamatul Venemaal ja naabermaal Soomes. Pisut hiljem ka Saksamaal. Ta oli mõndagi kogenud üht ja sama ametit pidades — lapsi õpetades ja pisut ka kooli juhtides. Laialdase rahvaharidusliku tegevuse tõttu oli ta saavutanud üldise tuntuse ja see viiski JT õpetajaid ettevalmistava õppeasutuse juhi kohale.

TÕSi periood kujunes JT kutsetöö edukaks ja tema pedagoogivõimeid mitmekülgseks arendavaks etapiks. Ta vaated õpetajate koolitusele tunnetasid läbinisti selle rolli kõrgeid eetilisi ja kutsemeisterlikkuse nõudeid. Kes teine kui õpetaja võis laste kaudu kujundada eesti rahvuse palet! See oli missioon ja kohustus üheaegselt.

On sobiv tsiteerida JT rahvuspedagoogilisi vaateid, mida ta resümeeris oma TÕSi 140. aastapäeva puhuses pöördumises endiste kolleegide ja õpilaste poole: “/—/ kasvatamise ja arenemise tee käib **sõltuvusest vabadusele**, heteronoomiast autonoomiale, et sellist rada peab iga inimene (kui ka rahvas) käima;

/—/ iga inimese kui ka inimliku institutsiooni (kodu, riik) **ülesannete/ko-**
hustuste hulka kuuluvad ka kasvatuslikud;

/—/ iga **kooli** mõju, viljakust, väärtust määrab tema VAIM — temas taot-
letavate sihtide, kasutatavate vahendite, tegurite, teede koordinatsioon ja et
selle “koolivaimu” loojaks/kujundajaks on **ÕPETAJA**; et kuigi eesti **õpetaja**
tööpõld oli viimase sajandi jooksul “rahvavalgustaja” ülesannetest järjest
enam koondumas **koolile**, ei saa ometi kunagi vabaneda **vastutusest** kogu
rahva kujunemise ja arenemise eest, sest kool on ja jääb ühiskonna integ-
raalseks osaks selle avangardina; /—/ (Lk 26.)

Need selged, ammu väljakujunenud veendumused juhtisid teda väga
pikal teel — läbi Eesti Vabariigi kasvatusõpetuse moevoolude, kaitsesid ta
vaimu kahe okupatsiooni nõmeduse eest ja jäid muutumatuteks eksiiliski —
õpetajatöös Hanau Eesti Gümnaasiumis.

TÕSi ajaloo esimese 100 aasta kohta on kättesaadav suurepärane kogu-
teos: Tartu Õpetajate Seminar 1828—1928 Trt. 1929. mille üks kaasautoreid
ja materjalide koondajaid oli ka JT.

TÕSis töötas Tartu paremaid õpetajaid ja ülikooli õppejõude terve plejaad.
Hiljem kujunesid nad otse legendaarseiks, mille tõttu tohiks neid nimetada
uute lugejate jaoks ka selles põgusas ülevaates: Johannes Aavik, Albert
Saareste, Mihkel Kampmann, Friedrich Puusepp, Karl Rudolf Veski, Peeter
Põld, Alfred Koort, Voldemar Raam, Juhan Tork, Peeter Tarvel, Jaan Ruma,
Edgar Kant, August Vaga, Jaan Port, Erich Jaakson, Paul Kogermann,
Voldemar Melnik, Mart Pukits, Eduard Tennmann, Juhan Kõpp, Gustav Ru-
topõld, Carl Niggol, Vanda Juhanson, Juhan Aavik, Erich Jaanvärk, Richard
Kleis jpt.

Seminariaastaille langeb JT kaks täiendõppekursust pedagoogika ja psüh-
hologia alal: Leipzigi (1921) ja Hamburgi ülikoolis (1923), kummaski semest-
ri vältel. 1921 ostis ta koos J. Rummaga Leipzigist eksperimentaalpsühholo-
ogia labori sisseseade, mis samal aastal tööle rakendati, esimesena Eesti Va-
bariigis. Alates 1924. aastast hakkas JT seminari sisseastumiseksamitel kas-
utama intelligentsusteste. TÕSi praktikabaasiks kujunes 1920 rajatud semi-
nari algkool. Haridusministeeriumi ülesandel töötas Tartu Lasteaednikkude
Seminar (1920—1927) ning asutati seminari kursuslaste praktikabaas — las-
teaed.

TÕSi, vist ka Tartu linna suursündmuseks kujunes seminari 100. asu-
tamisaastapäeva tähistamine Tartu ja Eesti Vabariigi juhtide ning paljude
väga kõrgesse ikka jõudnud endiste õppejõudude ja arvukate vilistlaste osa-
võtul. Eesti haridusolude parendamiseks oli seminar mõndagi suutnud korda
saata uute õpikutega, mida siinsed õppejõud olid koostanud, kooli töökorral-
duslike uuenduste ja õpilaskonna kõigekülgse kaasahaaramisega koolitege-
vusse. Ehk võinuks see kõik koos anda õiguse Tartu Õpetajate Seminari ni-
metamiseks EESTI ÕPETAJATE SEMINARIKS.

Mitmete asjaolude tõttu kujunes aga kõigi Eestis hoogsalt tegutsenud se-
minaride saatus Võrus, Rakveres, Tartus, Tallinnas ja Haapsalus hoopiski
traagiliseks — need likvideeriti. Tartus ja Tallinnas jäid need küll uute nimede
ja direktoritega tegutsema, kuid mitte selle hoo ja tasemega, mis neil enne
oli olnud.

1. augustil 1932 sai JT seminari direktorikohustest vabaks, ta määrati Tartu 15. Algkooli juhatajaks, kellena töötas samuti pikemat aega — aastani 1941, millal ta sakslaste poolt vallandati. Mõned kuud oli ta töötä, hiljem sai ladina keele õpetajaks Tartu Õhtugümnaasiumi (1941—1942).

Tartu Lasteaednikkude Seminar: 1920—1927

Pallas 1925—1932

Tartu Naisühingu Käsitöökool; Tartu Naisseltsi Majapidamiskool: 1925—1927

TÕSi direktori kohustuste kõrval oli JT tegev mitmes koolis: Tartu Lasteaednikkude Seminaris (1920—1927, oli ka juhataja), Tartu Kõrgemas Kunstikoolis “Pallas” (1925—1932), Tartu Naisühingu Käsitöökoolis ja Tartu Naisseltsi Majapidamiskoolis (1925—1927) ning Tartu õdedekoolis (1925).

1926 sündis pere viimane laps, poeg Andres.

Tartu Ülikool 1925—1940, 1942—1944

Tartu Ülikooliga oli JT seotud samuti pikema perioodi vältel. Ta põhikoorus sisaldas Filosoofiateaduskonna õppejõu ülesandeid, 1927.a alates juhatas ta ka keskkooli õpetajateks valmistuvate üliõpilaste didaktilis-metoodilist seminari. Ülikoolis valmis JTI kolossaaasel statistilisel materjalil põhinev doktoritöö “Eesti laste intelligents”, mille ta 23. septembril 1939.a ülikooli aulas kaitses.

Doktoriväitekirja koostamine 1933—1939

Töö eelloost vaid mõned märkused: ülesande välja selgitada eesti algkooli lõpetajate intelligentsuse tase sai ta Haridusministeeriumilt 1933. Testimise meetodika ja võimalused teadusliku probleemina olid ta töö- ja huviväljas püsivalt 1923. a alates. Uue ülesande puhul kasutas ta oma rikkalikku kogemust sel alal ja maailmas väljatöötatud sobivamaid variante, kohandades ja normeerides need Ameerika kui sel alal kõige enam praktiseerinud maa testivariantide eeskujul.

Testimine üle vabariigi viidi koolides läbi üheaegselt 1933.a. See mahukas ja täpsust nõudnud töö sai võimalikuks eesti kooliõpetajate korrektseimalt juhiseid järginud koostöös, abivalmiduse ja heasoovikkuse õhkkonnas. Tulemuseks oli 12 606 testi, igas 12 lk, s.o 151 272 lehekülge analüüsivat statistilist andmestikku. JTI oli kasutada ajuti ka abitööjõudu töötute õpetajate ja üliõpilaste hulgast. Kuid 6 aasta vältel oli JT abiks Richard Freimann, kes praegugi nende pingeliste aastate olustikku peensusteni mäletab.

Kuigi kulukat uurimust toetasid mitmed eesti haridusinstituutsioonid — Peeter Põllu stipendiumifond (1934, 300.- krooniga), TÜ vilistlaskogu kapital (1936, 300.-) ja Õpetajate Koda (1939, trükikulude katteks 1000.-), nõudis kogu töö suuri kulutusi JT enda taskust kõigi nende aastate jooksul (1933—1939).

Väitekirja oponeerisid prof. A. Koort ja prof. K. Ramul, vastukajad ajakirjanduses enne ja pärast kaitsmist olid elavad.

Juunipöörde järel vallandati JT ülikoolist. Kui ülikooli uus juhtkond talle koostööpakkumise esitas, vastas JT üsna jõhkralt: ta ei näinud võimalust sundida end töötama nõukogude ülikoolis.

TÜ Psühholoogia ja Psühhotehnika Instituut: 1942—1944

1942—1944 sai JT töötada veel ühe uue uurimuse kallal TÜ Psühholoogia ja Psühhotehnika Instituudi juhtiva kaastöötajana. Teemaks oli eesti laste vähese sündivuse psühholoogilised põhjused. Nüüd olid anketeerimise üle-ees-tilised võimalused suuresti raskendatud, kuid JT sai dokumendi, mis andis talle õiguse sõita Eesti erinevatesse piirkondadesse. JT töötas välja 2 ankeedivarianti, lühema 13 küsimusega, pikemas 33. Osa 15 000 ankeedist jõuti instituudi poolt ka laiali saata, mitmetes paikkondades viibis JT ise.

Tegevusperioodid kodumaa mitmetes koolides olid viljakad, JT oli ausalt püüdnud anda oma õpilastele maksimumi. Oma suhtlemislaadilt oli ta rõõmus, ei kunagi kaebleja ega kurtja. Tema energia ja tegevusvalmidus võimaldas tal palju teha. JT kui oma kolleegi ja õpetaja vastu tunti suurt usaldust, ikka oli ta kedagi aitamas /nagu ta ema oli olnud!/, sõitmas või minemas, kui teda vajati.

Ligi 10 aastat oli JT seotud Akadeemilise Pedagoogika Seltsiga (1930—1940) abiesimehena ja olnud seltsi põhikirja väljatöötaja koos P. Põllu, J. Parijõe, A. Kallitsa ja A. Viitariga. Seltsi tegevus langes ajaliselt kokku küll väitekirja koostamise ajaga, sellest hoolimata valmis JTI rida sisukaid teaduslikke ettekandeid ka sel perioodil.

Aktiivse tegevliikmena oli ta osalenud veel mitmetes seltsides ja ühendustes lisaks eelmainitutele: Eesti Rahvaraamatukogude Selts, Eesti Kirjanduse Selts, Tartu Helikunsti Selts, Eesti Õpetajate Liit, Õpetajate Koda, Akadeemiline Filosoofia Selts, Eesti Kultuurisõprade Koondis (keskkooli toimkond koos J. Langu, G. Reiali, J. Estami, E. Jaanvärgi, K. Treffneri ja G. Rägoga).

KODUMAAL ILMUNUD TÖÖDEST

JT ettekanded, artiklid, pikemad uurimused on seotud haridustegevuse kõige laiemate valdkondadega, kutsetöoga koolides, seltsides ja ühendustes. Põhiteemad käsitlevad eesti rahvusliku haridusstruktuuri loomist, õpetajate ettevalmistamist, lapse-kodu-kooli-riigi seoseid, õpetajat kui fenomenaalset nähtust haridussüsteemis. Õpetajale esitatud nõuete otse utoopiline loetelu ja tema riiklikku tähtsust omava töö väärtustamise igipõlised disproportsioonid nõudsid järjepidevat esiletoomist ja vahendamist haridusjuhtideni kaugel Tallinnas ka Eesti Vabariigi aegadel. JT oli selleski küsimuses põhjalik ja järjekindel.

Eesti hariduse ja kooli ajalugu käsitledes pidas ta silmas selgust kontseptsioonide arengus, et uute väljatöötamisel kasutada eelpõlvede head kogemused ja vältida halva kordumist. JT eelistas siiski toimida kui ettenägelik põlumees, kes kunagi tundmatut seemet enne kontrollkülvu põllule ei külva. Aga

kolleegide algatusi ta ei alahinnanud. Ka J. Käis, suure populaarsuse saavutanud koolimees Võrumaal, võis JT poolest uuendusideedega rahumeeles künda oma põldu omal moel, mitmekesisus koolitüüpides ainult avardas erinevate eeldustega õpilaste arenguvõimalusi.

JT töö kapitaalseteks kokkuvõtteks kujunes pedagoogiline, psühholoogiline ja sotsioloogiline uurimus "Eesti laste intelligents" — doktoriväitekirj 629 leheküljel, mis ilmus kirjastuse "Koolivara" väljaandena TÜ Toimetistes 1940.a (400 lk).

EKSIIILIS — 1944—1980

Posen—Graz—Murnau—Hanau 1944—1949

Varasemast lapsepõlvest peale oli JT olnud vabaduse apologet. Ta oli kristlane ja demokraat põhimõtteis ja teos. JT poliitilisi kompromisse välistav suhe vene okupatsiooni muutis tema ja ta perekonna julgeoleku küsitavaks. 1940/41.a toimunud massimõrvad, küüditamine, eesti kultuuri, teaduse, kunsti ja muu vaimse pärandi otse obskurantistlikult ülikiire ümberhindamine ning ärakeelamine/hävitamine (sealhulgas ka kõik JT tööd) — kõik see oli küllaldane, et kodumaalt lahkuda. Tal ei olnud teist valikut.

Lahkumine Tartust: 18.08 1944, lahkumine Eestist: 22.09 1944

18. augustil 1944 evakueerus ta koos perekonnaga ülikooli erirongiga Tallinna, kust alles 22. septembril laevale pääses, et Saksamaale põgeneda. Nad pääsesid läbi, miini- ja torpeedopõrgust Läänemerel ja pommirünnakuist hoolimata.

Danzig: 25.09—okt. 1944

25. septembril saabuti Danzigisse, kust juba oktoobris tuli lahkuda. Ajutiste paguluspeatuskohtade kiire vahetuse dikteeris vene vägede edasitung põlis-Euroopa aladel. Danzigist lahkunud, peatuti lühemat aega Posenis (Poznan). Siit saatis JT välja hulga kirju ülikoolidele ja muudele teadusasutustele üle maailma lootuses leida tööd oma erialal. Aadresse oli ta otsinud Poseni linna- ja ülikooliraamatukogust. Ootamatult avanes võimalus ümber asuda Grazi tänu JT varasematest aastatest pärinevatele kontaktidele Grazi Ülikooli psühholoogia professori Otto Tumlirtziga. 1944.a detsembrist 1945.a aprillini võis JT professori ettepanekul töötada Grazi ülikooli raamatukogus (palgata tööl), kus ta bibliografeeris uuemat erialast kirjandust perioodilistest väljaannetest. Kuid ka siit tuli lahkuda.

Murnau: apr.—okt. 1945

Evakuatsiooni järgmine peatuspaik oli Münchени lähedal asuv väike Murnau linn. Selleks ajaks oli Mariest, Andrest ja Juhaniest jäänud vaid inimesed. Kurnatus algas juba Eestis viimastel kuudel, eriti Tallinnas, kus nad kuu aja jooksul lausa nälgisid. Pere eluvaimu hoidis hinges JT, kes Murnau kaunist mägijärvest Staffelseest omatehtud õngega kalu püüdis ja nii kõige

halvema ära hoidis. Tegelik pääsemine tuli 1945.a aprilli lõpul, kui satuti Ameerika mõjutsooni. Põgenikke hakati paremini toitma ja hooldama ning pikkamisi algas ka toibumine.

Hanau Eesti Gümnaasium: okt. 1945—mai 1949

Sõja lõppemine tõi uusi lootusi ka põgenike pilgeni üleasustatud laagritesse. Neid oli üle Saksamaa paljudes kohtades. Frankfurti(Maini ääres) lähedal asuvast Hanau väikelinnast sai JT kutse tulla Hanau Eesti Gümnaasiumi direktoriks. Oktoobris 1945 kolis JT oma perega sinna ja asus koos Mariega jälle koolitööle. Hanau laagris oli ca 700 eestlast, nende hulgas oli ülikooli õppejõude, kellest said nüüd kooliõpetajad, ja ka haridustee pooleli jättnud õpilasi. Siin töötas JT direktorina gümnaasiumi asutamisest alates kuni lahkumiseni Uus-Meremaale 1949.a kevadel.

Veel samal aastal tehti JTle ettepanek tulla õppejõuks Hamburgi lähedal asuvasse Pinnebergi Balti Ülikooli, kuid ta varem antud lubadus Hanau Gümnaasiumile osutus määravamaks. Andres astus Darmstadt Tehnikaülikooli ja õppis seal 1945—1949.

Põgenikelaagrite (*Displaced Person* — ümberasustatud isik) eest kandsid hoolt ÜRO alluvusse kuuluvad organisatsioonid — UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) ja IRO (*International Refugee Organization*). Just põgenikelaagritest sai alguse võitlus kodumaa vabaduse eest, toetajaks rahvusvaheline ühendus Euroopa lkestatud Rahvaste Esindus (*Assembly of Captive European Nations*, ACEN).

Ka Hanaust saatis JT välja kümneid kirju, muuhulgas ka Paul Saagpakule ja Elisabeth Juudasele USAs, kes Ülemaailmse Eesti Ühingu juhtidena aitasid paljusid lahkuda ebakindlast Euroopast. Kahjuks just DPdele tehti suuri takistusi ja rangeid piiranguid ümberasumiseks teistele mandritele. Oma kirjadele sai JT vastusena 3 pakkumist: Rootsist, Saksamaalt ja USAst. Mitmete tingimuste tõttu ei saanud JT neist ühtki vastu võtta. Eriti oli tal kahju loobuda võimalusest abijõuna tööle asuda Stockholmi Ülikooli juures prof. David ja Roza Katzi käealusena.

1947—1949 aktiviseerus põgenike laagrites võimaluste otsimine lahkumiseks laastatud Euroopast. Toimima hakkasid ka mitmed riikidevahelised läbirääkimised, et leevendada Euroopa koormust. Ka Torkide perekonna jaoks avanes tee ümber asuda Uus-Meremaale. Tema perekonna kutsujaks ja Uus-Meremaa immigratsiooniametiga läbirääkijaks oli Austriast põgenenud juudi rahvusest õpetaja Richard Sharell. Mitu kuud kestis põhjalike dokumentide koostamine ja hankimine, tõendamine ja kinnitamine kuni jõuti kokkuleppeni, et JT pere võis pakkida oma seitse kompsu, sealhulgas umbes 500 raamatut, mis JT oli jõudnud hankida Saksamaalt, ja 20. mail 1949 astuda IRO poolt kinnimakstud laevale "Dundalk Bay". Uus-Meremaal randuti Wellingtoni sadamas 27. juunil 1949.

* Üle 30 aasta elas Aucklandis ka allakirjutanu isa August Ahas.

Uus-Meremaa, Wellington: 1949—1951; Auckland: 1951—1968

1951.a asuti Aucklandi, kus elas rohkem eestlasi.* Sinna ehitas Andres oma maja ja korteri isale-emale.

Uus-Meremaal leidis JT ainult lühiajalist juhutööd, oli bibliograaf Wellingtonis Rahvusraamatukogus, millest kolimise tõttu kahjuks loobuma pidi. Aucklandis töötas ta lühikest aega statistikabüroos, 3 aastat kohalikus saapavabrikus.

Oma looduslike tingimuste poolest osutus Uus-Meremaa Euroopast lahkunutele eksootiliseks imemaaks, kui mitte arvestada maaväringute kõrget sagedust. Eestlane toibub ja tõuseb jaluie kõikjal kõigi kiuste, siinses olustikus kaudneti koostööle toetudes valutumalt kui mujal see oleks võimalik olnud. JT hakkas peatselt vahendama Eesti Kirjanike Kooperatiivi väljaandeid Rootsist siinsetele eestlastele, ajuti ka Austraaliasse. Rahvusvahelises Punases Ristis vajati abi — kadunute ja hukkunute otsinguis osales ta oma võimaluste piires ja hankis andmeid ka EÜSi liikmete asukohtadest.

Aucklandis koonduti Eesti Klubisse Uus-Meremaal (EKUM), Balti põgenike ühendas Balti Klubi. Rahvusvahelises koostöös jätkus võitlus kommunismi kui kuritegeliku totalitaarreežiimi vastu. Vapustavat faktilist ainet oli tõepoolest ohtralt: uus hiigelkööditamine Baltimaadel, Ida-Euroopa sündmused Venemaa mõjutsoonides, Hiina kommunistlik terror, Venemaa riiklikud kuriteod oma rahvaste vastu...

Uus-Meremaal elas JT ligi 20 aastat. Ta tundis huvi selle suurepärase saareriigi ajaloo, tema pärisasukate maooride saatuse ja traditsioonide vastu. Kestvas kirjavahetuses oli JT paljude oma endiste kolleegide ja õpilastega üle maailma, ka kodumaal.

Kanada, Toronto: 1968—1980

1968.a võeti ette veelkord suur maailmareis — Juhan ja Marie Tork võisid siirduda Kanadasse, kuhu 1965.a oli elama asunud oma perekonnaga Andres ja valmistanud ette ka isa-ema saabumise. JT viimaseks kodumaaks sai Kanada, viimaseks kodulinnaks inimsõbralik ja kaunis linn Toronto. Siingi jätkas JT oma jõukohast tegevust EÜSi ajalootoimkonnas, korrastas koduarhiivi, 1970.a võttis osa Metsaülikoolist pikema ettekandegaga suurele noorteauditooriumile. Tema teemaks oli "Eesti laste intelligents", selle koostamine, lootused teaduslike kogemuste kasutamisele vabas Eesti Vabariigis, nurjumised ja teaduse arenguvõimalused "teises" Eestis. Professor E. Aruoja eestvõttel üle 30 helikasseti mälestuste lindistusi, mille alusel kirjutati raamatu põhipeatükk "Mälestuskillud: Lahkumiskäesurve inimeselt inimesele".

"Rahumeelselt võttis JT vastu oma saabuvat eluõhtut. Ajutise kibestuse, mida ta mõnigi kord endas oli läbi elanud põhjusel, et ta töö vilja kodumaal ei võidud kasutada ega tundmagi õppida, vaid koguni kõige pimedamatel aastatel hoopis maha vaikiti, olid hajutanud pagulaspõlves ta arvukad kolleegid ja õpilased. Ka Kodu-Eestis. Ühegi HEA ÕPETAJA eruaastad ei saa olla tühjad, võiks järeldada, tundes Juhan Torki lugu. /—/ Kahtlemata oli tema üldise populaarsuse aluseks ta teadmiste tugevus sügavuti ja ka haardelt. Kuid

oli veel midagi, mille kokku võttis Endel Köpp oma lähetuses Torki 90. sünnipäevaks: "Sinu suure elutöö hindajad on teised, minu mälu pildis aga jääd peale auväärse pedagoogi ning isiksuse püsima kui mees, ja mehi on vähemini hulgas üpris vähe." (Lk 58/59.)

Juhan Torki pikad rännuteed jõudsid lõpule 3. augustil 1980. Ta maeti Toronto Mount Pleasant' kalmistule oma perekonna puhkepaika.

EKSILIS ILMUNUD TÖÖDEST

JT töödes oli palju memuaarilist — mälestuskilud TÕSist, kaasvillistlastest, kolleegidest, õpilastest, RAAMATUST tema elus. Eriline koht ta arvukate head kolleegide hulgas oli Peeter Põllul. "Eestimaa saatus, tema rahva hääbumine või püsimine, eestlus ja pagulaskond — see oli põhiline, millele Tork keskendus võõrsil. Ta tööd ilmusid eesti pagulasajakirjades "Triinu", "Olion", EÜS Album, Eesti Õpetajate Koja bulletin, samuti ajalehtedes. /—/ J. Torki teine põhjalikumalt tunnetatud teema oli ta uus asukohamaa Uus-Meremaa, ja eesti pagulaskond selle taustal." (Lk 60.)

Oma pika elu teise poole oli JT pidanud elama võõrastel maal. VABADUSE HIND TÄHENDAS IGAVEST EESTIMAATUST JA EI KUNAGI TAGASIPÖÖRDUMIST KOJU. Oli seaduspärane, et muutunud maailm tõi ta töödesse just need motiivid, mis elu lõpul realiseerusid mälestuste lindistamises ja hiljem ta viimases suures töös, raamatus "Seisata, rändur!".

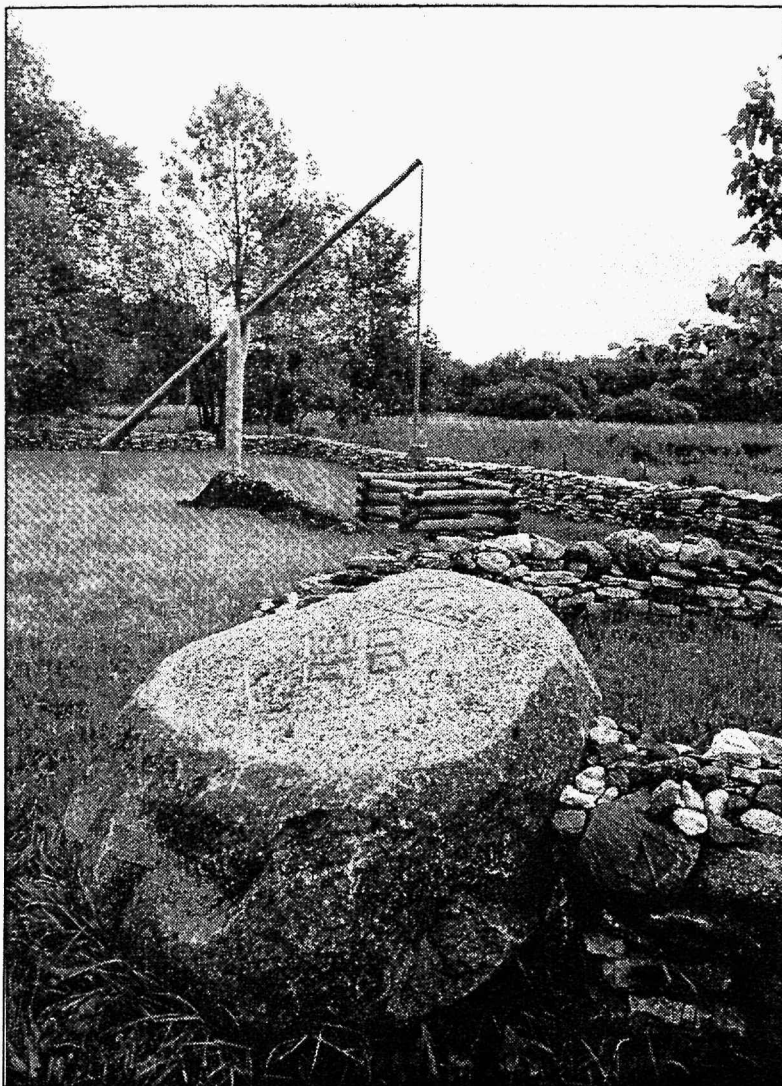

Juhan Tork perekonna keskel, pildistatud 11. novembril 1973. a.

KÜLALUGU

“Kui ma olen läinud tagasi kaugesse minevikku, siis ainult selleks, et otsida. Et ma vahest õnnekombel leiaksin sealt tee alguse ja seda teed mööda käies võiksin paremini mõista, kus me praegu oleme.”

K. Ristikivi “Lohe hambad” (LR 1987)

Jalase muinasasula koht koos muinaskaevuga I a.t. e. Kr.

Foto: Tiit Leito

AEG ANNAB ARUTUST

Kolm aastat tagasi, kui väljaande *Kooliuenduslane* toimetaja K. Leht tegi ettepaneku külaloo kirjutamiseks, tundus sellest kõrvalepõiklemine üsna põhjendatuna. Kui ümberringi käib kolledžite, bakalaureuse, kommerts- ja humanitaarkoolide, äriinstitiutide, akadeemiate ning teiste võõrkeelsete nimedega peibutavate koolitusfirmade loomine, võinuks lugu külamiljööös arendatavast rahvaharidusest õige armetuna tunduda. Nostalgiline ilmingimata, linlikele uuendajatele veel "agraarmudelist lähtuv" ning kolklikult muuseumihõnguline. Saabunud projektiajastul moekate mudelite, kontseptsioonide ja versioonide taustal tekitaks taoline kirjutis oma kodukootusega mõttekaasluse asemel pigem võõristust. Liiasi kui loos on juttu kõrvalise maa-nurga elust, kus pole enam õiget küla ning koolgi, millega harjumuslikult kooliuendust seostatakse, juba üle kolmekümne aasta tagasi surma mõistetud.

Ka 1993. aastal korratud ettepanek kirjutada konkreetset Jalase küla lugu, jäi kirjutamata. Ikka tundus, et üha võõrmeelsemaks ja -keelsemaks muutuva hariduselu keeristes poleks kodused ettevõtmised arvestatavaid pidepunkte kujutanud. Jalase, nagu paljudes teistes troostitusse seisu viidud Eestimaa põliskülades, käib päevast päeva tõsine võitlus hääbumakippuva elujärje jätkumise eest, mistõttu väljavaated suurlinlike haridus- ja kultuurisuundumustega teokalt kaasa minna enam kui kahvatud.

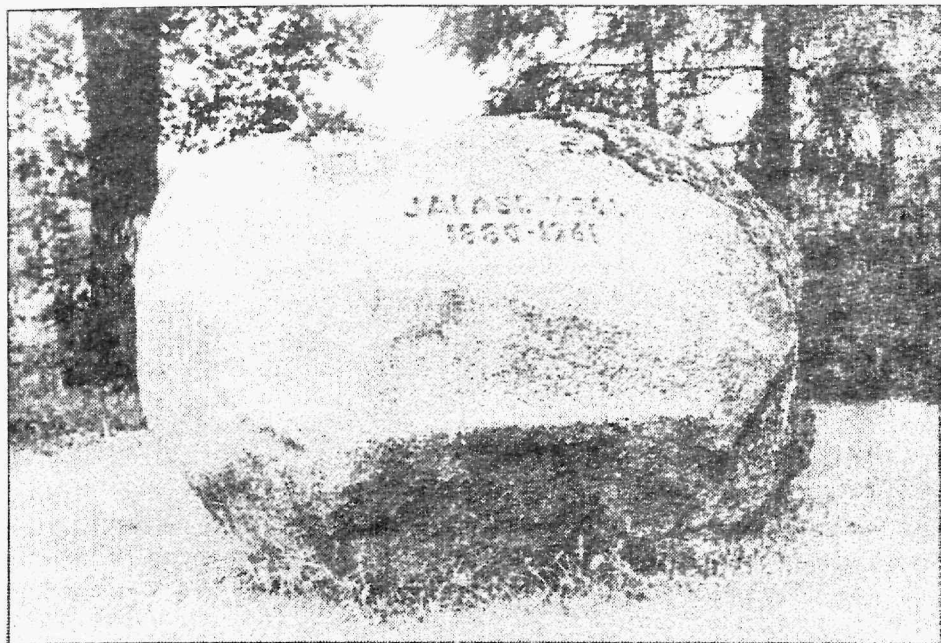
Kokkuvõttes — tunnetades süvenevat suutmatust tabada uuenduste sihti ja sisu, süveneda ülemeremaade tarkuste eelistusse, jäi külalooma-

line kirjatöö tänaseni "Kooliuenduslane" jaoks sündimata. Tõtt öelda polnud neil aastail mahtigi, sest Jalasel tuli tegelikult ajaga võidu joosta, et sillutada vana teepõhja oodatud uuenduste küllasaabumiseks. Kuid aeg andis märku, et igatsetud uus on linnapiiril pidama jäänud, sundides maal veelgi enam kiirustama ja omapäi tegutsema, et elu "reformide takerdumisest" hoolimata siiski edasi liiguks.

1995. aasta aprilli alguseks oli aeg teatud arutust andnud. Ei anta lisa-aega kellelegi, et tasa teha uuendustuhinas kaotatud päevi, nädalaid, kuid ja aastaidki. Sirvides kirjutamislainele häälestamiseks "Kooliuenduslane" numbraid, jäin peatuma K. Lehe "Toimetajamõtiskluse" juures, millega juhatatakse sisse ajakirja kolmas number 1992. Sellesse tasub süveneda. Väljakutse kaasamõtlemisele, tööaste ja tänaste olukordade võrdlemisele ajas ja ruumis, peitub üksnes juba nimetatud mõtiskluse esimestes ridades, mis algavad motoga: *Isegi taha käivad kellad ei suuda aega kinni hoida* (Gerd W. Heyse). Hariduse jaoks on valitud moto eriliselt tähenduslik. Kell tiksud ja elu tõttab, heitlikult küll, aga ikkagi. Ainult meie regioonis valitseb kummaline vaikus — aeg oleks otsekui seisma jäänud. Aga paigalolek on õieti tajumatu, see tundub pigem tagurpidi minekuna.

Milles on asi? Inimestes, oludes või mõlemas kokku? Miks me ei näe tulevikku? Võtkem aeg maha ja arutagem. Kasvõi kodukootud kombel, püüdmata üleliia targad näida.

Viimane tundub eriti julgustavana, et esitada tänases ajas pildike Jalase muinaskülalast keset Eestit. Õigemini küll tema ellujäämisest igat masti uuendustes.

Jalase "tarkusekivi" kooli õuel.

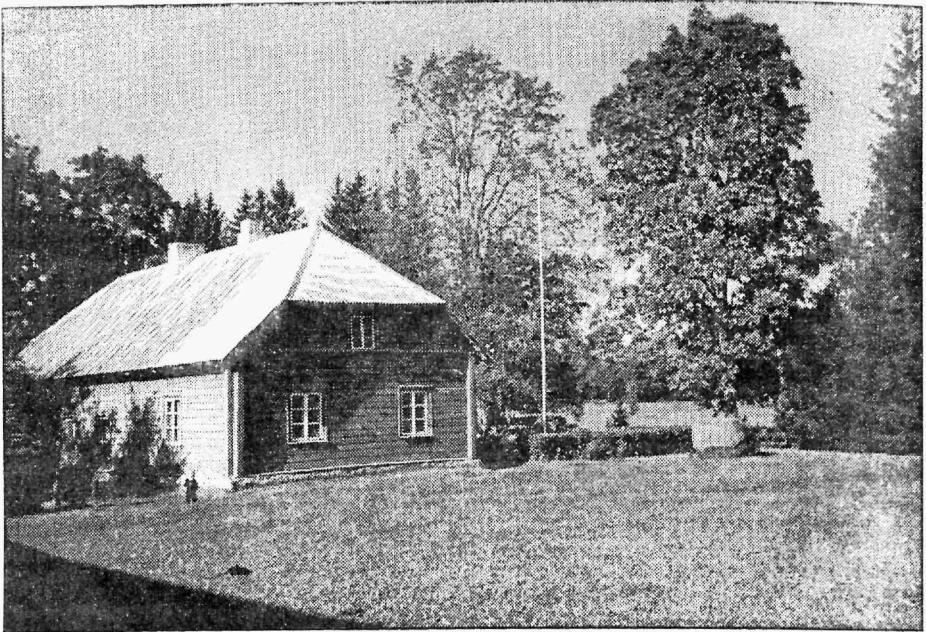
Foto: Anvi Paidla

Asjakohane on alustada "Toimetajamõtiskluses" suurtähtedes esitatud küsimusest: "KUIDAS VAAKUMIST VÄLJA TULLA — ESIMESES LÄHENDUSES?", kui kõige olulisemast ja tuttavlikumast Jalase küla loos.

Vastamiseks esimeses lähenduses tuleb kerida aeg tagasi aastasse 1988, kui Jalasel, tublisti üle sajandivanuses koolitoas, sama küsimuse ees seisime. Tuttavlik on ka järgnev toimetajapoolne arutluskäik: "Universaalpalsamit ei ole. Esialgu otsivad väljapääsu inimesed ise ja pigem alateadlikult kui sotsiaalsete arenguprogrammide toel." Sellise teadmisega alustasime meiegi, otsides ja rajades tänaseks juba kaheksandat aastaringi oma teed ja võimalusi VAAKUMIST välja rabelemiseks. Siiani vahetpidamata ja "täies rakk" esimestest vabadusaimdustest alustades.

Universaalpalsamiks pole ka meie tegemised. Rohkem ehk maarohuks enda sirguajamisel ja omal jalal kõndima hakkamiseks. Kõige rohkem vast usu kinnitamiseks endasse ja tulevikku. Praegusel hetkel järjekorras valimisjärgses tühikus, mil seadusi tootev masinavärk ministrite, ministriumide, ametkondadega alles täistuure võtmas, kasvab inimhinges igatsus mingi kindlama ja loomulikumaa järele. Võib-olla siis just pakub kosutust teadmine, et kusagil metsade varjul käib elu loomuldasa ja omal jõul edasi mööda teed, mis pole küll asfalt, kuid ürgse aluspõhja ja maa küljes kinni nagu sealne inimene.

Niisugune paik on ka endise Harju- ja Läänemaa piiril asetsev Jalase küla, mille inimesed valisid oma kodupaigaks e. Kr., seega üle paari tuhande aasta tagasi. Küla varjavad

Vana ja armas Jalase koolimaja.

Autori erakogust

metsad, heinamaad, soo- ja rabalaidgud. Õhuke mullakiht ürgsel paealusel, mis siin-seal paljandub, pole küllal lasknud visast harimisest hoolimata ühelgi ajajärgul jõukaks saada. Küll annavad aga esimesed kirjalikud teated edasi sõnumi selles paigas asunud üle keskmise — 14 adramaa suurusest — külast ning ühest vanimast mõisakohast Jalasel, mis enne Jüriööd olemas olnud. Kuigi kivise, siiski aga OMAKS haritud maa õnistusena on Jalasel lapsi põlvest põlve varsematel aegadel üsna rohkesti sündinud, hoolimata leivajätkust või võõrast ülemvõimust. Laste arvel kasvas küla ka rahvaarvult tubliks keskmiseks. Järglaste harimiseks ehitati 1880. aastal oma koolgi.

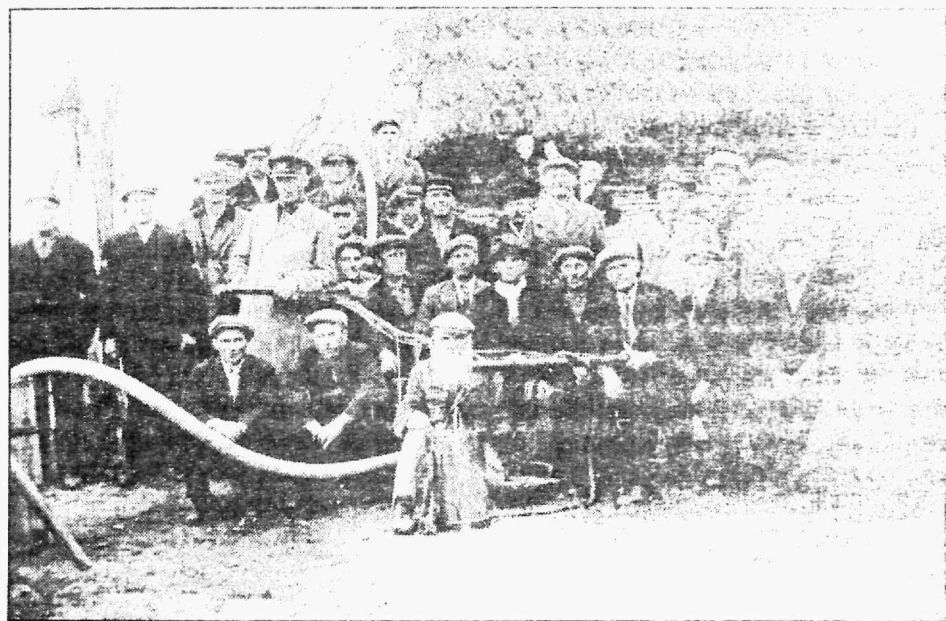
Koolil on olnud ümbruskonna kultuurielu edendajana ja külarahva kooskäimise kohana kultuurilooliselt suur tähtsus. Omariikluse ajal kujunes Jalase algkoolist oma ringkonna

külade seltsielu keskpunkt. Elav ja mitmekülgne tegevus — laulukoor, orkestrid (tuntuim neist Jalase Haridusseltsi džässorkester), näitering, spordiühing, kirjanduslikud kokkusaamised, mitmesugused kursused, haridus- ja maanoorteselts, tuletõrje- ja kaitseliiduüksused kutsusid koolimaja sageli rohkem inimesi kokku, kui selle ainus, 50 ruutmeetri suurune klasisiruum mahutada suutis. Oli üsna tavaline, et neil puhkudel oli kasutuses kogu koolimaja, kaasa arvatud koolijuhataja eluruumid ja kitsuke köök, mis riidehoiu ülesandeid täitis. Suvisel ajal päästsid ruumikitsikusest koolimaja õu, mänguplats ja lähedasse metsatukka maanoorte ringi poolt rajatud spordiväljak.

Oma suuruselt ja elujärgelt tagasihoidliku metsaküla kohta on Jalase rahva vaimuerksus, loominguiline mitmekülgsus ning selle omanäoline teostus olnud tähelepanuväärne.

Jalase Haridusseltsi laulukoor 1931. a.

Jalase tuletõrje komando 1936. a.

Fotod Jalase algkooli arhiivist

Seltsielu arenes eriti hoogsalt 1925.—1940. aastate kestel. Külas oli sel ajajärgul palju noori ning kohaliku seltsielu juhiks 1925. aastal ametisse astunud Tallinna Õpetajate Seminari lõpetanud koolijuhataja Aleksander Neuhoof (eestist. Valgma).

Mitmekülgse kooli- ja seltsielu korraldusest, sisust ja tasemest annavad ülevaatliku pildi Jalase koolikroonika, Jalase Haridusseltsi ajakirja "Lemmik" numbrid, säilinud arhiivimaterjalid ning küla vanima põlve mälestused.

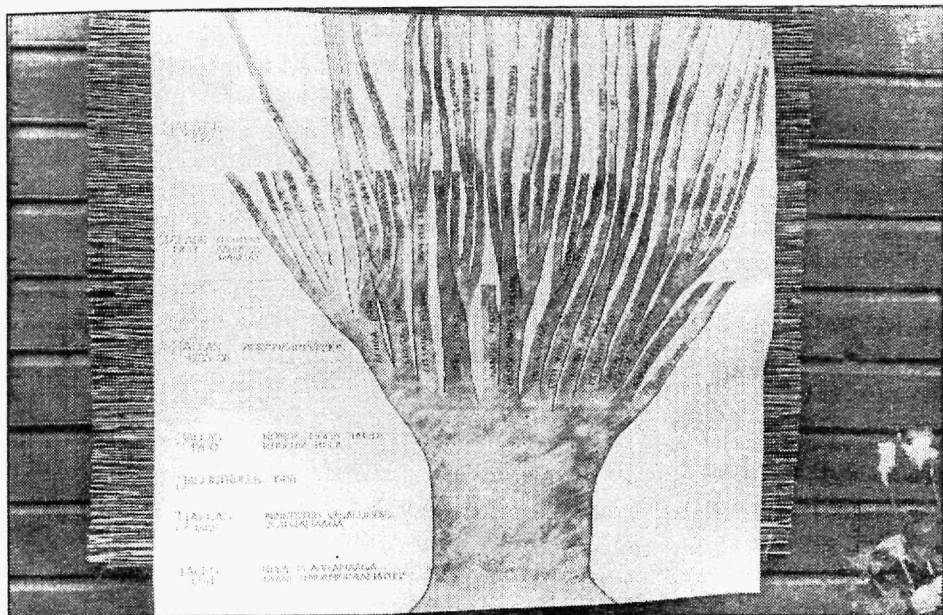
1940. aastaga algas külaelu ning sellega koos haridus- ja kultuurielu väljasuretamine. Viimastel aastakümnetel määratles küla kuuluvuse ja seisundi Jalase asemel ametkondlikus keelepruugis kasutatav nimetus "V.I. Lenini nimelise kolhoosi ääremaa". 1988. aastaks oli sõjaeelsest tähelepanuvääriva oma kultuuriga põlisküla 50st majapidamisest jäänud hinge veel vaid 14 aastaringsest asustatud maja 29 täiskasvanud elanikuga endisaegse 300 asemel. Hävinud oli külapood, metsavahikoht muudetud elamiskõlbatuks, rongiliiklus Tallinn—Virtsu raudteel üle paarikümne aasta tagasi lakanud, küla läbinud bussiliin kaotatud ning külakool 1961. aastast suletud. Valitses majanduslikult laostunud kolhoos ning sellest tulenev korralagedus. Lähimad koolid olid Jalasest kaugel — Raikküla 8-klassiline 10 km ning Märjamaa ja Rapla keskkool sellest veelgi kaugemal. Riigivõimuorganisatsioonid olid siis veel täies jõus Rapla Rajooni Täitevkomitee ning mõneteist kilomeetri kaugusel asuv Raikküla külanõukogu.

Kokkuvõttes oli Jalase muinaskülas üle paari aastatuhande kestnud inimese ja looduse loomulik koostelu viiekümne viimase aastaga jõutud

praktiliselt kustutada. Pärandina sellest ajast olime saanud peale väärtusetuks tunnistatava ääremaa nimetuse veel risuvallide vahele uputatud sõidukõlbatu maantee, lähelisele paepinnale ladustatud lägast rikutud joogivee, loometsa järk-järgult sisseammiva kruusakarjääri ning paljudest kodudest vaid kaevu ja õuepuudega märkuandvad majaasemed. Nendestki mitmed kokkulükatud kividest, puudest ja mullast kõrgete "risukirstude" sisse maetuna.

Millest tuleks kirjeldatud olukorras alustada ning mis võiks olla juhtmõtteks, mis juhataks sihiamist ja teerajamist tõsieluliselt, mitte soovunelmana poodiumikõnedes kõlavalt ihaldatava "oma loa ja oma toa poole"? Meile tundusid nii siis kui praegu kõige usaldusväärsematena nende tõdede järgi käimine, mis talupojatarkest sündinud. Missuguses kuues need meile tänini pole ka ilmunud — suu- või kirjasõnas, arhailisel või kaasaegsel kujul, pole me neid tühjaks tunnistanud, vaid õppust võtnud. Ennekõike asja läbikaalumisel ja järelmõtlemise ajaloolise kogemuse vaatevinklist, püüdes küündida neis peituva kogemusliku elutõe tabamiseni. Otsustuste ja valikute tegemisel on tulnud meil iseendaks jäädes tihhilugu korrata motona sedagi lihtsat, kuid ürgset metsarahvatarkust, mis manitseb kuulama kuuske, mille juurtel oled kasvanud, või kinnitada tulevikuusku külarahva seas praegugi kasutuses oleva loodustarkuse toel: *"Tormituul akkab ikke kõiksepealt latva, sasib need segamisi, läeb ennemasti aga üle, kui juured lahtikisku suudab."*

Juured on Jalase küla loos eriti tähenduslikud. Ning sootukski mitte lihtsakoelises nostalgia-arvamises, vaid MEIE KESTMISE tähenduses.

Muinasaegsetel juurtel kasvanud Jalase küla puu.

Niisamuti nagu "taimeühiskonnas" on juured ürgse elujõu ja kestva uuendamise varjumise paik, jätkab ka inimühiskonnas igaüks meist juurte kaudu oma pere, kodu, koduküla, valla, kihelkonna, maakonna, linna ja terve Eestimaa elu. Põliste juurte katkirebimise ohust Jalasel kasvasidki välja meie esimesed katsed rabeleda välja tühjusest. Otsustava tõuke meie tegemistele andis nimelt 1988. aastal eriti ohtlikult hoogu võtnud, KULTUURTEHNICA nime all võimsate tankmasinatega pealetungiv maastikurüüste. Sellele lisandus veel suurem lägauputus paepaljanditerohkel karstialal, kruusakarjääri järjekordne laiendamine, loodusliku ojasängi "sirgekstõmbamine", puudesaludes, külatänavate ja põllupeenarde kõrvalelukkamine "massiivistamise" teelt jmt. Taoline maa järjekordne "kultuuristamine" kuulutas lõplikku kadu mitte üksnes Jalase maastikule, mida paikse eluviisiga maarahvas oma eluasemega koos tõeliselt koduks

peab, vaid ka ühele terviklikumalt säilinud Lõuna-Harjumaa talupojakultuuri pärandile.

Arusaadavalt oli nii ulatusliku ökoloogilise kirjaoskamatus, õigemini KULTUURITUSE likvideerimiseks vaja üksmeelselt ja asjatundlikult tegutsevat meeskonda, et hoida meie tuleviku seisukohalt hinges suurimat väärtust — oma maad ja inimest. Alustasime selle moodustamisega kõigepealt mõttekaaslastest sõprade ja tuttavate ringis. Neist "vabatahtlikest" kujunes esialgne juhtiv tuumik, kes oli valmis asjatundlikult oma rahvuslikku vaimu-, loodus- ja kultuuri-pärandit säilitama. Väga erinevatel teadus-, kultuuri-, haridus- ja majandusvaldkondades tegutsevaid inimesi sidus kindel veendumus, et meie iseseisvus ja selle areng algab vaimusest, haritusest ning selle lättest — OMAKULTUURIST.

Siinkohal on taas sobiv jätkata toimetaja mõtisklusega: "Alati on mõistlik otsida edasiminekü impuls-

se, kas või üksikuid ja esialgseid, neid järk-järgult liites hakkab terenduma ka tarviliku tuleviku mudel." Sel kombel arenesid ka Jalasel meie tegevuse põhisuunad, selgusid sõlmprobleemid ning nende lahendusteed. Edasimineku impulsse **otsida** polnud tarvidust ega mahtigi. Kui eluga **tundlikult** kaasa elada, leiab neid otsimatagi, käesolevas olukorras ülemääragi. Kas ja kuidas neile reageerida, sõltub meie igaühe tahtest, otsustavusest, võimetest, oskustest, kohaliku olukorra tundmisest ning tingimata **VASTUTUS- JA KOHUSE-TUNDEST** igal tasandil.

Meie "tuleviku mudel" kasvas välja elust endast, tõsisest ohutundest, mida Eestimaa tulevikule kujutab tehnokraatliku mõtteviisiga, maast ja loodusest võõrandunud inimene. Seda isegi ajajärgul, kui kolhoosimajanduse "näitajate" üleskrivimise nimel korraldatava rüüstamise asemel tulnuks juba peremehena oma maad säästa. Takistades samm-sammult Jalase külamail veel säilinud looduse ja kultuuripärandi hävimist, koosus välja ka meie töö põhisuund — edendades paikkonna omakultuuri — keskenduda inimese ja tema elukeskkonnavahelistele suhetele ehk tänapäeva mõistekes, inimökoloogiale.

Et eelkirjeldatu taustal asetub keskpunkti EETIKA, tõi see kaasa meie edasises tegevuses rõhuasetuse inimese võime arendamisele mõista oma tegevuse tagajärgi ning **VASTUTADA** nende eest. Lähtekohaks omakultuuri edendamisel valisime ajaloolise tõdemuse: **MEIE AINELINE JA VAIMNE EKSISTENTS TUGINEB LOODUSELE NING MEIE OLEMISE, s.t. RAHVUSKULTUURI TUUMAKS ON IIDNE LOODUS.** See on algpunktiks ka Jalasel korraldata-

vale haridus- ja koolitustegevusele. Viimase sisuks on inimese loodus-hoidliku mõtte- ja elamisviisi/kultuuri väärtustamine, sihiks looduslähedaste suhete kujundamine oma ümbrusega elu kestmise ja arendamise nimel.

Igapäeaelust on välja kasvanud ka meie suuremad töövaldkonnad ning nende teatud järjestuski, kuigi need sisuliselt omavahel, nagu elus endaski, ühes suure põimingus esinevad. Laiemalt võttes on need järgmised:

- kodutunde ja looduskultuuri taastamine ning arendamine pärimusliku omakultuuri aluspõhjal;
- loodusliku elukeskkonna väärtuste (tunde, kõlbluse, ilu, elujõu, tervise, majanduselu jm seisukohtadelt) teadvustamine, tänapäeva seisundi väljaselgitamine ja teadvustamine;
- maastikulise mitmekesisuse ja loodusliku liigirikkuse säilitamise põhimõtete selgitamine ja järgimine maakasutuses ning loodusressursside kasutamisel majandustegevuses;
- inimeste tegevuse suunamine oma kodumaastikus loodusliku tasakaalu hoidmisele, loodusega kooskõlas toimiva elamisviisi taastamine ja arendamine konkreetsetes tegevustes oma kodukohas.

Miks oleme esikohale seadnud kodutunde ja selle kaudu looduskultuuri taastamise?

Tänase olukorra sunnil. Tegelik elu näitab, et käesolevates sihiseadmistes, reformimistes ja nende umbejooksmistes läbi kumav pealiskaudsus, rahvusliku ühtekuuluvustunde ja elujõu nõrkus, on saanud alguse võõrvõimu vägivaldsete ümberkorralduste tagajärjel tekkinud kodutusest, paikse eluviisi katkestamisest,

suguvõsade põlisjuurde puruksrebinemise, sugulussidemete nõrgenemisest ning võõrdumusest. See on viinud meie kodutunde nõrgenemisele, selle läbi ka üksteisele elujõudu, -rõõmu ja tuge andnud suhtlusringi ja inimestevahelise koostöö lagunemiseni, millela tänases maaelus väga raske toime tulla.

Selles olukorras tuli Jalasel küla elustamiseks alustada paratamatult kodutunde, kodukiindumuse, oma pere hoiaku elustamisest, perede ja suguvõsade ühteliitmisest, et julgustada ja ergutada tahet elu uuesti alustada, rajada vanadele õueasemetele uusi kodusid, korrastada vanu, kasvatada inimene oma ümbruskonna ja külaühiskonnaga taas kokku. Seda, et kodu- ja loodushoidlik maakultuur võrsub pere ja kodu pinnal, on väga tabavalt esile toonud H. Runnel: *"Kultuur on paljude jaoks mingi vaimne toodang, mida kirjanikud, näitlejad, kunstnikud jt raamatute, teatri või televisiooni kaudu pakuvad. Ei ole. Meie mõistes on kultuur kodu. On see vaba inimese mõtlemise-olemise-käitumise viis, mis inimesel kodus on. Maakultuur on inimese vahekord maaga."*

Lähenedes Jalasele looduskultuuri arendamise seisukohast, mis tunnistab üheks kodu- ja loodushoidu, oleme inimesele tunnetuslikult kõige omasemat teed mööda tasapisi liikudes suutnud kaasata elanikkonda elukeskkonna hoidmisele, säästlikumale kasutamisele ja kaitsmisele enamiku külaperedest. Tublisti on sellele kaasa aidanud küla ja kauge-magi ümbruskonna loodus- ja kultuuripärandi mitmekülgne teadvustamine ja väärtustamine. Selgitades kohapeal teatud-tuntud põliskodude näitel suhete kujunemist loodusega põlvest põlve, on tekkinud inimestel suurem

huvi oma kodu ja ümbruskonna kujunemisloole ning tänapäeva vastu. Külarahva kaasabil on teadlased avastanud viimastel aastatel tähelepanuväärseid märke inimeste looduslähedusest eluviisist muinasajast peale (muinasasula koht, muinaspõllud, kultusekiivid, muinasallikad ja kaevud, tänavad, teed jt mälestised), mis aitavad mõista meie ürgse kultuuri olemust. Üksnes tõsiasi, et Jalasel nagu teisteski Eestimaa põliskülades on loodusega kooselu kestnud sajandeid, veenab kõiki, kui tähtis on meil oma elukorralduses järgida looduse seaduspärasusi, hoida majandustegevuses maastiku mitmekesisust ja liigirikkust. Ökoloogilise mõtteviisi arendamisel oleme pidanud tulusmaks teoreetilistest loengutest konkreetse ja elulähedase ülevaate andmist kohapeal, selgitades külamaastiku näitel ökoloogilise situatsiooni muutumist ajas. Suurtootmisest laastatud maastik naaberaladel, tänaseks mahajäetud lagedad ja viljatud põllumassiivid kolhoosikeskuse ümbruses, võimaldavad kõige kujukamalt esile tuua ökoloogia vaatenurgast majanduslike, sotsiaalsete, esteetiliste, eetiliste ja paljude teiste valdkondade eluvõõrast lahuskäsitlemist suurtootmise nimel.

Taolisel, koduloolisel põhimõttel arendatav keskkonnakasvatus eelkõige ökoloogilise teadlikkuse ja eetika suunas, on käesoleval ajajärgul maaelus hädavajalik. Vanade põliskodude taastamine ja uue rajamine eeldab endiste maavalduste ülesleidmist, piiride taastamist, ülevaate omamist sellest, mis olnud, mis kadunud, mis jäänud, mida nõuab maa, mets, põld, et inimene võiks taastada nendega katkenud loomulikud suhted. Jalase haridus- ja koolitustegevuse esmaülesandeks on ol-

nud koduringis toimivate suhete kujundamine sügavamapõhjalisemaks, mõtestatumaks, tegusamaks ja ühiskondlikult vastutustundlikumaks. Seda ülesannet oleme püüdnud järjekindlalt lahendada kodu- ja kultuurilugu, kodaniku-, sotsiaal-, loodus- ja keskkonnaõpetust sisuliselt integreeriva vabaharidustöö korraldamisega. Olles tänaseks ringiga jõudnud ajajärku, mil globaalne keskkonnapropaganda kutsub kogu inimkonda päästma hukutavast ökoloogilisest kriisist loodusliku eluviisi (sh mahepõllunduslike harrastuste) juurde tagasi- pöördumise teel, tundub meie teevalik — vaadata tulevikku mineviku kaudu — kaasaegsena.

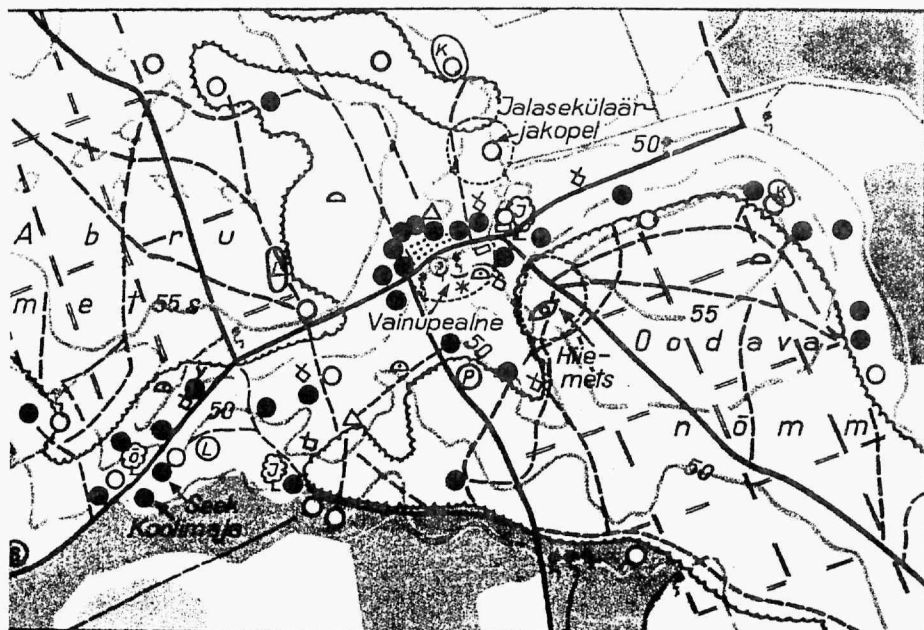
1988. aastal jõudsiime omakultuuri taastamise otsinguil külakaitseala loomise ideeni. Selle peamiseks eesmärgiks seadsime tähelepanu koon- damise eesti külale. Sel moel sündiski Eestimaal esimene — Jalase

küla kaitseala. Teatud pildi endale võetud kohustustest annab alljärgnev väljavõte kaitseala teadusnõukogu poolt koostatud põhimäärusest, mis kinnitati 1990. aasta septembrikuus Rapla Maakonnavalitsuse poolt.

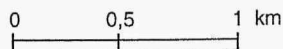
“Kaitseala moodustavad Jalase külas paiknevad praegused ja endised talukohad koos traditsioonilise külamaastikuga (lähedased põllud, metsad, heina- ja karjamaad). Üldpindala on 17,8 km².”

Kaitseala loomise eesmärgiks on:

- säilitada külamaastik, mis näitab asustuse, maakasutuse ja loodusliku eluviisi kujunemist loometsade maastikus mitme aastatuhande vältel;
- paikkonna interdistsiplinaarne teaduslik uurimine (ajalugu, loodus, sotsiaal-, haridus- ja kultuurielud jt) unikaalse omakultuuri järjepidevuse taastamise ja arendamise nimel;

Jalase küla kaitseala.

- kultuurilooliselt, etnograafiliselt, arheoloogiliselt, geoloogiliselt, muldastikuliselt, hüdrooloogiliselt, metsanduslikult, bioloogiliselt, maastikuliselt tähtsate objektide ja alade teadvustamine, säilitamine ja kaitsmine külaelu, teaduse ja rahvuskultuuri arengu huvides;
- koduloolise, looduskaitselise ja keskkonnakasvatustliku rahvahariduse edendamine."

Kui kaitseala idee sündis ja teostuma hakkas, polnud ametkondlikku institutsiooni, kes taolist mitmeplaani- list algatust ellu kutsuks, juhiks ja rakendaks külaelu tegelikkuses. Nagu iseenesest langes see ülesanne 1880. aastast pärit vanale külakoolile, mis põlise koolmeistripaari eraval- dusena ka pärast kooli sulgemist küla on "oma koolina" endisaegset rahvalgustuslikku traditsiooni alal püüdnud hoida. Olles tänini kool- meistriperre järeltulijate maakoduks, kujunes Eestimaa taassünni ajajärgul Jalase koolimajast taas omakultuuri "õigusjärgne" südamik ümbruskonna elutegevuse arendamisel. Praegu on see kultuurimälestisena arvele võetud eelmise sajandi tüüpiline koolitalu ühtaegu omanäoline kooliajaloo muuseum, perekodu, Jalase külakaitseala ja vabaharidustöö keskus. Seega jätkab külakool uues ajaringis oma rahvalgustuslikku kohust, mis pool sajandit tagasi kuulus enesestmõistetavalt koolitöö juurde. Jalase tänastes tegemistes on siiski veel praegugi tähelepandavalt märgatav põlisrahva hulgas säilinud sügav jälg küla- ja koolielu kunagisest ühtekuulumisest. Eriti ilmsiks tuleb see Jalasel aasta jooksul enam kui tuhande Eestimaa ja maailmateedelt saabunud külaliste kaasaelamisel meie kultuuri-, hariduse- ja koolimuredele, nende mõtte- ja aramusavaldustest

Jalase koolikroonikas ning paljudes asjakohastes publikatsioonides.

Mõistagi pole kirjeldatud koolimaja ainsatki šanssi võrrelda end niiruumide kui sisustuse poolest linlike õppe-, arengu-, koolitus vmt keskustega, kus suhtlemine toimub peaaegjalikult arvutite, fakside, mobiiltelefonide, telerite jm informatsioonijastu imemasinate vahendusel. Jalase koolimaja kogupind on kokku pisut üle saja ruutmeetri, viimase aasta sügiseni polnud seal telefonigi ning "Canon-paljundust" aitas teha ainus poolisiklik kirjutusmasin. Sisulist tööd eelnimetatud puudused pole aga siiski suutnud takistada. Ruumipuudusest on meid välja päästnud suurel määral kaitseala, mille kavandamisel selle kasutamist õppebaasina ette nägime. Jalase muinasküla oma maastikulise mitmekesisusega — loo- ja salumetsadega, madal-, siirde-, kõrg- ja allikasoodega, puisniitude, paepaljandite, -lõhede ja ürgsete jääpaisjärve astangutega, muististe kompleksi ja külaelu endaga, on täitnud kõige ehtsama ja täiuslikuma uurimisbaasi ning naturaalse sisustusega õppekeskuse ülesandeid, kus teadus- ja elutarkus, teooria ja praktika teineteist täiendades elu edasi aitab viia.

Mitmekülgne tegevus Jalasel käib väga ulatuslikult: välitööd ja uurimisetked, teoreetilised ja praktilised õppused, lühemad ja pikemad vabaharidustöö kursused, seminarid, arutelud, nõupidamised, ekskursioonid jpm. Ei puudu talgudki. Töö käib varakevadest hilissügiseni kõikjal, jõudes haripunkti suvel. Akadeemilises plaanis toimub siis uurimistöö, mille tulemusi tutvustatakse kohapeal ka laiemale auditooriumile. Sel ajal on Jalasel väga erinevate teadusalade esindajaid, kes ettekannete ja prakti-

liste õppuste kaudu rahva silmaringi oma ümbruse suhtes avardavad.

Talveperiood jääb kogutud materjalide analüüsimiseks, süstematiseerimiseks ja täiendamiseks, arhiivides ja raamatukogudes töötamiseks, artiklite ja õppematerjalide koostamiseks, arupidamiseks ning edasiste töökavade tegemiseks. Tehes seda kõike oma ajast ja omal kulul, oleme õppinud aega otstarbekalt kasutama, püüdes kindlaks määrata võimalikult üksikasjalikumalt kõik tegevuse etapid ideest praktilise teostuseni ning isegi selle tulemuse hindamiseni. Jalase "töörühmas" kehtib sisemine kokkulepe, et erialane asjatundlikkus ja teoreetiline mõttearendus peab leidma väljenduse praktilises raketuses kohapeal või mujal. Oma tegevuses peame olulisemaks lähtumist elulistest vajadustest, vaba olemist poliitilisest demagoogiast ja isiklikest ambitsioonidest. Kokkuvõttes on Jalasel püütud arendada mõtteviisi, milles nii üksikisiku kui ühiskonna

seisukohalt on kõrgeimalt hinnatav VASTUTUSTUNDLIK MÕTESTATUD TEGU.

Üks omapärasemaid nähtusi omakultuuri arendamisel Jalasel on akadeemilise tegevuse kokkusulamine külaeluga. Ühisel eesmärgil tegutseb külarahvas sõbralikult koos teadlasteperega, õppides üksteiselt elu- ja kirjatarkest, toetades ja abistades teineteist parema elujärje loomisel. Mõnusat koostööd on aidanud tublisti kindlustada talgutraditsiooni elustamine, milles iga kätepaar arvel, kes Jalasega end sidunud. Sellest on välja kasvanud ka külarahva sundimatu osavõtt Jalase Haridusseltsi tegevusest ning ka mitmesugusest uurimistööga seonduvatest õppustest ja seminaridest.

Kõige ulatuslikumalt on aidanud rahvaharidustööd külaeluga siduda iga suve lõpul, nüüd juba seitsmendat korda, traditsiooniliselt peetav "Jalase koolipäev". Sel päeval ühinevad suureks koolipereks inimesed,

Jalase koolipäev 1988. a.

kes oma juurte või elu- ja töökoha kaudu Jalase külaga seotud olnud ja on. Koolipäev käib kindla tunniplaani järgi. Aukohal on kodulootund. Sellega sisulises ühenduses järgnevalt emakeel, looduse ja aja lugu, millesse põimitud laulmine, käsitöö, kunst — etnograafilise vanavara ja kaa-saegse kunstiloomingu tutvustamisega. Jalasel on kaasa löönud noor kunstirahvas, kes sageli niisuguseid näitusi korraldavad, kus sõbralikult kokku sobitatud elitaar- ja rahva-kunstilooming. Samal ajal tutvustab end koolimajas ümbruskonna rahva-haridus- ja seltsielu mitmesuguse kir-javara näol. Kõik ettekanded ja välja-panekud kajastavad koolipäeval omakultuuri arengut eesti külas eri ajajärkudel, koondades tähelepanu selle tuumale — haridusele. Oma elukeskkonna tundmaõppimise seisukohalt on eriti tähenduslikuks osutu-nud koolipäeval esitatava sidumine külakaitseala uurimistegevuse ja sel-le tulemustega. See toob kaasa elava arutelu, kohalike inimeste ja kau-gemategi külaliste poolt tehtavad täpsustused, täiendused ning praktilise teemaarenduse, mis aitab õgven-dada edasist sihiajamist ja tuua sel-gust paljudes küsimustes. Jalase koolipäev on aidanud laiendada kaa-samõtlejate ja -tegijate ringi. Kõige tänuväärsemalt on see suvelõpu tra-ditsiooniline kogunemine igituttaval kooliõuel teeninud aga mitme põlv-konna vaimu- ja elujõu koondamise eesmärki konkreetsete tegudega jät-kamiseks.

Lisaks kirjeldatud üldrahvalikumaa-le koolipäevale, toimuvad vanas koo-limajas ka akadeemilisemad kokku-saamised, millest on kasvanud välja üks omanäolisem — Jalase metsaü-likooliks kutsutav. Viimane on sisuli-selt kultuuriseminar, mille kavas nii

teoreetilised kui praktilised õppused. Nende läbiviijateks on aja- ja kultuu-riloolased, mitmete teiste erialade esindajad ja Jalase kaitseala uurijad Eestimaa eri paikadest. 1994. aasta suvel toimusid meie metsaülikoolis õppused teemal: "Identiteet, selle säilimisest ja säilitamisest". Ettekan-deid tegid: Eesti külade (sh Jalase) kujunemisloost ajaloolane G. Troska; eesti seltsielu arengust rahvuskul-tuuri uurija A. Aarelaid; paikkondliku omakultuuri arendamisest Eesti Va-bariigi ajaloos kultuuriloolane V. Mil-ler; eesti külast kui unikaalsest kul-tuuripärandist Eesti Vabaõhumuuseumi direktor M. Lang; muinasaeg-sest eesti külast (Jalase näitel) ar-heoloogid Ü. Tamla ja V. Lang; ini-mese ja institutsiooni suhetest kasvatusteadlane T. Kuurme; kodulooli-sest ja kodu-uurimuslikust kirjandu-sest ning selle väärtustamisest kirja-nik H.Jõgisalu; Jalase küla rahvaha-riduse ja omakultuuri arengu ajaloost ja tänapäevast A. Valgma; identiteedi säilitamisest kodupaigaga võõrsil H. Laamann, Saksamaal ilmuva väljaan-de *Eesti Raja* kaastöeline.

Käesoleval aastal on metsaülikoo-li õppuste teemaks "Mets meie rah-vakultuuris". Sisustavad seda Tartu Metsainstituudi, Tallinna Botaanikaia ja Ajaloo Instituudi esindajad, kes te-gelevad ka Jalasel metsakoosluste ja muistse maaviljeluse uurimise ning metsade tsoneerimisega. Selle kogu-nemise praktiliseks eesmärgiks on loometsade kaitse- ja majandamis-režiimi väljatöötamine.

Ajakohase info vahetamiseks ja üksteise tööga kurssiviimiseks ning interdistsiplinaarse uurimistöö ja koo-lituse arendamiseks on vähemaid ja suuremaid, akadeemilisemaid ja rah-valikumaid kokkusaamisi Jalasel üp-ris sagedasti. Lisaks neile ka rohkes-

ti ekskursioone, mis toovad sellesse maanurka külalisi nii Eestimaa kui õige kaugetelki võõramaa teedelt. Ettearvamatult on need (meiepoolsete komandeerimiskuludeta) küllasaabunud delegatsioonid, osutunud mõjuvateks ja valgustuslikeks õppetundideks erinevates maailmakaartes puhuvatest haridus- ja kultuuriuultest. Need on aidanud meil tasakaalus püsida, oma seisundit globaalsel tasandil hinnata ning tublisti eneseväärikustki kasvatada.

Kogu seda teadus-, haridus- ja koolitustegevust aitab ühendada, järjestada ja koordineerida Jalase Haridusseltsi vabaharidustöö programm. Kokkuvõttlikult iseloomustab seda järgmine: orienteeritus püsiväärtustele, koduloolisuse põhimõtte, elu- ja ainevaldkondade vaheline integratsioon, rahvuslikkus ja rahvalikkus, põhimõtteline järjepidevus ja -kindlus ning teooria ja praktika ühtsus.

Eelkirjeldatud haridus- ja koolitustegevus on tänini toimunud ühiskondlikul algatusel ja omal jõul — nii sisulises kui olmelise korralduse mõttes. Kehtestatud pole ka osavõtumaksu. Siiski on kõik Jalase elu edendajad üksteist abistades kavandatu teoks teinud. Külapoolseid jõupingutusi on moraalselt korvanud kokkutulnute mõistev, hingestatud ja tegus kaasaelamine, ühistele probleemidele lahenduse leidmine, sihtide selginemine ja tarkuse kogunemine. Kokku lugedes üksnes eriteadlasi, kes juba kaheksandat aastat Jalase piirkonda uurivad, infot koguvad ja jagavad, saab neid üle 30. Esindades mitmeid teadus- ja koolitusasutusi, seltse ja teisi ühendusi, on sügenenud tõised suhted ka paljude institutsioonidega. Näiteks TA Ajaloo Instituudi, Geoloogia, Ökoloogia, Zooloogia- ja Botaanika Instituudi,

Metsainstituudi, Riigi Muinsuskaitseameti, Eesti Vabaõhumuuseumi, Eesti Geograafia Seltsi, Tallinna Teadlaste Maja, Eesti Vabaharidusliidu, Kultuuritöötajate Täienduskooli, Eesti Orhideedekaitse Klubi, Mahtra Talurahvamuseumi ja teistegi asutustega.

Jalase külas, sealsete tegemistetoimetustega tutvumisel, kerkib alati küsimus sellest, missuguse ühisprojekti, kapitali ja ametkonna poolt kindlustatakse taolisel viisil ja ühes hääbumisele määratud külas kaasa aitamine Eestimaa taassünnile?

Paljudest pikkadest seletustest on osutunud lühimaks vastuseks sellele küsimusele — VABA VAIM. See nähtamatu, mis sõltumatusa käsust ja keelust on võimeline looma eeskirja ja eeskujuta — mõistuse, tunde, intuitsiooni ning maarahvale pärimuslikult omase elutarkuse jõul. Seesama nähtamatu on end tasapisi nähtavaks teinud külaeluks tarvilike hoonete ehitamisega, tee sillutamise, külamaastiku silumise, kaitseala loomise, raiskuläinud maa põlluks harimisega jmt. Vaimu- ja füüsilise jõu ühendamine on meie ainsaks arvestatavaks ressursiks ajajärgul, mil Eestimaad kummitavatest märksõnadest muutub järjest “kuumemaks” PUUDUS. Rahast, võimalustest, eelnoudest, seadustest, korraldusest, ruumidest, tehnikast, “kaadrist ja kontingendist”, keelest ning puuduste puudusest — AJAST, aga ka algatusest ja kogemusest.

Metsanurga külas, kus loetletud ja ametkonniti korratavad puudused luksusmasinatel läbikihutades äärmaised puudusi pigem võimendavad kui leevendavad, on abiks äraproovitud talupojatarkus: ehitamist tuleb alustada vundamendi rajamisest ning ehitusmaterjaliks kasutada omal ta-

Ere näide Jalase töökate, ausate, kohusetundlike, visade, abivalmite ja asjatundlike inimeste ettevõtmistest. Pildil Jalase küla pood.

gavaraks ja käepärast olevat. Selle järgi talitades alustasime meiegi aega raiskamata puuduste üleslugemise asemel hoopiski inimeste ja küla "sisemiste reservide" kokkuarvamise. Nii koguneski meil kenake algkapital töökate, ausate, kohusetundlike, visade, abivalmite ja asjatundlike inimeste näol, kes oma asise pealehakkamisega ehituste ja silutuste tarvis kivid, kruusa, palgid, lauad ja muudki vajalikud ehitusmaterjalid sealtsamast Jalaselt kokku korjata suutnud. Oma õigele kohalegi on need talgukorras veetud ning oma küla meistrite kätega ka paika pandud. Sel viisil on kerkinud peatselt oma uksi avav palkmaja küla keskele, milles väike pood ja ärklikorrusel külarahva kooskäimiseks seltsiruum. Selles, praegu laudhaaval sisevoodrit muretsevas "seltsimajas" leiab koha küla ajaloolist elukäiku tutvustav väljapanek ning väike raa-

matukogugi, mille taasloomiseks praegu raamatuid tükiviisi kokku kogume. Saavad seal olema kangasteljedki, et õpihimulised saaksid ülevõtta meie endisaegse kodumajanduskoolide haridusega kangakudumismeistritelt nende ilumeelse tööjärje.

Visaduse ja järjekindlusega on katuse alla saanud ka teine, metsavahimaja säilmetele ehitatud Jalase külakaitseala looduskaitse ja metsandusõppekeskuseks kujunev hoone. Käsil on selliseks otstarbeks kasutatava õpperuumi sisustamine. Sinna koondatakse kogu loodusega seonduv tegevus ning pannakse välja juba praeguseks kokku kogunenud hulk uurimis- ja õppematerjali.

Ühendades oma vaimu- ja käterammu, oleme aasta-aastalt kirveste, kiinide, saagide ja aletegemise abil puhastanud küla poolesajandipaksumest "võsakultuurist". Tehes seda ko-

dumaastiku väljanägemise taastamiseks, tänapäevaselt nimetatava maastikuhoolduse ja -kujunduse mõttes, on pealehakkamisel vast kõige enam nimelt vaimujõudu ja valmisolekut vaja läinud. Üksteisele toetudes olene mõne kilomeetri ulatuses puhastanud teeäärset metsa, andnud hingamisruumi kadakatele, pihlakatele, kaskedele, haabadele, kibuvitsa- ja sarapuupõõsastele — kogu sellele elavale, mis inimesi ajast aega saanud. Paaril viimasel aastal on tarmukas looduskaitse seltsi rahvas tublisti abiks olnud. Tänavuse mai esimese laupäeva veetsime koos järjekordsetel ühistaalgetel. Tulemuseks oli meile kingituseks kaasatoodud pargirooside rivi uut palkmaja kaunistamas, paarikümmend püstipandud aiaposti ning tükk maad puhastatud teeäärt. Abilisi, kes hingest kaasa tahtnud teha, on olnud teisigi. Kuigi külal pole peale avatuse ja tavapärase külalislahkuse olnud midagi erilist pakkuda, on taolistest töistest kohtumistest kasvanud siiski kosutavad koostöösidemed ning jagunud rõõmu tegijaile.

Siit võiks kerkida ka küsimus: on see meie edasinihkumine tervenisti nii "roosiline"? Muidugi mitte. Eriti tänastes umbsõlmelistes oludes, mida oma "Toimetajamõtiskluses" kirjeldab K. Leht: *"Kavandavat vaimu ja teokat tahet tasalülitab muust enam eduellamuste puudumine. See tumestab eriti loova vaimu ja tundliku sotsiaalse närviga inimesi. Vähem ohus on inertne tüüp, kes ei hooli suurt teiste muredest ja elab ainult oma elupesasse. Aga just see tundlikum tüüp, õpetajana palju väärtuslikum on kogu tõenäosuse juures rohkem kaotusi kandnud."*

Kaotusi on tulnud paljudel kanda. Eriti siis, kui kaotuse tekitajaks võib olla lihtlabane kadetus ja saamahi-

mu. Jalasel oleme tuskatekitava eemalepeletamiseks kasutanud kõige käepärasemat ja tõhusamat ravimit, mille nimeks on RÕOM OMA KÄTEST, SÜDAMEST JA MÕISTUSEST SÜNDINUD TÖÖST. Heameel tehtust, ühest päevastki, mil kas või kukesammu võrra eesmärgile lähemale jõutud.

Kui eduelamustega jätkata, siis tundliku meelega ümbrust silmitsedes võib neid leida iseäranis see, kes neid ilmutada aidanud. On näiteks hingekosutuseks noorte tammede, pihlakate ja pärnapuude reakesed Jalase sajanditevanuse "KIRRIKODE TEE" ja naaberküladega ühendavate külade ääres, sisseraiatud sõnumiga tähistuskivid Jalase kujunemise loos tähtsate kooskäimiskohtade — XVIII sajandist pärit Sihi kõrtsi ja temast sajandivõrra noorema Jalase külakooli õuel. Küläsüdamete poole liikudes kinnitab meie kestmisest usku ka ühises töös kujundatud muinas-sula koht oma muinasallika peale ehitatud kooguga kaevu, vapikivi, paekiviaia ja küla nimepuuks kutsutava "Jalase jalaka" elujätkuks istutatud noore jalakapuuga. Sealtsamast väljuvad muinasajast jäänud külätänavad koduõuedesse, mis aasta-aastalt lillerohkemaks muutuvad. Kultuurtehnikast päästetud tänavaäärsedki on kodupaika oma koduks tunnistanud inimesed liigsest võsast puhastanud. Sinna on masinamüra ja kemikaalidest ärahirmutatud ööbikud ja rikkaliku linnuriigi elanikud omale taas pesapunumispaiga leidnud. Mitmehäälne ja -viisiline kevad ühendab sel viisil koduõuesid kodumetsaga üheks elamusi pakkuvaks kooriks. Isegi minevikupärandina jäänud betoonist elektrikposti on Jalase toonekurepaar koduks erastanud. Kontrastina tehiselu meeletusest looduselu

meelisusele, on selle pildikese mõju olnud tähelepanuväärne eriti meie külalistele. Ei tea küll, kas eduelamuste hulka arvata ka Hiie-mäele viiva külatee äärde kuhjatud inimkõrgusest risuvallist kivimürakate väljaveeretamine ja pärast üleliigse äravedamist tagasitõstmist endisaegse kivიაia asemele — ehk aga siiski, eriti seda meenutades, et see ennenägematu ettevõtmine sai teoks vaid inimlikust ja ausast kaasaitamissoovist meeste ja masinate abil, kelle selleks mingit kohustust polnud. Praegu tähistavad seda sündmust ja eestlase jonn 10 pisikest talupojapärna, mis Eesti Looduse toimetaja A. Marveti poolt Nõva metsast kohale toodud ning Jalase külarahvaga maha istutatud — igal kaks kadakakeppi toeks.

Vana hiiekoht ja kultusekivid, mida tavaarvamistes ikka võimsate tammikute, pärnasalude ning silmapaistvate ohvrikividega seostatakse, on Jalasel välises plaanis üsnagi

silmapaistmatud. Oma vanuse ja ole-musega sisendavad aga need ometi inimestesse kindlustunnet ja austust meie ürgse looduskultuuri vastu, mis peab pühaks oma kodupaiga kuusikut, kive, maad ja vett ning palunud nendega intiimset kontakti hoides päikesesoojust ning vihma viljakasvule, tervist endale ja oma perele külvamiseks ja lõikamiseks, kehakatet ja peavarju. Taolise kultuuri muistsed märgid kõnelevad ilmekalt veel tänaselegi põlvkonnale hingetatud ja loomulikest loodussuhetest. Nende mõtestamisega oleme püüdnud tasakaalustada praegu veel külmalt ja kunstlikult, enamasti raamatu abil õpetatavat suhtlemist ümbrusega, mis tõelist looduslähedust vaevalt sisendada suudab. Jalase "Linnupesadega kultusekivi" veenab oma 160 lohukesega selle juures seisjat järelemõtlemise vajaduses austavate suhete loomisel ja hoidmisel loodusega, oma elukeskkonnaga.

Praegu tähistavad eestlase jonn 10 pisikest talupojapärna, mis Jalase külarahvaga maha istutatud — igal kaks kadakakeppi toeks. Fotol Otsa ja Tammi pered Hiiteel 1990. a.

Retked kodupaigas on Jalase rahval seotud alati kosutavate kohtumistega muistsete mälestusmärkidega. Hiimägi on küla idavärvana teesaatjaks ja vastuvõtjaks sealtkaudu külast lahkujale ja küllatulijale. Külarahvas näeb edu ja rõõmu peasjalikult niisuguses töös, mis pole tühipaljas karglemine, vaid meelerahus ja takistusega läbimõeldud tulutoovas tegevuses. Sedalaadi tegevust oleme omavahel kokku hoides püüdnud isegi praeguses reformimise reformituses edendada, päästa ja säästa, mis meist endist sõltub. Tasapisi on suurenenud lootus (praegu "subjektidel") käesoleva maatükiga peret ära toita ja karjapidamise laiendamise arvel mõnd tööriistagi külasse muretseda. Igatahes selline "edukus" paistab külamajandusest juba väljagi. Vainupealsel kepsutab lustlikult ringi ühest viiekümnest kolhoosi antud hobuse järeltulijate järeltulijast üles sirgunud noor sälg, mida külarahvas silmailuks ja laste rõõmuks kasvatatakse.

Suureks eduks peame aga küla-kaevu juures seisest seda, et me võime praegu juba endise lägavee asemel juua täiesti puhast, oma Sõbessoo rabaveerest väljavoolavate allikate vett. See võit kustutab kõik selle nimel peetud võitlustes saadud närivalud. Leevendust kriimudele pakub seegi, et tee, mida mööda elu liigub, ei kurna oma endise viletsusega jalgu, südant ega sõidukitki, sest viimasest kruusaraasust, mis kolhoosist järgi jäänud, jagus veel küla oma teekatteks. Mõõdunud sügisel jõudsimel lõpuks asjaajamisega selleni, et jalgade asemel võime kontaktivõtuks omavahel ning maailmaga kasutada telefoni, mis külas kõigile soovijaile sisse seatud. Memmedele, kes oma majapidamisega met-

sakurus varjul, on nüüd kõnetraati mööda naabritega sidepidamine enam kui lihtsalt rõõmukanali leidmine. Telefon on neile abimees.

Meie, külatasandil omandatavate, eduelamuste loetlemine vaevalt kooli-uendusliikumist, mis samal ajavahemikul permanentselt käimas, lootusrikkalt ilmestab. Otsest toetust ei paku see ilmselt ka algatatud projektidele, sest meie lähenduses on Jalasel rohkem tegemist rahvaharidusega, mis seisneb peasjalikult hinge- ja maaharimises. Väga elulises mõttes. Et tulevikus oleks päik, kus kontseptsioone rakendada. Praegusaajal pole Eestimaa mahajäetud külades parimastki kontseptsioonist või tööversioonist reaalselt abi selleks, et luua kodusid, kus kasvaksid terved, rõõmsad ning oma ümbrusega sõbralikes suhetes lapsed. Neli last, kes meie külas niisuguses kodus juba sündinud ja kasvamas, annavad lootust, et jõuame oma külakodude taastamisega lähemale ajale, kus Jalase lapsed oma kodupaigas ja kodupaiga kaudu kooliharidust koguma hakkavad. Niisiis on Jalase eelstaadiumis, kus juba praegu käib lootusrikkalt hariduskontseptsiooni ja koolikorralduse subjektist, nagu seda on külarahva kõnepruugis Tiidu-Tõnise Madis ja Mihkel ning Männiku tüdrukutirtsud, tulevase Eesti riigi kodanike kasvatamine ja nende kooliks ettevalmistamine. Mõne ilmas elatud aastaga on nad meie tegemiste kaasalööjatena õige targaks ja toimekaks arenenud, mis näitab, et nad oma eluga tulevikus kimpu ei jää. Oleme rõõmsad nähes, et juba praegu näib niisuguste pisipõnnide kaudu taastuma hakkavat muistse Jalase kodude lugu.

Mis võiks olla kokkuvõttes sõnum, mida *Kooli-uenduslane* Jalase kaudu

võiks hariduse ja kooliga seoses edasi anda? Küla ja tema kooli vana ja traditsioone arvestavalt sobiks ehk enim põhimõtte esitamine, mille järgi on käinud vanad koolmeistrid oma elutööd tehes. Kirjasõnas on selle tabavalt esitanud nende kaasaegne, Tartu Õpetajate Seminari omaaegne direktor Joh. Tork ajakirjas *Rahvuslik Kontakt*, 1959, nr.2: "Eesti õpetaja rahvus-ajalooline suurteene ei seisnud mitte selles, et ta koolmeistrina lastele lugemist, kirjutamist ja rehkendamist õpetas, vaid et ta rahvalgustajana EESTLUSELE kui rahvuslikule väärtuste kogumikule aluspõhja aitas rajada. Sellest missioonist ei vabasta meid keegi. Rahvalgustajana lasub meil eestluse säilitamisel nii sama suur ja vastutusrikas ülesanne nagu koolmeistril eestluse rajamisel ärkamisajal."

Tänane Jalase on taolisel aluspõhjal kujunenud nendele, kes tema kaudu Eesti eluga tundlikult kaasa elavad, teatud vaimseks ankruks,

mis kinnitab meie elulaevukest kõvasti koduranniku külge, laskmata pinnavirvendustest end ulgumeres varitsevatele karidele triivida. See on lubanud neil eneseks jäädes üht-teist kordagi saata. Kriisides, mis inimesi, rahvaid ja riike tabavad, on inimese loovus aidanud ikka mingi väljapääsu leida. Selle abile viitab ka Eesti-Rootsi keskkonnanäitusel kirjutatud O. Isakssoni tekst: "Ehkki tingimused on erinevad, istume me kõik samas paadis, ja see paat on habras. Me oleme Hädaohtude merel, aga lootuse laeval. Meie ees on uued raskused, aga ka uued võimalused. Me võime muuta oma nõrkuse jõuks, kasutades oma LOOVAT VAIMU leidmaks uusi lahendusi."

Meie Lootuse laevaks on eesti kodu, mille pinnal loovus elujõulisi võrseid võiks kasvatada.

Jalasel, 20. mail 1995

Aino Valgma Jalase kodulugu tutvustamas Tartu Ülikooli aulas 1994. a.

V KLASSI AJALUGU*

I TEEMA:

- Sissejuhatus.
- Mis on ajalugu?
- Ajaloollikad.

Tunnid toimuvad Saaremaal Vaivere Algkoolis 1995.a septembrikuus.

Lühiülevaade koolist:

- koolis 34 õpilast ja 3 õpetajat;
- liitklassid (I + IV; II + V; III + VI kl);
- asukoht Vaivere külas (ca 8 km Kuressaarest);
- õpilased ümberkaudsetest küladest;
- õpilased suhtuvad kaaslastesse nagu oma pere liikmetesse;
- koolisisene õhkkond üldiselt sõbralik.

Lühiülevaade klassist:

- V klassis 4 õpilast: 1 poiss ja 3 tüdrukut;
- samas klassiruumis õpib ka 9 II kl õpilast;
- koostöö laabub tavaliselt hästi,
- ühistest ettevõtmistest võtavad enamasti kõik meelsasti osa.

V klassi ajalootunniga üheaegselt toimub II klassi loodusõpetuse tund. Omavahel on need tunnid tihedalt seotud ja septembrikuu jooksul läbi võetav osa ajaloost kattub paljuski II kl kodulooga. Ka niisugused praktilised tööd nagu:

- sugupuu koostamine (4 põlvkonda);
- isa ja ema mälestuste uurimine;
- kodust vanade esemete otsimine jms

pakuvad II kl õpilastele kindlasti palju huvi ega käi üle jõu ning aitavad kaasa ka II kl õpilaste igakülgsele arengule:

- loovad eeldused koostöövalmiduseks, kus olulised;
- teiste inimestega arvestamine;
- suhtlemisoskus;
- oma aja kasutamise oskus;
- teatmeteostest info hankimise oskus.

Võimaluse korral on ajalootunnis õpitu tihedalt seotud teiste õppeainetega (emakeel, kunstõpetus, muusikaõpetus, käsitöö, rahvatants).

EESMÄRGID:

- Ajalugu paneb mõtlema, arutlema, vaidlema.
- Ajalugu annab väljendusoskuse.
- Ajalugu seob meid kodupaigaga.
- Me ise oleme osa kodukohast, kodumaast, inimkonnast.
- Meie ise teeme ajalugu.
- Tutvustada ja teadvustada eesti rahvakunsti.

EELTEADMISED:

IV klassi lõpetanud peaksid olema suutelised:

- leidma erinevusi mineviku ja tänapäeva elulaadi vahel (emakeele lugemispaladest, kodulootundidest, kommunikatsioonivahenditest saadud elementaarne ettekujutus);
- vahendama informatsiooni, mis on saadud mingist allikast (fotod, TV saated, jutustused vms.);
- kasutama aja määratlemisega seotud sõnu (*enne ja nüüd; kava aega tagasi; minevik, olevik, tulevik*).

*Johannes Käisi Seltsi ja Riigi Kooliameti kirjutiste võistluse (1995) auhinnatöö.

Antud teema käsitlemiseks kulub umbes 8 tundi ning muuseumikülastus vabaõhumuuseumi — Mihkli talumuuseumi — ja Kuressaare Piiskopilinnusesse. Ülesehituselt on tunnid sarnased ja seotud. Põhilise osa tundides haarab enda alla aktuali-seerimine:

- värskendame eelnevaid teadmisi;
- teadmised vaja muuta antud momendil vajalikeks;
- suurel hulgal on kogunenud kooliväliseid teadmisi, püüame neid süstematiseerida;
- huvi ergastamine teema vastu pildimaterjali, vanaaegsete fotode jms-ga;
- emotsionaalne häälestus;
- võimaluse korral loome probleem-situatsioone ja püstitame õpiprobleeme.

Tundides väga palju vaba vestlust, mille käigus hindan õpilaste teadmisi. Probleemid lahendatakse teadmiste ja lugemise najal iseseisvalt, hiljem arutatakse ühiselt. Töötatakse ka paarides. Rühmatöö võrdub antud klassis üleklassitööga.

ÕPPEVAHENDID:

- T. Toometi koostatud Eesti ajaloo õpik V klassile — “Me elame ajaloos”.
- T. Toometi “Vana aja lood” — sild minekuks üle ajalukku.
- (töövihik?).
- töövihiku puudumisel ruuduline vihik skeemide, tabelite, kokkuvõtete jms jaoks.

LISAMATERJAL:

- E. Virbso “Lugusid möödunud aegadest”.
- L. Vahtre, M. Laar, H. Valk “Kodulugu”.
- S. Oispuu “Eesti ajalugu”.
- J. Selirand “Muinasaeg, muinas-teadus”.

- M. Mandel “Minevikult tänapäevale”.
- P. Klemm “Kivikirvest aurumasi-nani”.
- A. Peterson “Varaait”.
- V. Vende “Ununenud Tallinn”.
- J. Selirand “Esivanemate kalmu-küngastel”.

LASTELE:

- H. Jürisson “Peegliplika” (NB! Kuressaarest).
- R. Lahi “Taadi piip”.
- A. Lipp “Karjapoiss”.
- J. Ungru “Minu lapsepõlve Paganamaa”.
- Fr. R. Kreutzwald “Rehepapilood”.
- E. Kippel “Meelis”.
- M. Metsanurk “Ümera jõel”.
- E. Bornhöhe “Tasuja. Villu võitlused”.

Lugemiseks soovitatavate raamatute nimekiri on koostatud sel põhimõttel, et lapsel oleks võimalus valida loetletud teoste hulgast meeldivaim ja sobivaim. Nõutav on, et kummagi raskusastme alt valitaks vähemalt üks teos.

Koolil oma raamatukogu puudub, kuid kõik antud teosed on pärit õpetaja isiklikust raamatukogust ja asuvad klassis kõigile õpilastele kättesaadavas kohas.

Pärast raamatu läbilugemist peab õpilane avaldama loetu kohta oma arvamuse ning väikese sisu kokkuvõtte abil seda põhjendama; äratama kaasõpilastes loetud raamatu vastu huvi.

Üheskoos valitakse lemmikraamat, mis on kohustuslik kõigile. Klasisvälise lugemise ja kirjanduse tunnis avame diskussiooni — lapsed avaldavad oma arvamust; ühesuguste vaadetega lapsed ühinevad ja kaitsevad oma seisukohta. Teised kirjeldavad, milles ja miks nende seisukohad erinevad.

I TUND — SISSEJUHATUS AINESSE

- lühikirjand "MISSUGUSENA KUJUTAN ETTE AJALOO TUNDI"
- kirjandite üleklassiline analüüs ja võrdlemine (sarnasused, erinevused);
- õpikuga tutvumine; uurime ja arutleme:
 - mida võib sellest õpikust leida;
 - miks osa teksti trükitud erinevate värvidega;
 - õpiku saamislugu (õpetaja jutustus);
- jagame ära õpilaste individuaalsete uurimustööde teemad. Kui õpilastele on õpetaja poolt väljapakutud teemad vastuvõetavad, siis näiteks:

* Inge võiks teha töö "**Vanaema elukäik**" järgmiste kavapunktide toel:

1. Lapsepõlv Kastis mõisas Ergematalus.
2. Ajalehekuulutuse peale USA-sse mehele.
3. Elu USA-s, laste sünnid (k.a Inge isa).
4. Sõit kodumaale.
5. Sõda.
6. Sõjajärgsed hirmud.
7. Elu palgatöölisena.
8. Vanadus.

Analoogiliselt aitaks õpetaja (kui õpilased seda soovivad) koostada kavapunktid ka teiste laste uurimustele. Karmen võiks teha töö "**Sõrve nõiad**", kuna tema vanaema on Sõrvest pärit. Tarvo võiks teha ülevaate **Vaivere küla ja kooli ajaloo**st toetudes vanavanemate mälestustele.

Karina uurimustöö võiks puudutada **Püha kirikut** või **Kaali meteoriidkraatriga seotud rahvapärismi ja legende**.

Tööde esitamise tähtsajaks panevad paika õpilased ise (mitte kauem kui 1 kuu).

Tulemuste esitusviisi valib õpilane vabalt. Teadmiste hankimise allikate ja viiside valikut aitab teha õpetaja või lapsevanem, kui õpilane seda vajab.

Pärast antud töö esitamist peaks õpilane eeldatavalt tunnetama:

- minu töö tulemuste eest vastutan mina ja ainult mina;
- kas varusin töö jaoks piisavalt aega;
- et uurimustöö ei olegi igav kirjatöö, vaid pakkus palju uut ja huvitavat;
- et tahaksin veel ja veel teha midagi sarnast;
- uus kogemus saajana ja edasiandjana.

II TUND — MIS ON AJALUGU?

1) **Me kõik elame ajaloos** (õpik lk 6—7).

- **Diskussioon:** miks on vaja ajalugu õppida?
 - avalda oma arvamust;
 - vaidle vastu (kaitse end, kui vaja) selgita;
 - põhjenda;
 - järelda.

● **Ühistööna** tahvlile kokkuvõtte arutlust skeemina või kaardina.

2) **Mida me minevikust mäletame?**

- **Individaalne töö õpikutekstiga** (lk 7—8)
 - loe pealkiri;
 - ennusta, millest võiks juttu olla (joonista kaart ennustuse kohta);
 - loe läbi, tõmba olulisele joon alla;
 - võrdle tulemust oma ennustusega;
 - räägi kaaslastele, mida said teada.

3) **Ajalooteadus** (lk. 9—10).

● **Individuaalne töö õpikuga:**

- täida lüngad tekstis õpiku abil;
- võrdle tulemust pinginaabri tööga;
- kirjuta tekst vihikusse.

TEKST TAHVLIL:

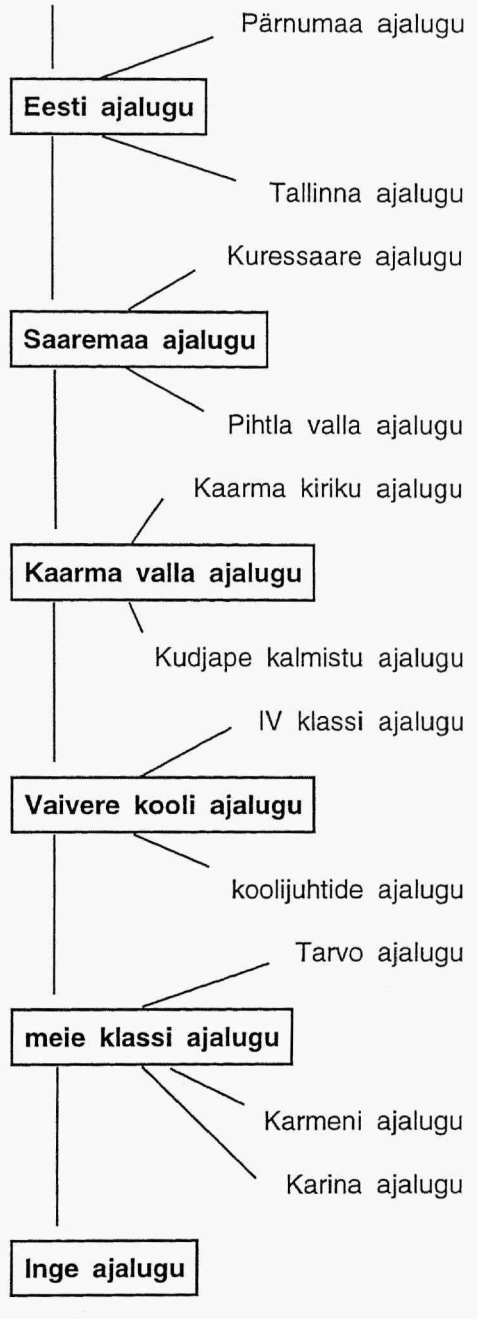
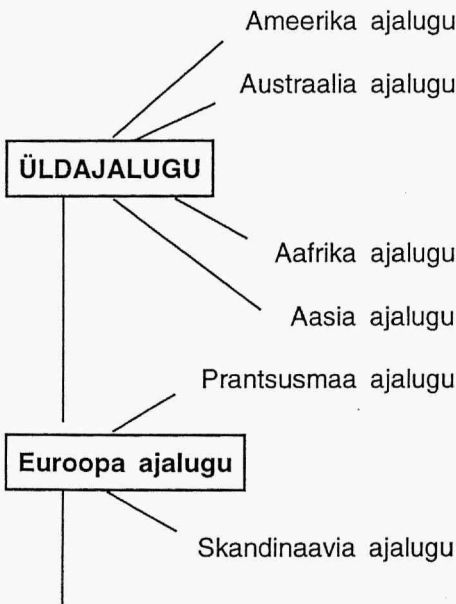
Maailma ajalugu tervikuna uurib (üldajalugu). Eesti rahva minevikust räägib (**Eesti ajalugu**). Ajalooteadus kasutab ajaloo uurimiseks (ajalooal-likaid): (suulisi mälestusi) ja (kirjalikke ülestähendusi), (vanu ese-meid), (ehitisi) ja palju muud.

Kokkuvõte ühistöona:

- kas tunni algul tehtud järeldused (miks on vaja ajalugu õppida) on õiged;
- kui on vaja muuta, siis mida ja miks?
- põhjenda, arutle.

4) **Kuidas ajalugu saab muuta üksikisiku saatust ja vastupidi.**

- Skeem ühistöona.
- Skeemi lugemine, jutustamine selle järgi (kuidas meie klassi Inge saab muuta maailma ajalugu).

5) **Kodus:**

- Meenuta, mida mäletad enda minevikust.
- Kirjuta enda ajalugu.

III TUND —

SUULISED AJALOOALLIKAD

1) Kuidas nägi koduümbrus välja mõnikümmend aastat tagasi (õp. lk 11—13).

- Õpetaja loeb katkendi H. Jürisso- ni "Peegliplikast":
- — kas tunned ära, missugusest kohast on juttu? (Kuressaare ca 60 a tagasi);
- — missugune näeb see koht väl- ja praegu?

Tekst: *Kesklinna kõige huvitavam osa oli turg. Kangapood asus pikas sammastega majas, kus oli alati hä- mar. Turuplatsiäärses karnis töötas lihakarnionu. Nurgapealses majas tu- ruplatsi ääres oli toidupood. Kui esi- mene süss (pisike lahtiste vagunite- ga rong) patisaksad Roomassaare sadamast kohale tõi ja pärgi äärde süssijaama maha pani... (lk 88—89).*

- Ühistööna tänapäeva Tallinnast tehtud fotode ja Valdeko Vende koostatud albumist "Unustatud Tallinn" vanade piltide võrdlemine, analüüs, järeldused.

Paaristööna õpikus lk 12—13 piltide võrdlemine; arutus, mille järgi saab aru, kumb pilt on 1920., kumb 1992.a.

2) Küüditamine.

- Õpetaja jutustuse kuulamine: — kuidas õpetaja ema ja isa küüdi- tati Siberisse;
- nende abielu, kooselu, poegade sünd;
- tagasitulek kodumaale, tütre (-õpetaja) sünd.

Jutustus on illustreeritud rohkete fo- todega.

- Mõttele, kuidas õpetaja, kes ise Si- beris ei ole käinud, seda kõike teab?
- Ühistööna kokkuvõtte vihikusse: Suulisteks ajalooallikateks on ini- meste meenutused endisaja elust.

3) Kodus

- Uuri isa ja ema (vanaema, vanai- sa) mälestusi lapsepõlve riietest, koolist (+ vanad vihikud, õpikud jms).
- Missugune nägi sinu koduümbrus välja vanemate lapsepõlve ajal?

IV TUND —

VANAD ASJAD JUTUSTAVAD MINEVIKUST

1) Vanaema ja vanaisa kodu.

Kirjalikud ajalooallikad. Arhiiv.

- Töö paarides õpikutekstiga 1. p. lk 19—16, 2. p. lk 26—30: — vali tekst, kumba tahad lugeda; — ennusta pealkirjade põhjal, millest jutt; — loe, tõmba olulisele jooned alla; — kirjuta üles lugemisel tekkinud mõtted, tunded, kogemused, küsi- mused; — kirjuta kokkuvõtte loetust või jutus- ta;
- leia vastused küsimustele:
 - 1.1. Miks Mardile tundus, et asjadel oli "vana aja nägu peas"?
 2. Kas saab ka asjadel olla ajalugu?
 3. Mis sulle meeldiks Mardi vanaema kodus (vt pilti lk 24—25); miks?
 - 2.1. Mis on kirjalikud ajalooallikad?
 2. Kus neid hoitakse?
 3. Mis on arhiiv?
 4. Nimeta kaasaegseid arhiivimaterjale.
- Ühine arutus: mida võiks meie klassi õpilased kasutada oma isikliku arhiivi koostamiseks.
- 2) **Kodune ülesanne:** koosta oma isiklik arhiiv.
- 3) **Kokkuvõtte** õpitust vihikutesse.

AJALOOALLIKAD

AINELISED

vanad esemed:
tööriistad
rõivad
raamatud
mänguasjad
nõud jms.

MUUSEUMIS

SUULISED

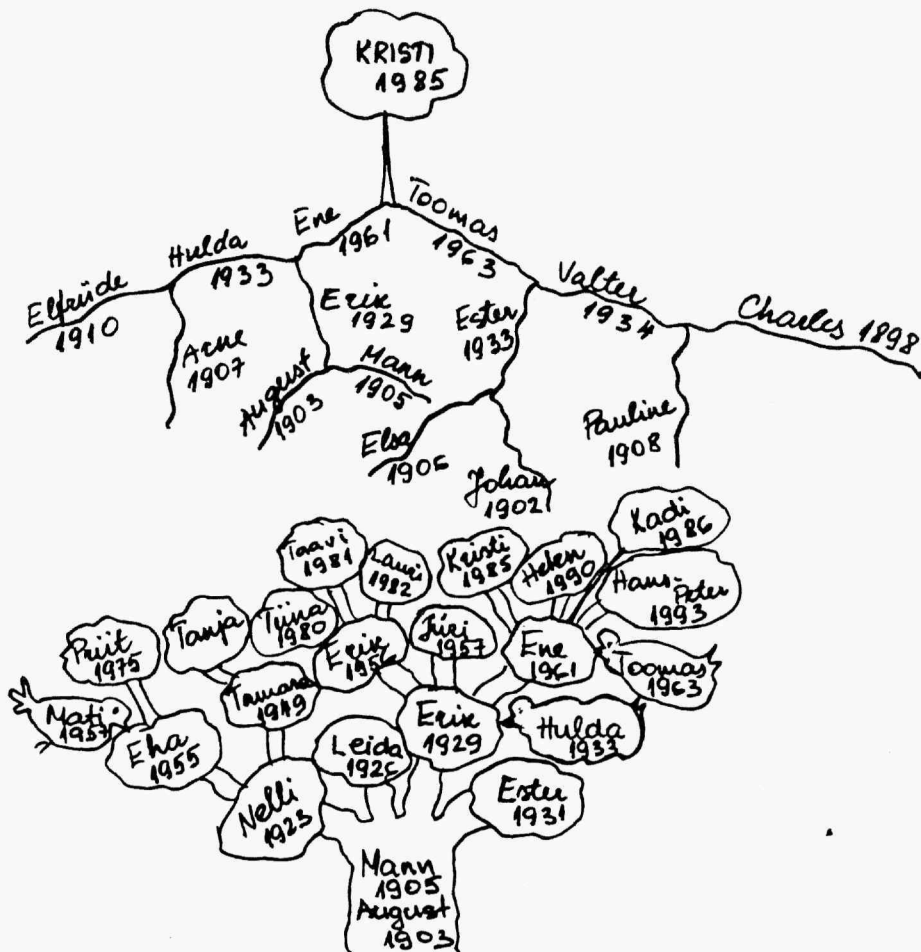
lindistused
videokassetid

ARHIIVIS

KIRJALIKUD

dokumendid
fotod
joonistused
kompuutridisketid

V TUND — SUGUVÕSA AJALUGU

1) Sugupuu.

- Iseseisev töö õpiku tekstiga (lk. 31—34) — leia vastused küsimustele:

1. Mis on *sugupuu*?
2. Mida tähendab *põlvkond*?
3. Kes on *esivanem*?
4. Kuidas seotud *esivanem* ja *põlvkond*?

- Diskussioon: kuidas koostada sugupuud — visanda enda sugupuud — visanda enda sugupuud:

- põhjenda, miks tegid just sellise;
- kuidas veel oleks saanud teha.

2. Uurime erinevaid sugupuud (algestest raamatuni).

- kes oli enne;
- kes on kelle tütar/poeg;
- kes on kelle vanaema/vanaisa;
- mida sugupuu näitab;
- miks teda üleüldse vaja on.

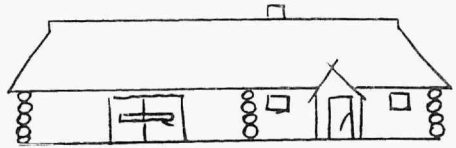
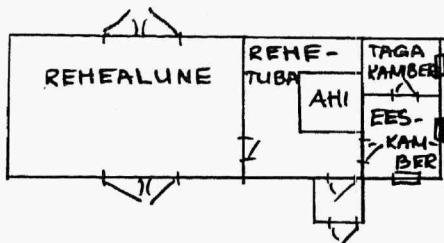
3) Kodus: Koosta enda sugupuu (4 põlve).

VI TUND —

KUS JA KUIDAS VANASTI ELATI

1) Rehielamu, rehetuba.

- Õpetaja mälestused (+ fotod) elust rehetares Eidaperes Kalmeti talus aastatel 1961—1969; suur rõõm elektri majjatoomisest 1965.
- Joonistame vihikusse rehielamu põhiplaani (aluseks õpetaja sünnikodu).

2) A. Petersoni "Varaait" lk 39 põhjal **elamusisustusest ülevaade ca 100 aastat tagasi** — (Karina) poolt kodus ettevalmistatud referaat (kirjanduse tunnist):

- kuula tähelepanelikult (Karina) juttu;

- joonista skeeme jutu põhjal;

- lisa omalt poolt.

3) **Endisaja talulapsed. Kuidas mängiti vana aja hoovidest** — T. Toometi "Vana aja lood" põhjal (Karmeni) kodus ettevalmistatud referaat.

4) Tuli. Pird valgustas tuba — K. Põldmaa jutustuste põhjal (Tarvo) koostatud referaat.

5) **Koduõue puud. Koduhiis. Ristiga kivi** — R.Katko ja J. Ranti põhjal koostatud (Inge) referaat.

- Ühistööna kokkuvõtte kuulnud neljast referaadist.

6) **Diskussioon:** kui sulle tuleks külla eakaaslane sajavahetuse rehielamust, siis missuguseid muudatusi ta näeks sinu kodus?

- mille üle ta eriti imestaks (linna-korterites kraanivesi, keskküte);
- mis talle võib-olla ei meeldiks (müra).

7) **Kodune ülesanne:**

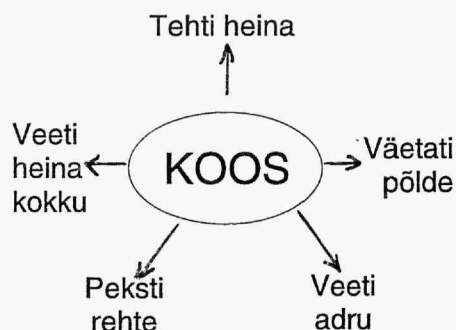
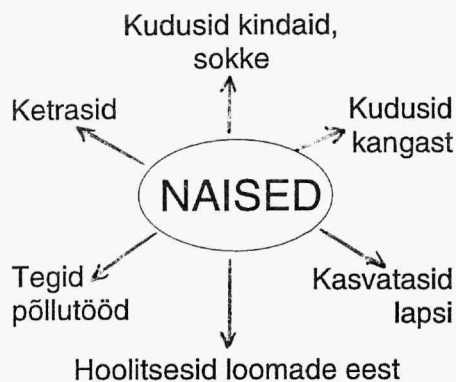
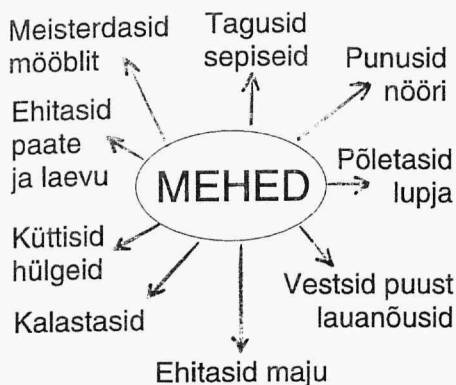
- uuri, kes ja millal ehitas selle maja, kus sina praegu elad?
- miks see ehitati just selline?

VII TUND —

SAAREMAA — "MERERIİK"

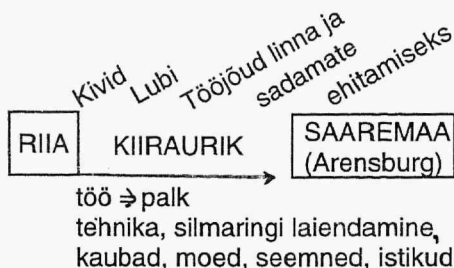
1) Saarlaste tööd ja tegemised vana ajal.

- Ühistööna skeemid:

2) Riia tähtsus Saaremaa kultuuri edendajana.

- Ühistööna õpetaja jutustuse põhjal skeem:

3) Kuidas saarlased rannas laeva ehtasid.

Bruno Pao ja Aadu Hindi järgi (õpetaja jut.)

- kuula;
- avalda oma arvamust.

4) Muuseumikülastus.

- Üleklassiline vestlus:
- mis on muuseum;
- kuidas käituda;
- meenuta varasemaid muuseumikülastusi, hinda oma käitumist;
- jagame ülesanded, millele keegi muuseumis eritähelepanu pöörab.

* Selle tunni järel peaks toimuma sõit vabaõhumuuseumi – Mihkli Talumuuseumi Vikil ja Kuressaare Piiskopilinnusesse.

Igal õpilasel on kaasas oma tabel, mille peab muuseumis täitma:

- 1) Tööriistad.
- 2) Rõivad, jalasid, ehted.
- 3) Käsitöoesemed, rahvapillid, tulega seotud esemed.
- 4) Mööbel, majapidamistarbed, mänguasjad.

VIII TUND — KOKKUVÕTE

1) Individuaalsed ülesastumised (tabelid):

- kuidas täideti eriülesanded;
- võrdle;
- analüüsi;
- järelada.

Laste koostatud tabelid võiksid väljanägemiselt olla taolised:

Tööriistad				Sõiduvahendid	
Kalapüük	Hülgeküttimine	Põllutöö	Rehepeks	Loomapid	
ahing õng mõrd võrkpüümis noot	võrk käks oda küti riietus	ader äke sirp (luust, pronksist, rauast) rauts niidumasin	reha käpp vardad koodid sarjad kühvlid	(hobuse) -rangipuud -sadulad krapid karjakellad kärstid	vanker regi tõld saan kaarik

JALATSID:

viisud
pastlad
saapad
pätid
sussid
puu kingad

PEAKATTED:

linikud
tanud
rätid
mütsid

EHTED:

helmekeed
metallkeed
sõled
preesid

SÄRGID

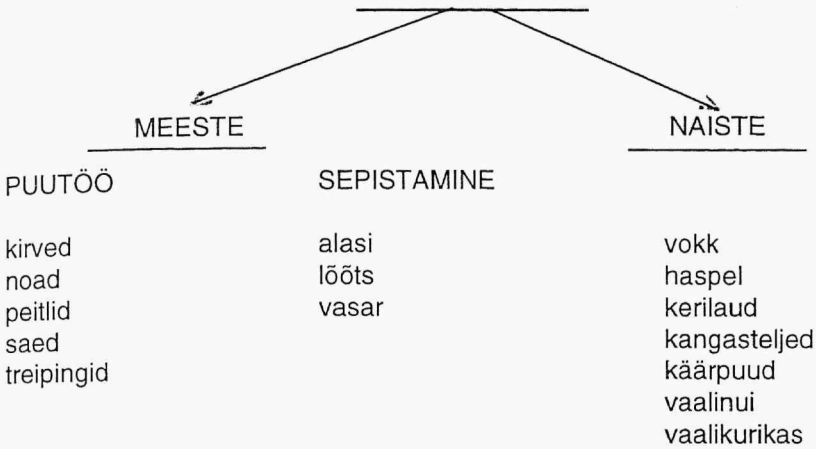
SEELIKUD

PÕLLED

VÖÖD

RAHVARIIDED

KÄSITÖÖESEMED

2) Tund (ja teema) lõpeb kirjandiga (vali!):

- “Missugune on ajalootund”
- “Kas mulle meeldib/ei meeldi ajalootund”
- “Kõige meeldejäävam ajalootund” vms

3) Teeme ise “muuseumi” — koolikaaslastele vaatamiseks.

TEADMISTE OSKUSTE JA VILUMUSTE EELDATAV KASV PÄRAŠT ANTUD TEEMA LÖPPEMIST:

- teadmine, et ajalugu ei ole “lihtsalt üks tund lisaks”, vaid huvitav ja vajak kultuursele inimesele;
- teadmine — kes minevikku ei mäleta, elab tulevikuta;
- oskus vabalt jutustada ajalooallikate toel;
- oskus väljendada oma arvamust ühe või teise ajalooallika kohta;
- areneb kujutlusvõime;
- teab allikaid, mis minevikku selgitavad;
- teab ajalooallikate käsitlemise põhireegleid (muuseumis, arhiivis, inimese jutustust kuulates);
- oskab koostada skeeme, tabeleid, kaarte;
- oskab skeemi, tabeli, kaardi alusel jutustada, analüüsida, järeldada.

ALGUSEKS OLI IME(STAMINE)

Ülestähendusi *workshop/Werkstatt-töötuba-õpetusest*

"Toots, mis sa seal teed?"

"Ei midagi," - - -

"Toots, kuule, Toots, too õige need asjakesed, mis sul taskus on, siia minu laua peale, et nad sind kurja tee peale ei ahvatleks"

Peale tunde:

"Võta siis oma asjad ja ära hõime neid ühes võta. Ma vaatasin nad siin ennist läbi, aga kas usud, mitte ühtainust asja ei leidnud ma siit, mida sul koolis tarvis läheks."

See on vahest üks esimesi ürikutes säilinud kirjeldusi, kuidas välja-vaade alustada ka eesti koolis töötuba (*Werkstatt/workshop*)-õpetusega mõõda lasti. Kindlasti leiab meigi kirevas kooliloos seiku, kus midagi selletaolist ühes või teises mõõdus tehtud, valdavalt on aga kõik jäänud isetegevusliku rõõmu tasandile. Näete, eesti keeles puudub *workshop*ile isegi vääriline kõnepruugis juurdunud sõna.

TÖÖTUBA-ÕPETUS ALGAB SEALT,

kust algab imestus tavapärase asjade üle. Ja ühes sellega tekib küsimus: miks? Imestusest algas ka mõte üldse millegi nii vaevarahkega alustada. Võtab ju imestama, kui pisut süvenenumalt mõtlema jääda: mida tähendab olla laps? Ja — mida tähendab olla laps koolis?

Reformpedagoogilisest vaatenurgast tähendab laps väikest suveräänset inimolendit, kes kogedes, kogemusi otsides ja neid mõtestades ennast ning oma maailma loob. Olla laps meie argipäevas tähendab tarbimisilma jõhkraat survet veel kujunemata vaimule, sõltuja seisundit ning

algupärastest kogemustest vaesuvat maailma. On isegi öeldud, et tänase ristikandjad on meie lapsed.

Olla laps tavapärase koolis tähendab *curriculum*ide elegantselt sõnastatud eesmärkidele tihti vastukäivat reaalsust: suruda maha oma tundeid ja uudishimu, kuuletuda, vastata nõutud (keskmisele) niivoole, alanduda, tunnistada võimu, pidada ülimalt edu ja tulemust. Lapsed, kelle huvide ja vajaduste järele täiskasvanute käibekaanonite alusel sisse seatud maailm ei küsi, tulevad kooli probleemidega, millele seal vastata ei suudeta. Tihti ka kodudes mitte. Aga kes seda siis peaks?

Kõike näinud, kõigest teadlikke lapsi on üha raskem millegagi üllatada, kui vahest ehk... tühjast kommipurgist ja galka-paberist ise tehtud *camera obscurasse* vaadates pöörab kooliõuel kasvav puu jalad ülespidi. Kas pole see ime?

Koolil ei ole peaaegu šansse müra- ja ärritajaterohket maailma üle mängida. Samas on talle delegeeritud kuhi probleeme, millega ühiskond toime ei tule. Siiski on koolile veel jäänud võimalus aidata inimesel saada taas kontakti asjade-nähtuste imepäraste lätetega, ning mis tähtsaim — iseenese ning oma jõuvarudega. Töötuba-õpetus pakub lastele võimaluse tegutseda, katsetada, ära arvata, valmis teha. Kaugemaks eesmärgiks on, et kujuneks mõistmine, mis on õppimine ja mis on teadmine. Siin ei tähenda õppimine tekstide omandamist, vaja on omaenda mitmeladset aktiivsust, meeli ja tundeid. Saavutatud teadmine pole igal juhul viletsam õpiprogrammiga ettekirjutatust, aga sisaldab midagi veel,

mida hindega ei mõõda. Vahest on see usk iseendasse, oma jõuvarude tundmaõppimine, veendumus mitme-laadsete nähtuste seaduspärasuses ja korrastatuses ning inimese võimes neid lahti seletada.

On see kõik vaid üks järjekordne paljulubav illusioon, et üldist hariduskriisi on võimalik sedakaudu leevendada? Või heaoluühiskonna veidrused, mida meie oma tõsisel seisus tõsiselt võtta ei saa?

Me ei tea seda. Paljudgi, mis seni uskumatu näis, on tõeks saanud. Pole ju enam seegi uskumatu, et võid osta pileti Kasselisse ning minna ja vaadata järele. Niiviisi toimusid Haridustöötajate Koolituskeskuse direktor **Enn Siim** ning TPÜ arengu uuringute labori töötajad **Meri-Liis Laherand** ja **Tiiu Kuurme**. Meie vastuvõtjateks olid prof. dr. **Ariane Garlichs** ja dr. **Herbert Hagstedt**, töötuba-labori rajajad.

VABADUS ÕPPIDA

Nii on pealkirjastatud humanistliku psühholoogia markantse esindaja Carl Rogersi 60. aastail ilmunud maailmakuulus raamat, kus õppimise eeltingimuseks loetakse inimese vastastamist nii sisemistest kui välistest ahistajatest ning kirjeldatakse situatsioone, kus see saavutatud.

Kasseli Ülikooli loetakse modernseks, mõneti tavatuks, kus traditsioonilisest auväärsest akadeemilisusest suurt ei hoolita. Näiteks olevat tudengeil puhtloengulist õppetööd kõigi muude õpivormide seas vaid 2—3%. Ka ülikooli hoone on tavatu: madal, niššide ja soppidega, roheliste siseõuedega, sõbralik ja õdus. Ühes hoone osas on sisse seatud 100 m² töötuba ehk pedagoogikalabor, samuti roheline siseõuega. Töö on siin vabatahtlik, ent seda vabadust kasutatakse palju, eriti praktika eel, kui tuleb minna kooli laste ette. Elu ja uuringud on näidanud, et noored

õpetajad kasutavad harva uusi õpetamisviise, kui nad on neist vaid loengul kuulnud, küll aga siis, kui ise praktiliselt läbi teinud.

Kuidas jääb kahe kahvli harude vahele pandud nõop koos kahvlitega tassi servale pidama? Kuidas kiirendada vee voolamist ühest plastikpudelitest teise läbi väikese augu korgis ja kuidas see hoopis seisma panna? Miks hakkab kahest otsast korraga süüdatud horistontaalasendis küünal, millest varras läbi torgatud, võnkuma? Miks püsib paberileht seda kindlamalt vastu lauda, mida enam sa pingutad, et teda sealt lahti puhuda?

See kõik käib pisut vastu tavakogemusele ja ahvatleb end lahti seletama. Sealt, kus miski ahvatleb end lahti seletama, algab uurimine ja õppimine. Kõige selle juhtimine on õpetaja asi.

Kui kaine meel ses röömsavärvilises kirevuses lõpuks orienteeruma hakkab, märkad kõiges kindlat korda. On muusikariistade nurk — ise tehtud keelpillid-trummid lihtsatest vahenditest, on trükinurk, virn eneste kirjutatud ja kujundatud raamatuid ning juhiseid trükitehnikateks, on nurk matemaatiliste seaduspärasuste avastamiseks ning elementaarfüüsika jaoks, on keele ja grammatika nurk, liivakast kolbide, torude ja lehtritega (ikka taas eksperimenteerimiseks), teatrinurk maskide, makettide ja kostüümidega ning looduse nurk. Peale selle veel trapetslaudadest ring seminaride pidamiseks, kööginurk ning palju kirjandust, kuidas siis selle kõige läbiõppimist korraldada. Veel jääb silma soovitus lasta meeltel vahel eksida: kuulata puuvilju, maalida muusikat, maitsta arve, näha lõhnu. Ning riul projekt-uuringuteks: tuli, vesi, päike, paber. Õpikud ja teatmerkandus on üks võimalik uurimisallikas teiste seas ja nii vahest mõistetaksegi nende tegelikku väärtust.

Herbert Hagstedt: *“Siin õpivad lapsed taas imestuma ja üllatuma. Seda meie liigselt valmis tehtud maailmas enam ei osata.”*

Healuriigi tehnilised võimalused, võiksime edasimõtlemisest loobudes ohata. Tegelikult on enamus kõigest, mis siin leida, tehtud ise. Kingakarpidest, papist, puust, plastikpudelitest, paberist, ideede põhilätkeks Martin Wagenscheini fenomenoloogiliste katsete kataloogid. Tegijaiks on enamasti tudengid. Siin harjutatakse ning analüüsitakse läbi ka võimalikke erinevaid situatsioone ning õppetöövorme: rühmatööd, projektõpet, rollimänge, paaristööd, pantomiimi, diskussiooni. Kord nädalas on lahtiste uste päev kõigile ümberkaudsetele õpetajatele. Vahel tullakse koos õpilastega, et siin pakutavat järele proovida. Üks loomulik õppimise viis on tudengite, tegevõpetajate ja professorite ühisseminarid, et kohtuksid erinevad mõtteviisid. Aeg-ajalt käivad tudengid koolides üht või teist tööviisi proovimas. Toimub ka uurimistöö, tudengid ja õppejõud jälgivad laste taju ning lähenemisi eri probleemidele.

Samalaadne töötuba on sisseseadmisel ka vanemate õpilaste õpetuse tarvis, kus toimib selgelt eristunud aineõpetus. Peamiselt saadakse siin projektõppe kogemus. Projektide autoreiks (nt “Elu keskajal” või “Juudi surnuaiad Saksamaal”) on tudengid, õpetajad ja professorid võrdväärsete partneritena. Saadakse hindamatu kogemus erinevate rollide kandjate erinevatest lähenemisviisidest. Taas harjutatakse läbi erinevaid õppevorme või leiutatakse uusi. Läbielatu on aine ja ajend teoreetilisteks seminarideks. Kasseli ülikoolis on endastmõistetav, et meetodikud, didaktikud ning teoreetikud töötavad koos.

Vabadus õppida tähendab, et ajendiks pole niivõrd väline sund kui sisemiselt sündinud impulss. Tule-

mus ei ole õpiku oma, vaid tihti etteaimamatu, mis viimase ka kahtluse alla võib seada. Niisugune avatud õppimine välistab hirmu ning tavaliselt vaibuvad sellele teele läinud koolides distsipliiniprobleemid, sest vastutus õppimise eest on siirdunud õpetajalt õpilasele.

ÕPILASEKESKSUS LÄBI ÕPPIMISKESKSUSE

Töötuba-õpetuse aluseks on põhi-veendumus, et iga laps tuleb kooli uudishimu ning õpitahtega. Tsiiviilima infotulvas, mis põhilaadilt vahendatud, verbaalne ja pildiline, jääb palju pealispindsusele kehutavaks müraks. Sügavuti veenavad inimlast reaalelamused ning algupärased kogemused. Ning nende mõtestamine oma isikliku elu seisukohalt.

Töötuba-õpetuse ajaloolised lätted pärinevad reformpedagoogika minevikust: John Dewey' õppimine lähiümbruse kaudu, Maria Montessori õpimaterjalide sarjad tunnetuslikuks õppimiseks, Ovide Decroly huvitsentrumid, Celestine Freinet' õpiateljeed.

Põhiprintsiibid väljendavad tänase komplitseeritud tegelikkuse ootusi koolile: kasvatada loov, vaba, mõtle- mis-, tegutsemis- ja vastutusvõimeline inimene.

- Töötuba on impulssiderohke õpiümbrus (mitte kunstlik motivatsioonirepertuaar), mis võimaldab samaaegselt palju erinevaid kogemusi.
- Süstemaatiline õppimine seondub õpilase rohke oma-aktiivsusega, mis tema iseseisvumisele ja vastutustundele kaasa aitab.
- Õppimisprotsess haarab isiksust tema tervikus, vastab laste vajadustele ning erinevatele intellektüüpidel.
- Õppimine kujutab enesest vaba tööd, mis haarab õpiprotsessi kõiki dimensioone ning võimaldab mitmelaadset eneseväljendust: in-

tellektuaalsed, emotsionaalsed, käelist, esteetilist, eksperimenteerivat jne.

- Iseväärtuseks on sotsiaalsuse harjutamine läbi erinevate enese vastutusel põhinevate koostöövormide.
- Õppimine ulatub üle õppeainete piiride ning seob eri valdkondi tegevuteks.
- Välditakse šansside ebavõrdsust (see on, kui kõigilt nõuda sedasama ja samas mõõdus) ja tagatakse šansside võrdsus läbi individuaalseid huvisid-võimeid arvestavate erinevate tegevuste.
- Õpiimpulsid juhivad õpilasi klassitoast välja uurima ja avastama oma keskkonda ning lahti mõtestama mujalt saadud kogemusi.
- Töötuba-õpetuse põhiidee on etevaatlilikult ning etapiviisil vähendada otsest õpetajapoolset juhtimist, äratades keskkonna kaudu laste initsiatiivi.

Õpilasekesksus, niisiis, aga mitte nii, et tal lastakse olla mugav tarbija.

LAPSED ISE

- määravad ajapunktid, rütmi ja tempo, millal ja kuidas miski tehtud saab;
- saavad järgida oma huvisid, mis tähendab, et enne tuleb neis selgusele jõuda;
- ei tööta samaaegselt samade ülesannetega, vaid saavad valida ning vahetada oma tööd ja töökohti;
- saavad õppida kaaslastelt ning õpetada kaaslasi, sest tihti on koos lapsed eri vanustes; nad võivad vabalt liikuda, kahekesi või grupis tööd teha;
- jälgivad ja dokumenteerivad oma õpiprotsessi, kontrollivad ja hindavad end ise;
- täiendavad töötuba omaeneste ideede ja ettepanekutega;
- teevad enestele ise tööplaanid päevaks või nädalaks;

— võivad raskustes alati loota õpetajale.

Töö võib kulgeda kõigile ühe teema all või hõlmata mitut erinevat teemat.

VÕIMALUSI ON MITMEID:

- materjali-jaamad, kus sama nähtuse uurimiseks on eri laudadel erinevad õppematerjalid, näiteks eri variatsioonid, et enesele selgeks teha lauseliikmed;
- "puhvet-laud" ruumi keskel, kus pakutakse kõikmõeldavat, laps valib ja seab enesele ise töökoha sisse;
- orienteerutakse kindla tööplaaniga järgi;
- korraldatakse ideede börs, kus otsitakse enesele ise ülesanne.

Ka siin on oma piirid ja reeglid, muidu ei tuleks midagi välja, ent need on kõigile mõistetavad ning kõigi poolt tunnustatud. Tegevusi on mitmesuguseid: vaatlus, eksperimenteerimine, kunstiline loomine, tekstide loomine, lugemine, diskussioonid. Materjalideks pildid, filmid, tabelid, kaardid, graafikud, tekstid, mängud, raamatukogu, magnetofonid, projektorid, liivakellad, kaalud, mõõteriistad, meisterdamisvahendid, peeglid, diaprojektor jms.

Niisugust töötuba on Kasseli Ülikoolis kujundatud üksteist aastat. Täna-seks on neid nii ülikoolides kui õpetajate täiendõppekeskustes sisse seatud 160, igaüks isenäoline. Samalaadsed töötoad on olemas enamuses Euroopa maades: Inglise formaalsetes koolides, Skandinaavia maade avatud koolides, Hollandi reformkoolides jne.

KAS KUTSE TULEVIKUST?

Maailmas on paljugi huvitavat. Meil siin tuleb küsida, mis on mõistlik meile meie oludes. Paraku oleme üha enam integreerumas maailmas käinud teistega rohkem ühte jalga kui arvame. Ka meie ühiskond on industriaalne, tarbijalik-materialistlik,

võõrandumistendentsidega. Ning omal viisil modernistlik ja kõigele vaatamata isegi postmodernistlik. Viimasele on tunnuslik individualism, eri tegutsemisvõimaluste rohkus, paljud vastukäivad väärtused ja ühe üldkehiva tõe puudumine, piiride kadumine elu ja kunsti, kõrg- ja massikultuuri vahel, hajumisnähted. Tänapäevase inimese ahistuste põhjusena nähakse identiteedikriisi, teravat, isegi vastanduvat eristumist inimese sisesfäärides (nt emotsiooni ja intellekti vahel), nii sisemisi kui väliseid sõltuvusi, võimetust dialoogiks, elu hajumist sektsioonideks, väärtuste institutsionaliseerumist jne.

Kõige selle taustal esindab töötuba-õpetus üldnimelikku õppimis- ja elamisviisi, mis soovib neile ahistustele vastu seista ja kus eri kultuuride vahelistel piiridel pole enam määravat tähtsust. Nii nagu rahvuslikes variatsioonides on teostatud tavapärast klassiõpetust, kusjuures klassitoa kontekst nii Skandinaavias, Venemaal kui Jaapanis on üllatavalt sarnane, on variatsioonid võimalikud ka töötuba-õpetuse puhul. See tähendab märksa rohkem kultuuride eripära arvestades.

Töötuba-õpetus näib otsekui kutsu tulevikust, sest püüab ühendada lahterdatud-liigendatud-lahutatud tegelikkust taas mõistetavaks tervikuks.

Taotluseks on ületada ainete omavahelised piirid, ainete ja elu võõrdumine, eri õppimisvormide piirid, terav lahusolek intellekti ja emotsiooni, mõtlemise ja tegevuse, tõe ja kujuteldava, protsessi ja produkti, teadusliku ja kujundliku, subjektiivse ja objektiivse vahel. Sellega võib töötuba-õpetust hinnata kui üht praktilist vastust postmodernistliku aja väljakutsetele. Õpetaja saab loobuda võimust, sest seesugune õpiolustik ei vaja enam, et üks kamandaks teiste üle.

Ariane Garlichs: *“Üldises plaanis jagunevad olemasolevad kasvatussuunad kaheks: ühes on võetud orientatsioon produktioonile, saavutusele ja edule, teine, mis tugevas vähemuses, on suunatud inimesele, tema minale ja eneseteadvusele. Küsimuseks pole see, et lapsel nii koolis kui elus peaks olema mõnus, vaid et ta end, kui vaja, suudaks vastandada kas või tervele maailmale, öeldes, siin ma seisan ja teisiti ei saa.”*

Muidugi ei ole kirjeldatud töötuba-õpetus mingi lootusteinstants või imede õu. Ta on vaid katsetus, suhteline, ilma garantiideta, ja ometi end õigustanud. (Eksliku inimese “eksimatud” otsused on juba küllalt kurja teinud.) Sellesse õpetusviisi kuulub ka vabadus eksida, sest see on oluline õppimise allikas.

Viiimastel aegadel võib meie kooliteemalistes kirjutistes leida väiteid, et me ei vaja läänelikku, et meil enestel on lugupeetav pedagoogiline traditsioon, kust palju õppida. See kõik on samavõrd tõsi kui väide, et miks peaksime me lugema Goethet kui meil on omad Liiv ja Suits. Ent paraku on aeg lasta oma lugemislauale tulla ka Rooma Klubi raportitel.

Üksnes eilset järgides võime vaevalt homsega hakkama saada, sedavõrd aimamatu on tulevik. Aga neid ei peaks omavahel vastandama ja töötuba-õpetusel on siin kindlasti oma võimalused, kui teda targalt teha. Praegu veel on meie pedagoogide looming jäänud kulgema suust suhu kui rahvalaule ja vaid üksikute ülestähendustena vähekasutatavates anna-alides kättesaadav. Sellisel viisil võiks see looming aga alustada oma uut elu. Muidugi on kõige loomulikum paik sellelaadsele töötoale mõni õpetajate väljaõppega tegelev asutus.

Kasutatud kirjandus: Herbert Hagstedt. Lerngärten und Werkstattunterricht 1994.

TERVISEKASVATUS KUI KOOSTÖÖS ÕPPIMINE

Keskkonna seisundi eest hoolitsemine, iseenda ja näiteks noorema lapse eest hoolitsemine, erilisus-ühetaolisus ja selle omaksvõtt on nii tähtsad küsimused, et nende lahendamist ei tohiks jätta teemapäevade, infopäevade, kampaaniate, brošüüride levitamise või muu taolise tegevuse-avalikustamise hooleks.

SISSEJUHATUS

Aristoteles on teinud tuntuks hiljem üldiselt omaksvõetud seisukoha: inimene on ühiskondlik olend, kes tahab elada koostöös ja võib ainult seeläbi end teostada. Inimeseks kujunemine tähendab seega ka elamise aksiooni elluminekut koostöös, kollektiivis. Nii on kirjutanud Aatu Nykänen oma raamatus "Isetegevusel põhinev kasvatus" (1961). Raamatus esitatakse põhikooli ja eriti algkooli tervisekasvatuse põhiidee ja arengusuunad. Tervis ehk heaolu seatakse õppekasvatustöö tõsiseks ülesandeks.

TERVISEKASVATUSE TEORIAST NING MÕTLEMISE JA TEGEVUSE INSTRUMENTIDEST

Lasse Kannase 1992 ilmunud artiklis, millele oma kirjutises tugineme, tõdetakse, et on olemas palju erinevaid tervisekasvatustlikke lahendusi — erinevate tõlgenduste peegeldusi tervisest, inimese olemusest, kasvatusest, õppimisest.

Lahendused on: traditsiooniline ehk arstiteaduslik, ratsionaal-humanistlik ja mina tugevdav ehk oma elu ohjav. Õppesisudes peegelduv käsi-

tus inimesest ja õppimisest on samaselt tähtsal kohal ka põhikoolidiskussioonides ja aruteludes. Tervisekasvatuse traditsioonilist (ehk arstiteaduslikku) tõlgendust võib võrrelda autoritaarse ja õpilast õpetuse objektiks pidava õppimiskäsitusega. Õpilase seisukohalt on tegevus vastuvõttev ja detailselt normitud. Õpetaja harib ja õpetab, rääkides, mis on õige, mis vale. Kunagised karskuskasvatustunnid oma võistluskirjanditega esindavad just seesugust ehtsat karskuskasvatust ja terviseõpetust. Tervisekasvatus on üldiselt omaksvõetud, tervisenormidest tulenevate tegevusmudelite kriitikata päheõppimine. Ratsionaal-humanistlikku lähenemist, mis rõhutab kasvatatava loomupärast taiplikkust ja vabadust teha iseseisvaid valikuid, võib võrrelda õpilasesksetele reformpedagoogilistele vooludele omaste käsitlustega. Seda mudelit esindavad õpilaste eneste kavandatud ülesanded, projektid ja iseseisev ning omaalgatuslik töö. Õpetaja loobub oma autoriteedipositsioonist ja annab õpilasele võimaluse oma valitud viisil teadmisi kujundada. Püütakse vältida ühiskonna normivat kontrolli.

Õppimise seisukohalt on sisu poolest arenenuim ja nõudlikem psühhosotsiaalne tervisekasvatus, mis seab oma eesmärgiks mina-pildi ja maailmapildi võimendamise, suhtlemisoskuste õppimise, depressiooni ületamise ja oma tervisega seotud otsustusoskuste omandamise.

Nii kognitiivne õppimiskäsitlus kui ka konstruktivistlik, õppimiskeskonda uuriv õppimiskäsitlus tulevad õpi-

lasele lähemale. Õpilane on iseseisev tegutseja, aga ühiskond ja õpetaja juhivad teda uute teadmiste ja tegevuste kujundamisel. Teadmisi ja oskusi omandatakse loomulikus suhtlemises. Õppimisele on iseloomulikud õpetaja ja õpilase (ka kollektiivi) arendavad vestlused, nendest johtuvad uued ülesanded, samuti protsessi kulu jälgimine.

Lapse mõtlemisioskused ja tegevusvalmidused mõjutavad suuresti õpetatava kavandamist. Seepärast peab õpetaja õpilasi hästi tundma. Konkreetse tegevuse, juhendamise ja harjutuste osatähtsus on esimestes klassides olulisem kui algkooli 5.—6. klassis, mil õpilased nõuavad suuremat iseseisvust mõtlemises ja tegevuste valikus.

KAS HEAOLU SAAB ÕPPIDA VÕI ÕPETADA?

Tervisekasvatuse eesmärkide täitmine kooli argipäevas nõuab uut mõtestust just õppeainete integratsiooni kavandamisel. Läbiva põhimõtte ideest lähtudes tuleb konkretiseerida eesmärgid ainetes õppesisusid ning õpperühma arvesse võttes meetoodiliselt uueks lahenduseks. Tervisemõiste sünonüüm *heaolu* on õppekavaliine põhiidee. Kuidas liitub tervisekasvatuse matemaatika, keskkonnakasvatuse ja loodusõpetusega, emakeelega, oskusainetega, ajaloo ning võõrkeeltega? Vastuse leiame ainekavast, sest tervisekasvatuse ülesanded *õpetada, ergutada, hoida vaimset tervist ja selle alusel toetada tervisekäitumise muutumist* on õppekasvatustlike ülesannetena ka ainetes eesmärkides.

Teadmiste rakendamine ja sidumine argieluga ei sünni hõlpsasti, mõnikord mitte kuidagi. Inimene (muidugi ka laps) tegutseb sagedasti

vastupidiselt oma teadmistele. Kasvatavad peavad seepärast aina uuesti ja uuesti õpetama samu reegleid ja neid meelde tuletama. Õppeaine läbimine ei tähenda veel, et õpilane oskaks igapäevaelus õpitut oskusi kasutada. Sageli paistab hoopis, et ta ei ole olukorra peremees.

Olukorra valitsemine on tähtsaim, kui eesmärgiks on muuta oma käitumist. Indiviidi enesedumine oma tervise eest hoolitsemisega on kindlasti keerukas probleem, mida kasvatuse on püüdnud lihtsustada, kuigi tõkestavad keskkonnafaktorid ja psüühilised pidurid on ammu teada.

Olukorda valitsema õppides peaks võtmeasend olema probleemsetel tervisekasvatuse ülesannetel. Miks me käitume ja elame just nii, missugused jõud meid mõjutavad, kuidas saame olukorra oma kontrolli alla. Aluseks on omaenda tegevus ja kogemustemaailm, millesse põimitakse teoreetilised teadmised uut looval moel.

Õpilastel on kivistunud, poolikud ja oletustele põhinevad arusaamad, mille üle arutlemine on kasvatajale õpetuse seisukohalt oluline. Küsimustele vastamine loob aluse teistsugusele käitumisele, kui õpilane peab vastust otsides korrigeerima oma varasemaid seisukohti. Häälestavad vestlused juhendavad uute huvide ja käitumismudelite otsingul. Häälestava ülesandega alustamine sobib eriti hästi algastme teravikliku tervisekasvatuse.

KOOLIÜHISKONNA LIIKMETE ROLLIDEST JA IMETLEMISPEDAGOOGIKAST

Õpetaja muutumine iga valdkonna asjatundjast inimsuhete asjatundjaks on õppekava uuendamise järel järg-

mine valuline etapp soome kooli arengus.

Nüüd teatakse ja tunnistatakse, et õpilane on tegevuse subjekt. Aga mis on see tegevus, missugune see peaks olema? Reformpedagoogika, selle lapsekesksed voolud ei suuda sellele vastata, sest ajad on muutunud.

Keskkonna seisundi eest hoolitsemine, iseenda ja näiteks noorema lapse eest hoolitsemine, erilisus-ühe-taolisus ja omaksvõtt on nii tähtsad küsimused, et nende lahendamist ei tohiks jätta teemapäevade, infopäevade, kampaaniate, brošüüride või muu taolise tegevuse-avalikustamise hooleks.

Õpetaja ja kasvataja jaoks tähendab inimkäsituse muutumine hoopis teistsugust vastutust. Kogu kooli töörõhud muutuvad. Õpetajatel ja muul personalil tuleb õpilasi juhendada tegelikes käitumissituatsioonides. Just *vaimset tervist* silmas pidades tuleb küsida: missugune kasvatuslik lähenemine tugevdab tervise psüühilisi elemente? Jõuvarude uuenemine ja nende ebaotstarbekast kulutamisest hoidumine on stressi ja enesekindlust kõigutavas olukorras uskumatu ülesandepüstitus. Et see tuleviku seisukohalt oluline väljakutse vastu võtta, on vaja teadlikku tegevuskava vähemalt kolmes suunas.

1. Kasvataja kui täiskasvanu peab olema suuteline mõjutama ja toetama positiivsete jõuvarude kujunemist.
2. Koolikollektiivi ametioskused inimesetundmises ja suhtlemises peavad olema heal tasemel.
3. *Kool* kujuneb *kooliühiskonnaks*, kus üksteist mõistetakse ja indiviidi kuulatakse.

Kodu esindab kõige paremini nii-sugust ühiskonda, kus laps areneb loomulikult. Kas kool ei võiks omaks

võtta samasugust tegevusmudelit? Elu nägemine lapse silmadega tähendaks järgas koolisüsteemis konfliktolukorda, milles õpetuspõhimõtteid tuleks väga põhjalikult vaagida. Kooli põhiülesanne kujuneb õpetaja rolli muutumise tõttu endisest reaalsemaks ja samas raskemaks. See tähendab muuhulgas erilisuse mõistmist õpetaja-õpilase suhetes ja eriarvamuste arvestamist valdkondades, mida seni on peetud neutraalseteks või kriitikavälisteks.

Otsustavaks saab mõte või väide, et moraal ja enese eest hoolitsemise vajadus kasvavad, kui võidakse tõstatada eespool märgitud, ühiskonna/kollektiivi püsimise seisukohalt tähtsaid küsimusi. Indiviid peab need küsimused äratama. Seesugune lähtekoht võib tunduda juhusele lootmisena. Aga kui äratust ei olegi?

Uuriva õpetaja didaktika põhimõtete loend on sündinud mitmeid aastaid kestnud kooliotsingute ja ulatuslike sihipäraste diskussioonide tulemusena. Nii on õnnestunud äratada ja ärgata. TULEMUSEKS JÄRGMINE JAOTUS.

- *Otsingud ja ehtne hämmastus.* Uurimine ja õpetamine rühmades ja üksis. Jõutakse selgusele, kogutakse teavet ja materjali, koostatakse õppematerjali ja vormistatakse-esitatakse tulemusi eri vormides.
- *Valikute tegemine, vastutuse võtmine argisituatsioonides.* Töökasvatus, tegevus hoolealusega, osalemine (küla) kollektiivi üritustes, artiklite ja oma seisukohtade kirjapanek ümbritseva kohta.
- *Pikaajalised, isegi kogu algkooliaega hõlmavad vaatlusülesanded.*

Oma arengu, oma õppimise loo, koolielu ja ühiskonna muutuste jälgimine.

Kesksed õpisisud, mida me loetletud põhimõtete juures silmas oleme pidanud, võib jagada kolme rühma:

- 1) iseenese eest hoolitsemine,
- 2) suhtlemine,
- 3) tervislik ja turvaline keskkond.

● *Iseenese eest hoolitsemine*

Kuidas püsida terve, mida on selleks vaja, isiklik hügieen, tervislik toit, liikumine, uni, hammaste tervishoid.

Uurimusi oma arengust ja mõtlemise muutumisest.

Tunnete ja tundeolukordade analüüs ja hindamine.

Üldise enesetunde tähendus haiguste ennetamises.

● *Suhtlemine*

Kes minu pärast muretsevad, pere ja ümbritsevate tähendus tervise seisukohalt.

Teiste inimeste ja muu elukeskkonnaga seonduvate tunnete analüüs (rõõm, hirm, viha, pinge, argus, mure).

Aitajad tunnetega seotud probleemolukordades (laps-laps, hoolealune, täiskasvanud aitamas).

Teiste aitamine, teiste eest hoolitsemine ja teistest hoolimine (rühmatöö).

● *Tervislik ja turvaline keskkond*

Vastutus keskkonna seisundi eest, loodushoid, elusolendid, energia ja ainevahetus.

Asjad, mida võib laps (noor) mõjutada.

Abistamisorganisatsioonid ja abi otsimine.

Keskkonna võimalikud ohud, nende vähendamine.

Keskkonnaarendus.

See loend pole ammendav, aga annab ettekujutuse olulistest sisurõhkudest.

HINDAMINE

Tervisekasvatuse tulemuslikkus on seotud kõigi nende tegevustega, mis peavad silmas kooli heaolu nii indiviidi kui kollektiivi seisukohalt. Tulemusliku tegevuse kriteeriumideks on struktuuri paindlikkus ja vastuvõtlikkus uutele ideedele, õppimisoskus ja lõpptulemus ehk mõjukus, milles tähtsustub kogu tervisekasvatus. Oma töö hindamine on meie kogemuste alusel oluline faktor. Kogu õppimises on tähtis vestlus, mis arutletakse, kuidas õppisin, kus küsimusi ma püstitasin ja mida õppisin. Õpilastega vesteldes oleme märganud sama kui Koppinen ja Pallari oma raamatus "Koostöine õppimine": "Oma tööd hindama õppinud koolilaps ei rahuldu enam õpitud asjade meeldejätmisega, rutiinse drilliga, õpetaja ja kirjanduses pakutu passiivse ja pimedada omaksvõtuga. Ta tahab õpitud kontrollida ja kasutada, leida sellele oma igapäevaelus olulise sisu."

KOOL — OPTIMAALNE ÕPPIMISKESKKOND

Omaenda elu juhtima õppimise ja õpetamise saladused on avastatavad. Selleks vajalikud teadmised ja kogemused saadakse ränga tööga, koostöös. Kõikide osapoolte kasvatuslik reaktsioonivõime, vastuvõtlikkus ja paindlikkus on selles protsessis eelil. Nii võidakse kool aegamööda muuta parimaks võimalikuks õppimiskeskkonnaks.

**Soome keelest tõlkinud
KAI VÖLLI**

G — Georg (Aher)
 S — Siil
 K — külaline
 A — *Anne (Parksepp)*
 T — TAMMEKÄNNU JAAN

1.

Ei teadmised iial jookse maha mööda külge, see on tõesti siililegi selge.

*Nüüd ma tean, kus põhjanaba,
 ja kus peale põhjanaba
 suure külma mere taga
 lai ja lage tundra magab,
 saare külma mere taga
 lai ja lage tundra magab.*

*Aga kui ka tundra lakkab
 pika rännuretke takka,
 mis sealt paistab,
 mis seal hakkab,
 uudishimu ei jää vakka,
 mis sealt paistab,
 mis seal hakkab,
 uudishimu ei jää vakka.*

*Pärast tundrat leidsin paiga,
 kus on palju suuri metsi.
 Öeldakse, et see on taiga
 ja et ära sinna eksi,
 öeldakse, et see on taiga
 ja et ära sinna eksi.*

* Vt ka KU nr. 12 (1995).

S: *Tere, lapsed. Täna me räägime taigast ja otsige oma kaardid ka välja.*
G: Tammekännu Jaani laulu lõpp oli päris hoiatav — et taigasse võib ära eksida. See sõna tegelikult tähistab oksametsavööndit, mis hõlmab väga laia piirkonna.

A: **Näiteks ENEKESes, mis peaks teile küll tuttav raamat olema, on selle kohta kirjas nii, et see on okasmets, kitsamas tähenduses Siberi mets.**

G: Jah, just nii ta on, ja huvitav on see, et taiga ise on türgi päritoluga sõna, mis on tähendanud mäge ja mõnedel rahvastel, näiteks Tuvas ja Hakassis, oligi ta alguses kasutusel mäe tähenduses.

S: *Mägi? Väga huvitav!*

G: Mõned mäed, näiteks Šor-taiga on siis Šori mägi, või siis Mungun-taiga — see on Munguni mägi, aga hiljem, teistel Siberi rahvastel, levis ta juba metsa tähenduses ja nüüd tuntakse seda sõna juba nii laialt, et niisugust suurt okasmetsa, eriti seda Siberi okasmetsa nimetatakse igal pool maailmas taigaks.

A: **Missugused puud seal kasvavad, sellest vast räägid sina, Urmas.**

K: Tegelikult on lood nii, et Siberi ja Põhja-Ameerika aladel on need metsa moodustavad puud erinevad. Siberis on peamiseks metsapuuliigiks siberi nulg, siberi seedermand ja mitut liiki lehiseid, nende seas kasvab ka kuuske. Kuuske ja nulgust eristatakse niiviisi, et nulukäbid on püstised, aga kuusekäbid ripuvad ja nulukäbid lagunevad sügisel juba puu küljest ära — kõik käbisoomused kukuvad ükshaaval puu otsast alla, nii et käbitelg jääb ainult puu külge püsti. Ja samuti nulu okas tuleb väga kergesti võrse küljest lahti — tal on okka alusel ketas, aga kuuseokka külge jääb alati pisut ka puidu osa.

S: *Aga missugused puud kasvavad Põhja-Ameerika okasmetsas?*

K: Männi, siberi seedermandi ja nulu asemel on seal tsuugad ja ebat-suugad ja ka kuuse- ja männiliigid on seal hoopis teised. Ja seedermandi iseloomustab see, et neil on viis okast kimbus ja paljudel liikidel on seemned söödavad.

S: *Tsuuga? Missugune tsuuga välja näeb? Kas tal käbisid ka on?*

K: Tsuugakäbi meenutab lehise käbi, aga erinevus on neil selles, et lehis laseb talveks okkad maha, aga tsuuga jätab oma lüheldased okkad külge. Käbi on tal väiksem ja ümaram. Ebatsuuga on kuuse sarnane, kuid erinevalt kuusest ulatub tema käbil seemnesoomus pikalt käbisoomuse vahelt välja.

A: **Tammekännu Jaan, kui sa oskasid juba nii vahva laulu teha, siis ilmselt oled sa ka seal sügavas paksus metsas käinud?**

T: OLEN KÜLL. OLEN KORRA SUUSATANUD UURALI KANDIS JA TUNDNUD, KUIDAS SEE METS MÕJUB INIMESE PEALE — VAST SAMAMOODI NAGU MERI VÕI KÕRGMÄED; TA ON SELLINE VÕIMAS JA TIHE, ÜRGNE, NÄIB TIHE JA LÄBIPÄÄSMATU. SELLEPÄRAST ET KUI MUUD MAAILMA OSAD ON SUUREMALT OSALT TSIVILISEERITUD JA LÄBI KÄIDUD, SIIS TAIGAS ON VEEL TÄNASE PÄEVANI SADU JA SADU KILOMEETREID TÄIESTI PUUTUMATUID TERRITOORIOUME, KUHU VAID MÕNE ÜKSIKU HULKURI JALG ON SATTUNUD JA KOGU TAIGAT EI OLE VEEL

ÄRA RÜÜSTATUD, MIDA EI SAA KÜLL ÕELDA SUUREMA OSA TAIGA KOHTA, KUST ON RAUDTEID LÄBI EHITATUD JA KUHU ÜKSVAHE PAA-NILISELT EHITATI LINNASID JA KUST TÄIESTI ILMA PEREMEHETUNDE-TA VEETAKSE VÄLJA METSA JA JÄETAKSE KÕIK LIGADI-LOGADI, KÕIK SEAL MÄDANEB JA SAASTUB JA SEE ON PÄRIS KOLE, MIS TEHAKSE. S: *Mulle tundub, et meil siin Eestimaal on ka suured metsad, aga võrreldes taigaga...*

T: JAA, SEE OLI ÜLLATUS, ET ÜKS METS VÕIB NII METS OLLA.

K: **Ja nende okaspuude alla eksib üpris vähe lehtpõõsaid, samuti leht-puid. Rohttaimestikku iseloomustab mükotroofsus, see tähendab, et nad on seentega sümbioosis — seened aitavad neil toituda vaesel pinnasel ja jääl, kus on igikelts ja jää pikka aega.**

G: Ega see igikelts nendele taimedele väga paha ei ole, sest taigas sajab küll palju vett alla, küll veena, küll lumena, aga sellistel suurtel puudel kulub vett ka palju ja kui suvel igikelts tasapisi pisut sulab, siis ta kindlustab ka tai-mi niiskusega selle tõttu need suured puud seal ka elada saavad, muidu oleksid nad suve läbi janus ja suured puud ei saakski seal kasvada. Selle tõttu, et need puud nii suureks on kasvanud, on seal all kaunikesti hämar, ning natuke niiske ja see on täiesti omapärane maailma taimedele ja looma-dele, kes selles metsas elavad — nad elavad nagu suure katuse all — val-gust nad õieti ei näe. Seal on palju puid ja ka rohttaimi, mis kasvada ei saa, sest suured puud varjavad valguse ja nad ei saa ka toituda — et taimed saaksid toituda, vajavad nad valgust. Nagu Urmas juba ütles, tulevad seened appi. Seened aitavad neil maa seest seda toitu kätte saada, paljud kuused ja lehised on seentega sümbioosis, samuti puude all kasvavad taimed — meie kanarbiku sugulased, pohlakad, mustikad ja teised taimed. Tänu seentele nad seal elada saavadki.

T: KUI ÕELDA JUBA SÕNA “TAIGA”, SIIS SEE MÕJUB ISE SUURE-SUU-RE METSANA. VÕIKS ÕELDA NII, ET KUI VÕTTA TERVE MEIE EESTI JA TORGATA SEE SINNA KUSKILE KESET TAIGAT, SIIS ON TA AINULT NAGU ÜKS LAGEDAM OSAKE SELLES SUURES METSAS.

S: *Aga igaüks võib ju ise omas kodus vaadata, kui suur see taiga on. Mul on siin ENE kaardid ja 22. lehekülje peal on taimkatte kaart.*

G: Ja siin roosa värviga on siis üles joonistatud — taiga jääb Uuralitest ida poole ja läheb kuni Vaikse ookeanini välja, selles osas, mis lääne poole jääb, on meid ka sisse joonistatud.

S: *Misasja? Meie elame ka taigas või?*

G: Kui me nüüd ümber vaatame, siis ega me ei tunne, et elaksime keset suurt ja ääretut metsa, lagedat on siin küll ja küll. Just sinna ida poole Uura-lit jääv ala on niisugune klassikaline, päris taiga.

S: *Nii et taigas me ei ela. See on hea. Muidu võiks sinna ära eksida.*

G: Kaardi peal on roosaga tähistatud okasmetsavöönd ja meie oleme siin sees küll, sest okasmetsad on meil põhilised metsad. Mänd on meil kõige le-vinum puuliik ja kuuske on ka päris ohtrasti seal, kus ta juba männi all on kasvama hakanud. Taiga mõõtu me ikkagi päris välja ei anna.

T: KUI LÄHETE OMA LÄHEDASSE METSA, SIIS NÄETE IKKA, ET KAS-

VAB KUUSK JA KÕRVAL ON KASK JA MUUD PUUD ON KÕIK KOOS, AGA KUI SEAL LÄHETE METSA, SIIS VÕIB JUHTUDA NÄITEKS SELLINE LUGU... MA PAREM LAULAN SELLE LOO:

*Olin taigas, olin must.
mitu päeva pesemata,
aga lõpuks, ei tea kust,
leidsin sauna kogemata.
Olin taigas, olin must,
olin taigas, olin must,
sauna üle kõige ihkan,
olgu taigas, olgu tundras,
korralikku saunavihta,
et saaks saunamõnu tunda.
Olin taigas, olin must,
olin taigas, olin must.
Aga metsas ma ei kohtand
ühtki lehtedega puud,
hiljem saunas kurvalt ohkan.
vihtlemata jäävad luud,
Olin taigas, olin must,
olin taigas, olin must.
Ei tea, mis imelikus paigas
olin sauna sattunud,
hiljem taipan,
olin taigas, seal on ainult okaspuud.
Olin taigas, olin must,
olin taigas, olin must,
olin taigas, olin must,
mmmm...mmmm*

S: Aga kas sealt taigast siis ühtegi kaske ei ole võimalik leida, et kas või kasevihta teha?

K: Noh, kui hästi otsida, üks võib siis ka leida. Siis peab kaua käima.

S: Aga kas seal meile tuntud taimi ka kasvab? Noh, selliseid, mis meie metsadeski?

K: Näiteks tuntumatest taimedest, mis ka Eestis kasvavad, võib taigas leida igihaljaste tumeroheliste lehtedega uibulehti ja lakklehti.

S: Mina tean, et taigas elab palju karusid. Ja siis ma tean, et karu armastab marju. Järelikult on seal head marjametsad. Aga huvitav oleks teada, kas seal jänesekapsast ka on?

K: Paksu metsa all kasvab jänesekapsas.

S: Siis on jäneseid ka?

K: Kindlasti.

T: NÜÜD ON VIST SOBIV HETK RÄÄKIDA ÜKS MUINASJUTT JÄNESETEST?

S: Jaa, muinasjutud mulle meeldivad.

T: METSAS SÜNDIS JÄNKU NING KARTIS KÕIKE — PRAKSATAS KUSKIL OKSAKE, TÕUSIS LIND LENDU VÕI LIBISES OKSALT LUMEKAMAKAS — JÄNKUL LANGES KOHE SÜDA SAAPASÄÄRDE. KARTIS PÄEVA, KARTIS KAKS, KARTIS NÄDALA, KARTIS AASTA, SIIS AGA OLI TA SUUREKS KASVANUD JA ÄKKI TÛDINES KARTMISEST. MITTE KEDAGI MA EI KAR-

DA! HÜÜDIS TA ÜLE KOGU METSA. NÄE, EI KARDA SUGUGI JA ASI TAHE. KOGUNESID VANAD JÄNESED, JOOKSID KOKKU JÄNKUPOJAD, TULID JÄNESEEMAD, KÕIK KUULASID, KUIDAS HOOPLES JÄNES PIKK-KÕRV, KÕÖRSILMNUDISABA. KUULASID EGA USKUNUD OMAENDA KÕRVU. SEDA POLNUD VEEL NÄHTUD, ET JÄNES KEDAGI EI KARDAKS. KUULE SINA, KÕÖRSILM, KAS SA ISEGI HUNTI EI KARDA? KA HUNTI MA EI KARDA EGA REBAST EGA KARU, KEDAGI EI KARDA. SEE KÕLAS JUBA KUIDAGI VEIDRALT. ON AGA KENTSAKAS JÄNES. OI KUI KENTSAKAS! JA KÕIGIL OLI LÖBUS. HAKATI KUKERPALLITAMA, HÜPLEMA, KEPSLEMA, ÜKSTEIST TAGA AJAMA, JUSTKUI OLEKS KÕIK ARUST ÄRA. MIS SIIN PIKALT RÄÄKIDA, KARJUS HOOPIS VAHVAKS MUUTUNUD JÄNES. KUI HUNTI NÄEN, SIIS SÖÖN MA TA ISE ÄRA. OIH, KUI NALJAKAS JÄNES, OI, KUI RUMAL TA ON! KÄRATSEDES HAKKASID JÄNESED RÄÄKIMA HUNDIST, AGA HUNT OLIGI SEALSAMAS. TA OLII LONKINUD JA LUUSINUD OMA HUNDITOIMETUSTEL NING NÄLGA TUNDNUD NING PARAJASTI MÖTELNUD, ET TORE OLEKS JÄNES SUUPISTEKS ÄRA SÜÜA, KUI KUULIS, ET KUSKIL ÜSNA LÄHEDAL KISAVAD JÄNKUPOISID JA MAINIVAD TEDA, HALLIVATIMEEST. SEDAMAID SEISATAS TA, NUUSUTAS ÖHKU JA HAKKAS JUURDE HIILIMA. ÜSNA LÄHEDALE TULI HUNT MÄNGUHOOGU SATTUNUD JÄNESTELE, KUULIS, KUIDAS NAD TEMA ÜLE NAERAVAD, KÕIGE ROHKEM HOOPLEJA JÄNES PIKK-KÕRV-KÕÖRSILM-NUDISABA. NOH, OOTA, VENNAS, SINU MA JUST ÄRA SÖÖNGI, ÜTLES HALL HUNT JA HAKKAS UURIMA, MISSUGUNE JÄNES OMA VAHVUSEGA HOOPLEB. JÄNESED EI NÄINUD MIDAGI, LÖBUTSESID VEEL HULLEMINI KUI ENNE. LÖPPES NII, ET HOOPLEJA JÄNES HÜPPAS KÄNNU OTSA, ISTUS TAGUMISTELE JALGADELE JA HAKKAS RÄÄKIMA: "KUULGE, TEIE ARGPÜKSID, KUULAKE JA VAADAKE MINU POOLE. MINA NÄITAN TEILE KOHE. MA... MA... MA..." SIIN JÄI HOOPLEJALE KEEL KURKU KINNI. JÄNES NÄGI HUNTI, KES TEDA SILMITSES. TEISED EI NÄINUD, AGA TEMA NÄGI EGA JULGENUD HINGATAGI. EDASI JUHTUS ÜPRIS EBATAVALINE LUGU. HOOPLEJA JÄNES HÜPPAS KÕRGELE NAGU KUMMIPALL JA KUKKUS HIRMU PÄRAST OTSE HUNDI LAIALE OTSMIKULE. VEERES UPERPALLI ÜLE HUNDI SELJA, TEGI VEEL ÜHE RINGI ÖHUS, MAANDUS JALGADELE JA ANDIS SIIS JALGADELE TULD. KAUA JOOKSIS ÖNNETU JÄNES, KUNI JÕUD OTSA SAI. TALLE TUNDUS KOGU AEG, ET HUNT ON TAL KANNUL JA VÕIB IGA HETK OMA LÕUGADE VAHELE HAARATA. VIIMAKS NÖRKES VAESEKE TÄIESTI, PIGISTAS SILMAD KINNI JA VAJUS OIMETUNA PÕÕSA ALLA MAHA. HUNT AGA JOOKSIS SAMAL AJAL TEISELE POOLE. KUI JÄNES TALLE PEALE KUKKUS, NÄIS TALLE, ET KEEGI ON TEDA TULISTANUD JA HUNT PÕGENES. TÜKK AEGA EI SUUTNUD TEISED JÄNESED TOIBUDA. KES OLII PÕGENENUD PÕÕSASSE, KES PEITNUD END KÄNNU TAHA, KES PUGENUD AUKU. LÕPUKS TÜDINESID KÕIK PEITMISEST JA TRAGIMAD HAKKASID TASAPISI RINGI VAATAMA. OSAVALT HIRMUTAS MEIE JÄNES HUNTI, OTSUSTASID KÕIK. KUI TEDA POLEKS OLNUD, SIIS EI OLEKS ME ELUGA PÄÄSENUD. AGA KUS TA SIIS ISE

ON, SEE MEIE KARTMATU JÄNES? HAKATI OTSIMA. KÄIDI LÄBI KÕIK KOHAD, KUID VAHVAT JÄNEST POLNUD KUSKIL. KAS VIIMAKS MÕNI TEINE HUNT TEDA POLE ÄRA SÖÖNUD? LÕPUKS OMETI LEITI TA ÜLES — LAMAS TEINE PÕOSA ALL AUGUS, HIRMU PÄRAST POOLSURNUD. TUBLI POISS, KÕÖRDSILM, HÜÜDSID KÕIK JÄNESED NAGU ÜHEST SUUST. NÄE, KUS IKKA KÕÖRDSILM! OSAVALT HIRMUTASID SA VANA HUNTI. AITÄH, VENNAS! MEIE ARVASIME, ET SINA HOOPLED. VAHVA JÄNES SAI KOHE JULGUST, RONIS OMA AUGUST VÄLJA, RAPUTAS END, PILGUTAS SILMI JA LAUSUS: "AH TEIE ARGPÜKSID KÜLL!" SELLEST PÄEVAST PEALE HAKKAS VAHVA JÄNES ISE KA USKUMA, ET TA TÕESTI KEDAGI EI KARDA.

S: *Päris lõbus lugu oli*

G: Nohjah. Lõbus lugu jänese küll, aga nüüd ma tahan küsida teie käest, mis te arvate, kas see oli halljänes või valgejänes, kui ta taigas elas?

T: KELLEL ON HEA MÄLU, SEE JÄTKU MEELDE, KELLEL ON HALB MÄLU, SEE KIRJUTAGU ÜLES MEIE TÄNASE SAATE KÜSIMUS: MISSUGUSED JÄNESED ELAVAD TAIGAS — HALL- VÕI VALGEJÄNESED?

S: *Kas taigas ikka jätkub kõikidele loomadele toitu?*

K: **Jaa, taigavööndit iseloomustab see, et rohkesti on samblaid ja ka samblikke, mis kasvavad maapinnal, nii et loomad nälga ei jää.**

G: Ja loomad nagu igas teiseski vööndis, on seotud just nende taimedega, mis seal kasvavad. Kuna seal kasvavad põhiliselt okaspuud, siis on just need need, mis määravad seal loomade elu ja need, kes okaspuudelt toitu leiavad, need saavad taigas hästi elada. Kõige rohkem on kindlasti loomi, kes söövad käbisid ja käbis olevaid seemneid — mitmesugused hiired, linnud, näiteks käbilind, kes ka meil elab, on taigas üpris tavaline. Ta on natuke papagoi moodi — küllalt kirev ja lärmakas. Tal on huvitav nokk — nokapoolmed on teineteise suhtes risti — nii on hea käbidest seemneid välja urgitseda ja aeg-ajalt, kui käbisaak on ikaldunud ja seemneid pole piisavalt, siis need linnud rändavad ka siia poole: aeg-ajalt on täheldatud meie aladel ja ka Euroopas käbilindude invasiooni — neid on hästi palju. Teine lind, kes samuti vahel taigast meie aladele rändab, ja kelle olemasolust me siin Eestimaal tänu nendele invasioonidele teada saame, on mänsak. Ka need linnud sõltuvad põhiliselt seedermandide käbisaagist. Kui seemneid on vähe, siis nad rändavad ning jõuavad ka meie aladele. Vahel võib talvel kosta meie metsadest kummalist kisa, mida mänsakud teevad. See hää on natuke õudne ja hirmuäratav, kui seda pole varem kuulnud, siis võib päris ära ehmatada. Käbidest toituvad ka oravad, keda taigas on palju, peale tavaliste oravate elab seal veel siberi võоторav — burunduk. Ka neid sigineb vahel nii palju, et nad lähevad rändama, aga meie aladele nad ei tule, vaid rändavad Siberis. Selline suur lind, meie aladel väga truu paigalind metsis, kes praktiliselt kuhugi oma pesapaigast ei liigu, isegi need võivad taigas rännata. Tema põhitoiduks on okkad. Urmas rääkis, et taigas on kuused, seedermandid ja lehisid. Kui metsis elab lehisemetsas, kus talveks okkad maha kukuvad, siis ta jääb nälga ja et mitte nälga surra, rändab ta sinna, kus on niimetatud tume taiga — kuuse- või seedermandimets, kus okkad puudel alles.

A: **Suur rännumees Jaan, kas sa seal mõnd suurt looma ka kohtasid?**

T: EI NÄINUD.

S: *Kummaline. Mina olen kuulnud, et taigas on palju karusid. Nii palju, et peaaegu iga puu taga on karu. Ja kui karu ei ole, siis on metssiga või vähemalt põder.*

T: JÄLGI JA KÕIKSUGUSEID TEGUTSEMISJÄLGI OLI KÜLL, AGA JU TA ISE ON ARGLIKUKS MUUTUNUD.

G: Mul on sõber Raivo, kes ka on taigas palju ringi rännanud ja tema jutu järgi olen ma küll nii aru saanud, et karusid on seal rohkem kui sääski, nii et söövad kõik ära, mis sul on kuhugi maha unustatud ja trambivad telgid ära ja nende karudega on seal suur tegemine. Ma ei tea, võib-olla on neid siis kohati — ühes kohas palju, teises hõredalt, aga karu on tõesti taigale iseloomulik loom. Kõige tähtsam taigaloom, kelle põhitoiduks on oravad, aga kes sööb ka marju, pähkleid ja väikesi hiirekesi, on soobel. Inimesed on teda väga armastama hakanud. Ma ei ütleks, et just looma, aga tema nahka küll. Sellepärast kütiti ta selle sajandi alguses täiesti ära, nii et neid jäi väga väheks. Õnneks enne, kui nad päris maha jõuti tappa, tuli aru pähe ja neid hakati looduskaitsealal paljundama. Praegu on neid jälle päris palju, kütitakse enam-vähem mõistlikkuse piirides, nii et see asurkond suudab ennast taastada. See on üks kallimaid nahku, mida maailmas karusnahkade turul müüakse. Sooblitega koos elavad nugised. Nad on sarnase toitumisega, kuid soobel hoiab rohkem maapinna lähedale, aga nugis elab puu otsas ja püüab oma saaki sealt leida. Nad ei ole erilised toidukonkurendid. Suurematest kiskjatest võib seal näha ilveseid. Me oleme rääkinud loomadest, kes elavad Siberi taigas. Põhja-Ameerika okaspuumetsas on ka põnevaid loomi. Kõigist neist rääkida ei jõua, kuid kahest loomast tahaksin rääkida küll. Üks nendest on suur kass, kelle nimeks puuma. Tema on huvitav selle poolest, et nendest väikestest kassidest — kassid jaotatakse väikesteks ja suurteks kassideks — on puuma kõige suurem — leopardiga enam-vähem samas mõõdus. Mina olen teda ainult loomaaias näinud, aga need, kes on temaga kokku puutunud, ütlevad, et puumad on kummalise käitumisega — neis on säilinud küllalt palju mängulist käitumist. Kütid kirjeldavad oma kohtumisi puumaga nii, et legendikul või raiesmikul, kus see puuma on, hakkab ta üksioleva inimesega kohe mängima — veeretab ennast ta juures ja nügib peaga ja ei avalda mingit ärasõõmise tahtmist, vaid vastupidi — kutsub inimest mängima — on väga seltsiva loomuga. Aga inimesed on oma loomult kahtlustavad ja ei usu, et puuma nendega mängida tahab ning enne kui puuma õige hoo sisse saab, lastakse ta maha ning seetõttu on puumade arvukus tugevasti langedud. Teine põnev loom on huvitava nimega — urson. See on puuokassiga, maa peal elava okassea sugulane. Tal on pikk saba ja elab puu otsas. Sööb puukoort nagu kõik närilised, mõne puu võivad nad päris ära koorida. Tema on küllalt jultunud ja nahhaalne tegelane, ta tunneb ennast täiesti kaitstuna. Ta on nii okkaid täis ja sandi loomuga, hakkab kõigile vastu — kipub okastega torkima ja siis ta jäetakse ruttu rahule. Saba otsas olevad okkad on tilukesed, neid ei oska keegi õieti kartagi, aga räägitakse, et kui ta on kedagi sellega löönud ja okkad jäävad naha sisse, siis need okkad hakkavad naha

sees liikuma, satuvad veresoontesse ja võivad põhjustada looma surma. Seal on ka samasuguseid loomi kui Siberi taigas — karusid, hunte ja ka põdrad on peaaegu samasugused, ainult suuremate ja võimsamate sarvede ja teist-suguste toitumisharjumustega. Nad käivad tihti vees söömas ja söövad vee-taimi, ise kõhust saadik vees seistes. Siis on veel palju kakke ehk öökulle — seal on palju närilisi.

S: *Kakke ma tean. Meie metsades on ka kakke ja me oleme nende hääli kuulnud.*

G: Jah, neid loomi on seal päris palju. Pooletunnise saatena ei jõua neist kõigist rääkida.

A: ***Küllap, Urmas, jäi sul ka paljudest huvitavatest taimedest rääkimata.***

K: *Jaa, ma arvan, et paljud on meie eestimaisele kuulajale päris võõrad, aga edaspidi, kui meie kuulajate botaanilised teadmised kasvavad, võib nendest rääkida.*

S: *Ma tahan lastele veel ühe küsimuse esitada. Mis vahe on hele- ja tume-taigal? Palun kirjutage meile.*

G: Kes nüüd kaarti viitsib uurida, see paneb kindlasti tähele, et läbi Siberi voolavad suured jõed ja seal on veel üks hiiglasuur järv. Need mõjutavad oluliselt taiga elu, seepärast arvan, et nendest veekogudest võiks päris omaette rääkida.

S: *Jaa, kindlasti. Järgmises rännusaates. Kuulmiseni.*

2.

Ei teadmised iial jookse maha mööda külge, see on tõesti siililegi selge.

Nüüd ma tean, kus põhjanaba,

ja kus peale põhjanaba

suure külma mere taga

lai ja lage tundra magab,

suure külma mere taga

lai ja lage tundra magab.

Aga kui ka tundra lakkab

pika rännuretke takka,

mis sealt paistab,

mis seal hakkab,

uudishimu ei jää vakka,

mis sealt paistab,

mis seal hakkab,

uudishimu ei jää vakka.

Pärast tundrat leidsin paiga,

kus on palju suuri metsi,

öeldakse, et see on taiga

ja et ära sinna eksi,

öeldakse, et see on taiga

ja et ära sinna eksi.

Andres Vahisalult Kooliuuenduslasele

Andres Vahisalu suvel 1994.

Olen kokku puutunud noorte muusikahariduse küsimustega üldhariduskooli tasandil — õpetanud muusikaklassides, -ringides, juhendanud ansambleid. Aeganõudev osa selles töös on olnud meelepärase, jõukohase repertuaari otsimine-leidmine, ka kõige väiksematele. Sageli olen teinud lihtsaimaid seadeid. Seepärast tuli meeldiva üllatusena toimetaja ettepanek — pakkuda KULE avaldamiseks kaks oma uuemat lugu. Esimeses loos räägitakse, kuidas kevad saabub, teises kurdab jännes, et kevadvee ja poriga on raske elada-liikuda. On sellepärast pisut pahanegi. Ja siis — sõber päike pakub oma abi — mil viisil, seda saamegi laulu lõpus teada. Arvan, et neid laule ei pea tingimata suure kooriga esitama. Ehk sobib ka väiksem koosseis. Muidugi — tähtis on siin teise hääle (laulud on kahehäälsed) laulja iseseisvus ja kindlus.

Seega siis — siin need kaks laulu on.

KEVAD

H. Mänd

.Nergelt

Nüüd ju - ba mitmes öö on soe, tuul kõnnib kiki - varvul, või -

lil - le rõõmsaid nutte poeb maast lu - ge - ma - tul ar - vul. Luht

ro - he - tab ja ki - ren - dab ja pai - sub var - sa - ka - bi ja

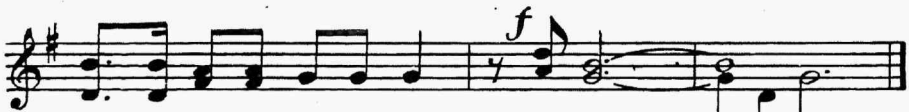
jõ - gi kuldsest virvendab, ka te - mal talv on lä - bi, Kõik

mu - tu - kad ja pu - tu - kad on ä - re - vil ja ju - tu - kad, et

ke - vad või - du sai. Ja tu - hat väikest muu - si - kut nüüd

hõis - kab ee - mal kuu - si - kaus: "Käes mail Käes mail"

JÄNES

H. Mänd

Lõbusalt

1. Pelg - lik jä - nes ot - sib teed, kõikjal ees on
2. Jä - nes hü - pab keks ja keks, käpp saab ik - ka
3. Jä - nes pa - hur met - sa all, päi - ke mui - gab

- ke - vad - veed. Vee all peh - me mu - da kää - rib,
po - ri - seks: "On see ke - vad al - les nuhtlus!
ü - le - val: "Mul on pal - ju kul - da sü - les.

1. see vist käpad mus - taks määrib?
2. Hoidsin küll, kuid vaat mis juhtus!"
3. Ta - had, kuldand kä - pa ü - le?"

Lõpetamisel

- mää - rib.
juh - tus.
ü - le. Tahad, kuldand kä - pa ü - le?